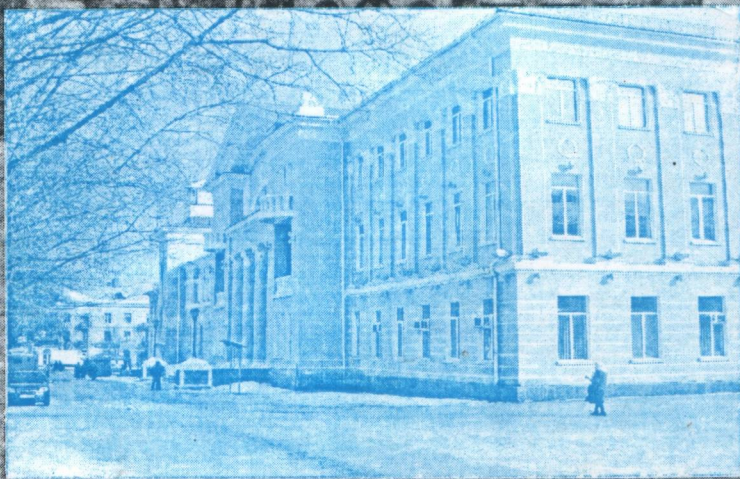

Анатолій Шевченко

Бахмутська МОЗАІКА

63.3 (4Чкр. 4Фон)

Анатолій Шевченко Ш37

23

Бахмутська мозаїка

На зміну зареку
Артемівщини
місній бібліотеці
в автора
А. Шевченка

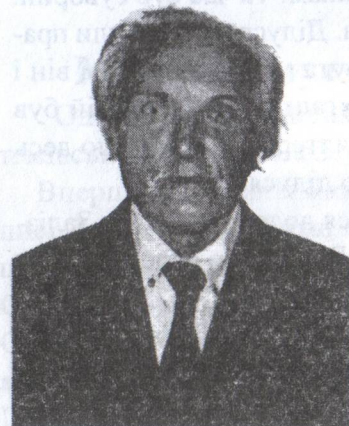
9084

97173

Артемівськ
2008

*Автор висловлює подяку Закритому акціонерному товариству «Бахмутський Аграрний Союз» в особі генерального директора Акневського Юрія Петровича за допомогу в виданні книги.
Окрема подяка Раїсі Данилівні Ляляєвой.*

Хотя всегда за правду бьют
И не дают словам свободы,
Хочу воспеть тебя, Бахмут,
И красоту твоей природы.

(«Правда о Бахмуте»

Содом Гаморский)

Передмова

Моє дитинство і юність тісно пов'язані з Артемівськом, з Артемівським районом Донецької області.

Влітку 1942 року після смерті моїх батьків, котрі жили в містечку Нью-Йорк недалеко від міста Дзержинська, мене забрали до себе жити дідусь і бабуся по матері Мальцеви Григорій Федорович та Акуліна Пилипівна. В них були діти - син Микола - 1924 року народження і дочка Шура - 1922 року народження. Жили на хуторі Залізнянському недалеко від села Парасковіївка.

Там на Артемівській землі пройшло моє дитинство, моя юність. Маленьким хлопчиком пережив тяжкі роки фашистської окупації в 1942 - 1943 роках. У вересні 1943 року наш хуторець звільнили радянські війська.

Відразу після визволення мого дядю Колю, тобто Мальцева Миколу Григоровича, призвали до лав Радянської Армії. Воював він на різних фронтах, загинув 20 жовтня 1944 року в Східній Пруссії біля міста Тільзіта (нині Советськ Калінінградської області), там і похований в братській могилі в центрі міста.

Дідуся мого забрали в Артемівський орган державної безпеки, хотіли навіть розстріляти, хоча в його діях нічого злочинного не було — люди обрали старостою мого дідуся.

Дідусь всіляко допомагав односільчанам. Та час був суворий. Все вирішувалось без суду і слідства. Дідуся відправили працювати на шахту «Пролетарська-Крута» у Макіївці. Там він і працював в 1943 - 1946 роках в бухгалтерії. Дідусь мій був грамотний, добре розбирався в бухгалтерії. Я з бабусею десь влітку 1945 року їздив в Макіївку до дідуся.

В 1946 році дідусь мій повернувся додому, на хутір Залізнянський. Жити стало трохи легше. В нас було своє домашнє господарство, присадибна ділянка землі.

В 1947 році був неврожай. Дідусь працював в колгоспі, одержував на трудовень сто грамів пшениці. То була мізерна плата. Я в цей час ходив до місцевої школи на хуторі, котру закінчив в 1948 році. Потім продовжував навчання в Володарській семирічній школі, котра була в селищі соляної шахти ім. Володарського. В 1951 році закінчив і цю школу, поступив учитись в Мало-Іллінівську середню школу, яка знаходилась поблизу станції Ступки недалеко від Артемівська. Від нашого хутора до цієї школи 12 кілометрів. Ходити було тяжко. Отож, дідусь купив мені велосипед і я ним їздив до школи, поки були теплі погожі дні. А взимку дідусь наймав мені квартиру в Ступках і я там жив.

В червні 1954 року я закінчив Мало-Іллінівську середню школу, одержав атестат зрілості і поступив учитись в Сталінський педагогічний інститут на історичний відділ історико-філологічного факультету.

В 1959 році закінчив інститут, повернувся на Артемівщину, став працювати вчителем в селі Красний Пахар в восьмирічній школі. В школі я і став займатися краєзнавством, а також організував шаховий гурток. Учні навчались грати в шахи. Я організував шаховий турнір в школі. Трьом кращим гравцям вручали на шкільній лінійці призи - книги.

В 1962 році я виїхав з села Красний Пахар і поселився в Горлівці. Але Артемівськ та Артемівський район для мене близькі і рідні.

Отож, свою книжку я присвячую мешканцям Артемівська, а також жителям всього Артемівського району.

Подорож в далеке минуле Бахмута

Місто Бахмут в XVIII-XIX століттях

Одним з найстаріших міст Донеччини є безумовно Артемівськ (колишній Бахмут).

Вперше поселення Бахмут згадується в 1571 році в розписі Донецьких сторож, який запровадив уряд російського царя Івана IV на південних кордонах Російської держави. Сторожа Бахмутська була влаштована на лівому березі Сіверського Дінця навпроти гирла річки Бахмутки. На Бахмутській стороні стояли шість чоловік, яких присилали з Путивля і Рильська. Вони стежили за татарськими перелазами ввєрх по Дінцю до гирла Борової. В 1652 році український козак Олексій Мотиль прибув з Бахмута в Святогорську сторожу з вістями про татар.

На початку XVIII століття містечко Бахмут було побудоване на тому місці, де й тепер, біля річки Бахмутки.

В грамоті російського імператора Петра I від 14 жовтня 1704 року, яка була видана полковнику Ізюмського козачого полку Федору Володимировичу Шидловському говоритьсє: „...на річці Бахмутці побудоване по обидві сторони річки Бахмутки стоячим дубовим острогом, в ньому двоє проїзних воріт: по мірі того містечка в довжину через річку Бахмутку шістдесят одна сажень, поперек - сімнадцять сажень, а жителів в тому містечку немає. Біля того містечка, ввєрх по річці Бахмут, з правої сторони на посаді побудована часовня, поблизу часовні побудовані полкові Ізюмського полку для пошлиного збору, із Семенівської канцелярії для мостового проїзду таможня ізба, і ратуша Ізюмського полку, так біля той таможні і ратуші в різних місцях побудовані для торгового промислу Ізюмського полку козаків торських і маяцьких жителів всяких чинів людей 15 амбаров, 9 кузнів.

Поблизу міста на річці Бахмут побудована торгова баня і віддана під оброк; в тому ж містечку побудовані і живуть дворами Ізюмського полку козаків 54 чоловіка, різних міст вся-

ких чинів руських людей - 19 чоловік, також на річці Бахмут влаштовані біля солеварних колодязів Ізюмського полку козаків і різних міст 140 сковород солеварних, та різних місць всяких чинів 30 сковород”.

Цю грамоту від 14 жовтня 1704 року написав дяк Федір Єфім'єв, виправив Ісаак Матвеев. Вона й була вручена командирі Ізюмського козачого полку Федору Володимировичу Шидловському.

Отже, на початку XVIII століття містечко Бахмут було невеликим. Але як важливий центр по видобутку солі швидко зростало.

В 1783 році містечко Бахмут одержало статус міста і з 1725 по 1765 рік входило в склад Воронежської губернії. Та в 1775 році знову утворилася Азовська губернія, яка проіснувала до 1784 року.

Місто Бахмут з прилеглим районом ввійшло в склад Азовської губернії. Збереглося „Описание городов и уездов Азовской губернии”, котре вперше було опубліковане в „Записках Одесского общества истории и древностей” в Одесі в 1853 році.

Там говориться: „Повітове місто Бахмут лежить між двома горами на низькому місці при річці Бахмут, по обидві сторони її, котра впадає в річку Сіверський Донець. Поблизу міста протікає ще річка Ближні Ступки. По цим річкам судового ходу немає і бути не може. В місті церквів чотири, кам'яна одна й дерев'яних три; купців 163, міщан - 138, цехових - 21; різного звання жителів 1437. В місті Бахмут за рік відбувається чотири ярмарки: 1) лютого 2, в день Сретенія Господнього; 2) червня 29, в день апостолів Петра і Павла; 3) вересня 8, в день народження Богородиці; 4) листопада 24, в день Великомучениці Катерини й продовжувались днів п'ять”. Це „Описание городов и уездов Азовской губернии” відноситься до 1779 року.

Отже, в кінці XVIII століття місто Бахмут було значним і відіграло важливу роль в економічному й культурному житті Донеччини.

В тому ж документі повідомляється: „Поблизу міста Бахмута знаходиться крейдяних, алебастрових, аспідних, точильних й інших каменів - гори, місцями не в малій кількості відшукується, подібне найкатальському кам'яне „уголье”, але не зріле, особливе, чорна земля, котра горить і перетворюється в попіл і в фарби замість голандської сажі вживати можна, а іноді вимивається при дощах з гір в так званий чорний хрусталь, по великій частині дрібний”.

Як бачимо, в районі міста Бахмута було знайдене кам'яне вугілля.

В XIX столітті роль міста Бахмута в економічному і культурному житті Донеччини починає ще більше зростати.

Влітку 1828 року Бахмутщину відвідав ректор Катеринославської духовної семінарії Іаков Вечерков. В своїх „Путевых заметках” він пише: „При в'їзді в Бахмутський повіт насупились хмари, пішов дощ, дорога зробилась грязькою і важкою. Приїзд в Гришино був забруднений. Одна трійка поштових коней пристала і екіпаж повинен був залишитись до приїзду нових коней. В Гришино прибули об 11 години ночі.

21 серпня його преосвященство оглядав церкву гришинську, в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці збудовану. Церква ця на кам'яній основі, має дерев'яний верх”.

Нелегким був шлях архімандрита Іакова по нашому краю. Все ж 21 серпня 1828 року він прибув до міста Бахмут. От як він описує місто Бахмут: „... в 6 годин вечора прибули в Бахмут. В цьому місті п'ять церквів. Бахмут, заснований Петром Великим, який в поході до Азова застав турецьке село під керівництвом якогось турецького начальника Махмета, по імені якого назвали Бахмут”.

Згідно „Памятной книжки Екатеринославской губернии”, виданої в Катеринославі в 1860 році, розповідається, що Бахмут досить значний центр по переробці місцевої сировини.

В 1860 році в Бахмуті було:

1) салотопних заводів - 6;

- 2) миловарних заводів - 1;
- 3) воскобійних заводів - 1;
- 4) кісткопальних заводів - 1;
- 5) тютюнових заводів - 1;
- 6) цегляних заводів - 3;
- 7) вапняних заводів - 1.

По кількості населення в першій половині XIX століття Бахмут стояв на першому місці серед міст Донеччини.

Так, в 1864 році в Бахмуті нараховувалось чоловіків 5137; жінок 4966, а всього - 10103, в той же час, як в Маріуполі було чоловіків - 3844, а жінок - 3536, а всього - 7440. Невеликим на той час було й місто Тор (нині Слов'янск).

На початку вересня 1869 року місто Бахмут відвідав кореспондент з міста Харкова, співробітник газети „Харьковские губернские ведомости”. Про свої враження про перебування в Бахмуті він розповів в „Очерках Бахмута”.

„І от я в Бахмуті, - писав журналіст. - Головна вулиця тягнеться з півночі на південь і потім йде на схід; вулиця ця досить рівна; будинки головної вулиці йдуть впереміжку - кам'яні, дерев'яні, двохповерхові, одноповерхові й безповерхові; огорожі одні свідчать в своїй давності проріхами...”

...На головній вулиці будинок присутніх місць й перед присутніми місцями - велика калюжа, не дивлячись на те, що в Бахмуті давно не було дощу”.

Той же автор дає опис другої головної вулиці: „Ця вулиця представляє більше пустопорожніх місць, чим забудованих, на цю вулицю по великій частині виходять сараї від дворів, звернених лицевою стороною на головну вулицю. Тут же знаходиться поштова контора - будинок дуже красивий, магазин готового плаття й єврейське училище першого розряду”.

„Друга частина міста, - повідомляє автор, - складає велику слободу, заселену простими поселянами. Поселяни ці, судячи по хатинках, дуже бідні”.

А от як він описує річку Бахмутку: „Частини міста розділяються між собою річкою Бахмуткою. Річка ця тече з півночі

на південь, і в Бахмуті вона робить два закрути: один на схід, другий - на захід, вона робиться широкою і під час сильних дощів становиться настільки глибокою, що навіть діти можуть купатись небезпечно. В Бахмуті якийсь Койлу влаштував соляні купальні на березі Бахмутки і соляний завод для одержання виварочної солі”.

Цікаві відомості ми знаходимо в „Очерках Бахмута” й про церкви міста.

„В Бахмуті п'ять церков, з них в першій частині - три, а дві в другій; в першій частині дві кам'яних - собор, в якому є камінь, покладений Петром Великим, і церква Благовіщення, а третя - дерев'яна, вважається кладовищенською тому, що тут було колись кладовище; в другій частині дві церкви дерев'яні”.

Місто Бахмут розташувалось на низовині, тротуарів, мостових тоді ще не було, а тому страждало від сильної грязюки.

Той же журналіст зауважує: „...тут при невеликому дощу буває грязюка велика, а при сильному дощу грязюка невилазна”.

„...чумаки, проїжджаючи через Бахмут в сильну грязюку, запрягають по 18 пар волів, щоб витягти один віз за місто, візники запрягають по кілька пар коней для цієї мети”.

„Бахмут переважно місто торгове, - вказує журналіст з Харкова. - Торгівлю його не можна підвести під загальну рубрику: хлібна, шкіряна, кам'яновугільна чи якась інша. Про торгівлю Бахмута говорять євреї, котрі наводнили Бахмут, круг самих лавок, мануфактурних, галантерейних, мучних і чорних - круг цей досить великий і розташований на головній міській площі, потім в стороні от головного круга, багато лавок, лавочок, в них дьоготь, колеса, рогожі, сіно і горілка”.

„Під час великої Петровської ярмарки в Бахмут женуть два табуни коней, декілька десятків овець. Йде жвава торгівля”.

„Шинків на ярмарку буває багато, я нарахував їх до 45, -

розповідає журналіст, - й цікаво, ніде не бачив такого порядку, на ярмарку був влаштований цілий саме шинковий ряд. Всі шинки були заповнені православним людом, котрі запивали могорич або пропивали свою виручку”.

Отже, в середині XIX століття місто Бахмут - важливий торговий центр Донеччини.

Не менш цікавий опис міста Бахмута знаходимо в журналіста з Катеринослава (тепер Дніпропетровськ), який побував тут в липні 1883 року. Ось що він писав: „Напевне, немає в Катеринославській губернії другої місцевості настільки багатой по обробці місцевої сировини, як місто Бахмут. Видатним заводом в місті був і є солеварний завод Скараманчи, виробництво якого досягає 300 тисяч рублів.

...Скляний завод Фарке, який вироблює пляшки, графини, банки для варення, скляні кувшини, зручні в господарському відношенні і порівняно недорогі”.

„Виробництво цього заводу в 1881 році досягло 40 тисяч рублів при 40 робітниках. Влітку цей завод не працював.

Тому ж Фарке належали три заводи, виробництво яких досягло 90 тисяч рублів. Тут виробляється найкращий в Донеччині алебастр.

В Бахмуті існує ще три салотопних заводи, два свиносальних, один свічковосковий, чотири цегляних, миловарний, вапняний, пивоварний.”

Той же журналіст вказував: „В Бахмутському повіті дуже важливий цукровий завод Борисових в 1,5 верстах від станції Дружківка, котрий почав свою діяльність в 1881 році й тоді ж виготовував 10 тисяч пудів цукру”.

А от іще одне повідомлення про місто Бахмут в газеті „Екатеринославський листок” від 5 серпня 1883 року.

„Стоїть він на річці Бахмутці, якби в котловані, оточений височинами. Тут живе багато вірмен й немало євреїв. В руках одних майже вся торгівля бакалейна, мануфактурна, галантерейна, залізна. В руках євреїв - винна торгівля, а також кам'яновугільна. Лавок порівняно багато, але книжкової ні одної”.

В газеті зауважувалось: „В Бахмуті є дві прогімназії: чоловіча і жіноча, два міських училища й декілька приватних пансіонів. Потім у нас дві управи: міська й земська, камери двох мирових суддів й двох судових слідчих, а при них листоноші. Є у нас три судових пристава й біля десяти акцизних чиновників. Нарешті тут є поміщики, домовласники, поліцейські чини, купецтво, адвокати”.

Автор вказує, що в Бахмуті є всі умови для відкриття книжкової торгівлі: „Книжкова лавка не була б збитковою”.

В газеті „Екатеринославський листок” від 7 серпня 1883 року знову мова йде про місто Бахмут.

„Річка Бахмут, на якій стоїть наше місто, має солону воду і влітку пересихає.

Весною вона сильно переповнена водою. В цей час передмістя Бахмута залишається без всяких зносин з містом.

Колись тут існував земський міст, але його розібрали. Для зносин в повінь пропонується окремими особами човни, не завжди зручні, для постійних зносин пропонується маленький місточок, який легко затоплюється.

Для літніх прогулянок мешканцям міста пропонується декілька садів в місті і за містом”.

В тій же газеті говориться: „В самому місті дехто Голубев заорендував приватний сад Половникової і влаштував постійні гуляння з музикою чотири рази на тиждень. Запрошуються трупи акторів, котрі користуються в саду літнім театром безплатно. За вхід в сад під час спектаклів беруть 20 копійок, а в останні дні - по 10 копійок.

Глядачів спектаклів буває дуже багато, а тому потрібно думати, що трупи не терплять збитків, і господар саду - в вигашу”.

Таким чином місто Бахмут було важливим культурним центром Донеччини.

Сюди часто приїздили різні театральні колективи й охоче ставили свої вистави.

Петро Перший (1672 - 1725)

З Бахмутом (нинішнє місто Артемівськ) тісно пов'язана одна із сторінок історії діяльності російського царя Петра Першого.

В 1703 році Петро I, бажаючи звільнитись від завозу солі з Криму, звернув увагу на містечко на річці Бахмут, яке було відоме своїми соляними промислами. Він наказав белгородському князю Івану Михайловичу Кольцову-Масальському послати в Бахмут людей і переписати його жителів, а також зробити креслення містечка. За дорученням генерала Кольцова-Масальського першого квітня 1703 року з Белгорода в Бахмут приїжджає Петро Язиков в супроводі Ізюмського полковника Федора Шидловського.

Він переписав жителів і зробив креслення містечка на річці Бахмут. От що писав Петро Язиков: „А по перепису на тій річці Бахмуті жителі: руських людей торських жителів 18 чоловік, у них дітей 23, маяцьких жителів 4, дітей їх 4, Переславля Рязанського волосний селянин 1, якої волості не написано, живе у черкашенина по найму, телятник писацький чоловік, у нього син один, староосколець городовий один, курган-посадських 2, стрілець -1, белгородців сторожової служби -1, та недоросль -1, міста Королевця посадський -1, суздалець гуляючий чоловік -1, боярський селянин -1, арзамасець писацький -1, у нього син -1, тополиць гуляючий -1, всього різних міст теперішніх - 36, дітей їх - 30, всього 66 чоловік”.

Як бачите. Склад населення містечка Бахмута досить різноманітний, строкатий.

Крім того, тут же в Бахмуті „Ізюмського полку козаків 111, а з сотником 112 чоловік. Донських козаків 2 чоловіка”.

Потім той же Язиков повідомляє в цьому описі: „На тій же річці Бахмутці у вищеописаних руських людей і у черкас 29 солеварних колодязів, 49 дворів збудовано, 49 будинків липових, 11 амбарів липових, 48 куренів і землянок”.

За наказом Петра I біля нового містечка був збудований осторожок для захисту від нападів татар.

14 жовтня 1704 року була дана грамота Петра I полковнику Ізюмського козацького полку на право володіння містечком Бахмутом і соляними промислами. В грамоті говорилось: „І на річці Бахмут по нашому великого государя указу й по грамоті із розряду, збудував містечко, і та річка Бахмут в дачах Ізюмського полку”.

Під час селянсько-козацького повстання на чолі з Булавіним містечко Бахмут було вщент зруйновано, соляні промисли опустіли, виварка солі припинилась. Та проте царський уряд звертає велику увагу на район Бахмута. Азовський губернатор Іван Андрійович Толстой в листі від 22 жовтня 1708 року запитував у Петра I: „В Бахмуті соляні заводи заводити чи ні?”.

Петро I відповідає в листі до Азовського губернатора: „Заводи завести, тільки з таким оглядом, по-перше, щоб ліси дубові не рубали, по-друге, краще б, щоб сіль Азовську відпускали вверх замість цієї на продаж, а ця сіль була б для вспоможення”.

А в листі від 24 грудня 1708 року Петро I писав І.А.Толстому про заводи, які будуть побудовані на Бахмуті: „І ці заводи, якщо є можливість трудитись, щоб швидше збудувати.

А скороди на завод взяти „декілька” нині у тих людей, у кого вони там знайдуться”.

В тому ж листі Петро I наказував Азовському губернатору: „І зробити для того на Бахмуті невелику фортецю і послати з Азова солдат з переміною чоловік по двісті або по триста. А робітників наймати так, як колись наймали промисловці, які сіль варили”.

Отже, Петро I дбав про розвиток соляної промисловості на півдні країни, зокрема в Бахмуті.

В кінці травня 1709 року проїздом з Таганрога на Полтаву Петро I відвідав містечко Бахмут. Про це повідомляє історик М.Полевой.

В своїй книзі „Історія Петра Великого” він пише: „Цар виїхав з Таганрогу 31 травня, їхав степом на Бахмут, Ізюм, Харків і 4 червня прибув в руський табір під Полтаву”.

Про перебування Петра I в Бахмуті згадує і російський письменник Григорій Данилевський в оповіданні „Прабабуся”: „Двадцять сьомого травня, як тепер пам’ятаю, цар виїхав із Азова степом на Бахмут, Ізюм, Зміїв, в Ізюмі він дозволив попоїсти, відзначити день свого народження і ночувати у г.Шидловського”.

В Бахмуті Петро I оглянув соляні промисли, побував в щойно збудованій дерев’яній церкві. Пізніше ця церква була перестроєна в кам’яну соборну. На жаль, вона не збереглась, в роки Вітчизняної війни була зруйнована. Зараз на цьому місці в Артемівську збудовано торгівельний центр.

В дерев’яній церкві Петро I поклав камінь, який довго зберігався.

В газеті „Харківські губернські відомості” від 11 вересня 1869 року повідомлялось: „В Бахмуті п’ять церков...з них дві кам’яні - собор, в якому є камінь, покладений Петром великим і церква Благовіщення”.

В Бахмуті відбулась зустріч Оршанського комісара І.Василевського, котрий приїхав з Воронежа, з Петром I.

Оршанський комісар звернувся до Петра I з наказами місцевої шляхти про надання різних пільг.

З Бахмута до самого Ізюма супроводжував Петра I Азовський губернатор Іван Андрійович Толстой.

Повернувшись від царя в Таганрог Толстой негайно взявся відроджувати соляні промисли на Бахмуті. В листі до імператора Петра I від 17 червня 1709 року він повідомляв: „Вельмишановний государ... На Бахмуті сіль варити почав при собі з 4-го числа, як відлучився від вашої величності з Ізюма. І для тих заводів на Бахмут відправлено Троїцького жидого солдатського полку підполковник Малишків, і по відомості від нього нині на Бахмуті сіль варити стануть незабаром на дев’яти сковородах”.

В 1710 році за наказом Петра I на лівому березі річки Бахмутки біля містечка Бахмут була збудована земляна фортеця. Вона мала вигляд „прямокутника з бастіонами посеред передньої стіни і полу- бастіонами по околицям бокових стінок”.

Таким чином, саме з іменем Петра I пов’язано початок розвитку гірничодобувної промисловості на півдні Російської держави, зокрема в Донбасі.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції на околиці міста Бахмута (тепер м.Артемівськ) поблизу станції Ступки існувала соляна шахта „Петро Великий”.

Про перебування Петра I в районі Бахмута розповідає одна із народних легенд.

На місці селища Зайцево, яке входить тепер в межі міста Горлівки, знаходилось невеличке село Петрова Милость. Від цього села до Бахмута якихось кілометрів 20.

„Старі діди розповідають, - говорить в легенді, - проїздив цими місцями цар Петро I зі своїм військом. Він в той час з турками воював. По душі Петру припав привільний донецький степ.

Біля річки Бахмутки вирішив цар стати на нічліг. Поснули всі, а Петру не спиться. Став він по табору ходити. Бачить, біля багаття зібрались солдати в коло і про щось розмовляють. Підійшов до них цар, побачив, як вони розглядають шматок вугілля. А Петро I і раніше чув, що в донецьких степах під землею знаходяться незлічені багатства чорного золота.

Вирішив він залишити тут сержанта і кількох козаків. «Жалю Вас за старання землею до самого Бахмута, - сказав їм Петро I. - Шукайте цей мінерал”.

Поставили поселенці рублені хати і почали шукати вугілля. Звідси і пішла назва Петрова Милость”.

Перебування Петра I в Бахмуті - це цікава і знаменна сторінка в біографії старовинного донецького міста Артемівськ.

Імператриця Катерина II і місто Бахмут

У колі інтересів імператриці Росії Катерини II була Україна, зокрема Донецький край.

Як відомо, Катерина II в супроводі свого коханця Дмитра Мамонова та численною дворецькою свитою здійснила на початку 1787 року подорож на Україну та в Крим, щоб своїми очима подивитись на плоди своєї діяльності.

Нам вдалось знайти документальне свідчення «Шествие ее императорского величества в полуденный край России в 1787 году», котре було опубліковане в «Записках императорского Одесского общества истории и древностей» в Одесі в 1887 році.

„Весною 1787 року Катерина II мала здійснити подорож з Петербурга на Смоленськ, Новгород-Сіверський, Чернігів, Київ, звідти по Дніпру до Нового Койдака, до майбутнього Катеринослава, звідти в Херсон, в область Таврійську, повертатись звідти через Черкаськ, Маріуполь, Бахмут, Тор, Ізюм, Харків, Курськ, Орел, Тулу, Москву.

В Маріуполі імператриця повинна переночувати, а в місті Бахмуті відпочити й пообідати”.

Влітку 1787 року імператриця Катерина II поверталась з Криму до Санкт-Петербургу іншою дорогою, котра йшла через столицю донських козаків місто Черкаськ, а потім через міста нинішнього Донбасу: Маріуполь, Бахмут (нині Артемівськ), Тор (нині Слов'янськ).

Збереглась цікава легенда, яка розповідає:

Їхала імператриця Катерина II степовою донецькою дорогою. Біля широкої повноводної річки зустріла двох рибалок, котрі виловили велику рибину, десь біля 5 кілограмів. Рибалки подарували цю рибину імператриці.

Катерина II подякувала рибалкам за подарунок і вигукнула: „Ай, дар! Ай, дар!” і поїхала своєю дорогою. Звідти ніби і пішла назва донецької степової річки Айдар.

В місті Маріуполі Катерина II переночувала одну ніч, ми-

лувалась голубим Азовським морем, а в місті Бахмуті імператриця відпочивала.

В Бахмуті на честь приїзду її імператорської величності пролунав урочистий салют з гармат, розташованих в фортеці. Потім влаштували обід.

На постоялому дворі в Бахмуті Катерина II відпочивала. Оглянула соляні промисли.

Отже, і з донецькими містами Маріуполем і Бахмутом пов'язане перебування російської імператриці Катерини II.

Подяка імператора

Ішов 1797 рік. Імператор Росії Павло I осипав дворянство Новоросійської губернії різними милостями, надав право проводити набір рекрутів в армію не в губернському місті, а в повітових містах.

І от дворянство Бахмутського і Павлоградського повітів успішно провели набір рекрутів, в армію було набрано багато молодих здорових людей.

Імператор Павло I висловив подяку дворянам Бахмутського й Павлоградського повітів Новоросійської губернії за успішний набір рекрутів.

Ось що повідомляв „Катеринославський ювілейний листок” за 1887 рік.

Подяка

Бахмутському й Павлоградському повітам

Пан предводитель дворянства Новоросійського статський радник Шляхтин повідомив, що по закінченню рекрутського набору дворянству Бахмутського й Павлоградського повітів була оголошена подяка, в той час в місті, де не має можливості угостити обіднім столом, нагородити злиденних, бідних „одеяннями и деньгами”.

Бахмутське дворянство вирішило віддячити імператору. 25 грудня 1797 року о 10 годині ранку урочисто задзвонили дзвони в Свято-Троїцькому соборі.

Багато прихожан заповнили головну церкву міста. Поча-

лась служба божа. Батюшка відслужив коленопреклонний молебен во здоров'ї їх імператорських величностей государя-імператору, государині-імператриці і всього імператорського дому.

Після закінчення служби в церкві бідні злиденні люди попрямували до великого кам'яного будинку, котрий знаходився на головній міській площі.

Там, в великій кімнаті були розставлені столи, стояли лави, недалеко від них знаходились казани з наготовленою їжею. Люди сідали за столи, кожному насипали в тарілку жирного наваристого борщу, а потім кашу. Смачно попоївши, вони щиро дякували за „угощение”. Потім кожному найбіднішому злиденному давали дрібну монету або якусь одежину.

Так був відзначений рекрутський набір в Бахмуті 25 грудня 1797 року.

Імператор Олександр I в Бахмуті

З старовинним донецьким містом Бахмут Донецької області пов'язані імена багатьох державних діячів, майстрів художнього слова, митців.

Серед них значиться і російський цар Олександр I.

Влітку 1825 року тяжко занедужала жінка Олександра I Єлизавета Олексіївна. Вона схудла, змарніла.

Лікарі ніяк не могли точно встановити діагноз цариці і рекомендували їй провести зиму на півдні, для чого вказували на Італію, південну Францію або на південну Росію.

Цариця нізащо не хотіла їхати за кордон і вибрала місто Таганрог на березі Азовського моря, котре славилось своїми цілющими властивостями.

Свіже морське повітря, м'який клімат Таганрога мали поправити здоров'я Єлизавети Олексіївни.

Імператор Олександр I піклувався про здоров'я своєї дружини і вирішив раніше від неї виїхати на південь Росії, в Таганрог, щоб на місці потурбуватися про створення всіх умов для прийняття хворої.

1 вересня 1825 року Олександр I останній раз проїхав вулицями Петербургу, відвідав Олександрівсько-Невську Лавру і в супроводі свити в склад котрої входили генерал-ад'ютант Дібіч, князь Петро Волконський, лікар Тарасов, чотири лакеї, два камердинери, метрдотель Міллер, численна охорона, відправився на південь Росії.

Трійка баских вороних коней, запряжених в царську карету, швидко помчала наїждженою дорогою.

За нею мчались екіпажі супроводжуючих та охорона - загін солдатів і козаків.

Стояло бабине літо. Було ще порівняно тепло.

Олександр I сидів у кареті і спостерігав у віконце, як повз нього пропливали зелені луки, ліси, невеличкі гаї.

В середині вересня 1825 року імператор Росії був уже на Україні.

Проїхали степи Слобідської України. Залишили місто Ізюм, за ним і річку Сіверський Донець.

На горизонті показала невелика степова річка, яка плавно і величаво несла свої води в Донець.

По берегам цієї річки виднілись луки, на яких паслась череди конів, густі зарості очерету, де злякано здіймались качки.

То була річка Бахмутка. А на цій річці розкинулось повітове місто Бахмут. Будинки в ньому невеликі, одноповерхові, біленькі, вкриті соломною, зрідка черепицею.

В місті виділялось кілька кам'яних будинків, в котрих жили купці і поміщики, міська ратуша, пошта, Собор.

Цар вирішив заїхати в Бахмут, там нагодувати коней, а звідти направитись в Таганрог.

13 вересня 1825 року о 10 годині ранку царський екіпаж помчався по широкій Харківській вулиці (тепер вулиця Радянська) міста Бахмута.

Жителі міста вийшли на вулицю і з цікавістю спостерігали за приїздом високих гостей. Адже в місто Бахмут пожував сам государ-імператор Олександр I.

Та от біля великого кам'яного собору карета царя зупинилась. Зупинились і інші карети.

Лакеї негайно принесли килимову доріжку і прослали від карети імператора до входу в знаменитий Бахмутський Троїцький Собор.

Цар зійшов з карети на килимову доріжку, м'яко ступаючи, попрямував до церкви.

Разом з ним йшла його свита, камердинери, співак Берлінський, метрдотель Міллер та інші.

А в церкві почалось богослужіння.

Отець Феодор Савинов в новенькій ризі з позолоченим хрестом виконував літургію. Хор протяжно співав. Яскраво горіли свічки. Імператор підійшов до іконостаса, потім взяв свічку, запалив її, поставив її перед іконою Казанської Божої матері, помолвився. Як повідомлялось в консисторському архіві, „цар Олександр I дозволив собі слухати в Соборі божественну літургію, яку здійснював протоієрей Феодор Савинов.”

Після закінчення літургії імператор уважно розглядав чудотворну ікону Казанської Божої матері, в ризах якої було біля пуду срібла, довго розпитував у настоятеля Собору, як Казанська Божа матір врятувала Бахмут від чуми в 1771 році.

З Бахмуту Олександр I відправився до Таганрогу.

Перебування в Бахмуті справило на імператора сильне враження. Тому по приїзді в Таганрог Олександр I прислав на ім'я Савинова в Бахмут „тисячу рублів асигнаціями на користь соборного приходу.”

Бахмутський протоієрей Феодор Савинов зрадів такому подарунку. Він взяв 500 рублів і розділив між церковнослужителями, а на інші 500 рублів влаштував над головним престолом сіни з пристойним написом.

Наступна зустріч російського царя Олександра I відбулась з містом Бахмут в кінці грудня 1825 року.

Як відомо, Олександр I помер в Таганрозі 19 листопада 1825 року.

Тіло царя піддали бальзамуванню, потім поклали в труну. Першу труну зробили свинцеву, а другу з дерева, оббиту золотом парчею.

Царя одягли в парадний генеральський мундир з зіркою і орденами, на голову натягли золоту корону, на руки одягли білі рукавички, а в ногах поставили аналой з Євангелієм.

29 грудня 1825 року, як сказано в справах консисторського архіву, „тіло Олександра Павловича було відправлено з Таганрогу до Петербурга.”

За труною його величності до прикордонного міста Бахмута йшли архімандрит Никифор, протоієрей Іоан Станіславський і протоієрей Герасим Мартинов.

Тільки під вечір того ж дня підійшли до міста Бахмута.

За старовинним звичаєм не годилось, щоб священики ввійшли в місто, в церкву разом з покійником.

Тому служителі церкви обігнали траурну процесію, зайшли в Бахмут, в Троїцький Собор, все підготували для зустрічі з померлим царем.

А тим часом карета з померлим царем в'їхала в Бахмут.

Відразу ж випрягли коней, і юрба людей впряглась і поволі повезла карету з тілом царя по центральній вулиці до Соборної церкви.

Там вона зупинилась, і труну з тілом Олександра Павловича зняли з підводи і бережно занесли в церкву. Зняли кришку. Тисячі бахмутчан прийшли в церкву і прощались з його величністю Олександром I. Цілу ніч йшла служба „по отпеванію в бозе почившого государя-імператора”.

А виконував цю службу в Соборі протоієрей Феодор Савинов.

„Тут була відправлена, - як повідомлялось в церковному архіві, - літургія і панахида з участю міського священика.”

Вранці 30 грудня 1825 року труну з тілом Олександра Павловича повезли далі з Бахмута до Петербурга.

Того ж дня за наказом Петра Михайловича Волконського всім церковнослужителям, хто супроводжував труну з тілом

Олександра I з Таганрогу до Бахмуту видали 5000 рублів асигнаціями за читання євангеліє і служіння панахиди, з них 7 протоіереям по 250 рублів кожному, 12 дияконам - по 100 рублів кожному, 10 священникам - по 200 рублів кожному.

Не виникає сумніву, що настоятель бахмутського собору одержав 250 рублів, бахмутський священник - 200 рублів, а дяк - 100 рублів.

В честь Олександра I в Бахмуті одна з головних вулиць, а саме нинішня вулиця Артема була названа Олександрівською і цю назву зберігала до 1917 року.

Таким чином, перебування царя Олександра I в Бахмуті - це цікава сторінка в літопису нинішнього міста Артемівська та і всієї Донеччини.

Поминки по імператору Олександру III в Бахмуті

Більше ста десяти років тому, 20 жовтня 1894 року, помер російський цар Олександр III. Глибока скорбота за покійним государем охопила жителів багатьох міст і сіл Російської імперії.

Докотилась вона і до нас на Україну, в Донбас, в місто Бахмут.

28 листопада 1894 року в Бахмуті були відзначені поминки: сорок днів кончини в Бозі почившого государя-імператора Олександра III.

В той же день в Бахмутському Троїцькому соборі об 11 годині дня почалась панахида по покійному імператору. Багато прихожан заповнило головну церкву міста. Прийшли сюди учні бахмутських народних шкіл, а також Володимирського, Олександрівського, Миколаївського, Міського училищ, а також чоловічої і жіночої прогімназій.

Протоіерей Петро Рубанов старанно виконував службу.

Біля іконостаса висів портрет Олександра III, перев'язаний чорною стрічкою. Яскраво горіли свічки. Хор учнів Бахмутського духовного училища прекрасно співав божественні

пісні. Священик Іоанн Лохвицький в новій позолоченій ризи читав Євангеліє.

На протязі двох годин тривала літургія. Після закінчення служби вийшов з церкви батюшка Іоанн Лохвицький з хрестом, за ним декілька чоловік несли блюдо з поливом, йшли учні, богомольці.

Юрба людей, вийшовши з церкви, направилась по Харківській вулиці до Богородського будинку. Співали псалми. Біля воріт великого кам'яного будинку зупинились. Здійснена була літія.

Потім вийшли з воріт священники, викладачі закону Божого з корзинами, наповненими пряниками. А їх напекли 1500 штук. Кожному учневі батюшка давав по три смачних рожевих пряника. Діти охоче їли ласощі. Незабаром дітей відправили додому. А за стіл до обіду запросили богомольців, злиденних.

В самому будинку і в дворі розставили столи, лави. Біля тисячі чоловік розмістились тут. Два великих казани з їжею стояли на кухні, а в мисках лежали пироги.

Спочатку кожному з присутніх подавали до столу по склянці вина і пирогу. Люди хрестились, добрим словом згадували царя-батюшку, пили вино за упокій його душі.

Так почалась поминальна трапеза. Працівники Богородського будинку подали до обіду на перше блюдо - кожному тарілку смачного, наваристого, жирного українського борщу, а хто бажав їсти інше блюдо, тому подавали суп. На друге блюдо подавали жарке (картопляне шпоре з рибою). А на закуску приносили склянку киселю і солодкий пиріг. Під час обіду кожному подавали і по кружці пива.

Всі присутні на обіді добре наїлись і сердечно дякували працівникам Богородського будинку за смачну їжу.

Їжі було наготовлено стільки, що її вистачило нагодувати не тільки богомольців, бідних, злиденних міста Бахмута, але і відправити в достатній кількості в'язням Бахмутської міської тюрми.

Сто прямиків відправили на ім'я старости в Єврейську синагогу, щоб і там вшанували пам'ять государя-імператора.

Поминки по імператору Олександрі III були влаштовані Бахмутським Загальноприходським Попечительством бідних товариств.

Пугачов на Донеччині

В п'ятнадцяти кілометрах на північ від Артемівська, праворуч від автомобільної дороги Харків - Ростов-на-Дону розкинувся невеликий лісовий масив, за котрим знаходиться хутір Залізнянський Артемівського району.

Ростуть в тому лісі кременні дуби, стрункі ясени, білокорі берези. Зустрічаються липи, бересток.

В лісі є печери, а внизу, в лощині, протікає струмок дзеркально чистої води, за лісом розташований ставок.

Цей ліс став нині Часів-Ярським заказником.

Мені не раз доводилось чути від жителів сусіднього села Привілля теж Артемівського району, що цей ліс довгий час називали Пугачовським.

Старожили села стверджують, що ніби тут переховувався від царських властей керівник найбільшої в XVIII столітті селянської війни в Росії Омелян Іванович Пугачов. Довгий час я вважав це химерними вигадками.

З підручника історії для середньої школи, напевно кожному школяреві відомо, що Пугачов діяв на Уралі і в Поволжі.

Артемівськ (колишній Бахмут) відділяє від Урала відстань в кілька тисяч кілометрів. „Ніякого відношення Пугачов до Артемівська не має”, - думав я.

Та проте пізніше переконався в помилковості свого твердження.

В Ленінграді (нині Санкт-Петербург) в Публічній бібліотеці імені Салтикова-Щедріна потрапила до моїх рук книжечка „Допроси Пугачова”. З цікавістю переглядав її. Потім познайомився з книжкою „Емельян Пугачев”.

Поступово перед моїми очима постав легендарний образ народного ватажка, борця проти феодального гніту О.І.Пугачова.

Народився Омелян Іванович в 1742 році в станиці Зимовейській в сім'ї бідного донського козака. До сімнадцятирічного віку жив з батьками на Дону. Потім одружився на дочці козака Єсауловської станиці Софії Дмитрівни Недюжевій.

Незабаром був зачислений в козаки і приймав участь у Семирічній війні 1756 - 1763 років в п'ятисотенній команді козачого полковника Іллі Денисова.

В 1762 році Пугачов повернувся в рідну станицю. У нього з'явилися діти - син Трохим і дочка Христина.

В 1764 році Омелян в складі козачої команди Єлисея Яковлева відправився в Польщу „для вигнання бывших тамо беглых раскольников, коих оный есаул и привез в Чернигов”.

Повернувшись з Польщі, Пугачов був відпущений додому, де прожив ще чотири роки.

Восени 1768 року Туреччина оголосила війну Росії. Саме тоді Пугачов в команді полковника Кутейнікова, знову потрапивши на військову службу, приїжджає в Бахмут.

Пізніше на допиті в секретній комісії Пугачов говорить: „Потом, по посланной из Государственной Военной Коллегии командировано было из Донецкого войска в ныне прошедшую Турецкую войну 4 полка; командиром оных был атаман Тимофей Федоров сын Греков, в который поход и я в полку Кутейникова, во второй сотне хорунжим был принят, и пришел в Бахмут, стояли целую зиму, и весною пошли на польскую границу”.

Російсько-турецька війна розпочалась в жовтні 1768 року і тривала до 1774 року. Отже, Пугачов перебував в Бахмуті в грудні 1768 - січні-лютому 1769 року.

Тут, в Бахмуті проходила його військова служба.

Що ж являв собою Бахмут під час перебування Пугачова.

Згідно плану креслення другої чверті XVIII століття Бахмут був оточений укріпленнями, які охороняли соляні заводи від нападу татар. Була тут і цитадель.

В Бахмуті розміщався військовий гарнізон, знаходився штаб Бахмутського гусарського полку. Нам відомо, що сам полк нараховував 1262 чоловіка.

В січні 1769 року на Україну вторглися кілька загонів татар. Один із загонів татар „дійшов до Бахмута і спустошив околиці”. Звідси було виведено полонених 800 чоловік. Очевидно, Пугачов приймав участь у битві з татарами під Бахмутом.

В Бахмуті Пугачов спостерігав, як працюють соляні заводи, познайомився з тяжким життям робітних людей.

Незадовго перед тим в 1765 році в Бахмуті вибухнув страйк під керівництвом Андрєєва проти феодално-кріпосницької експлуатації. Можливо, Пугачов зустрічався з учасниками Бахмутського страйку. Відвідував він Бахмутський Троїцький собор, який знаходився в розпорядженні військового відомства.

Лише весною 1769 року полк Кутейнікова, в котрому служив Пугачов, виступив в похід на Польщу.

Побував Пугачов в наших краях і в 1772 році. На цей раз відвідав слободу Кабанне (нині селище Кабанне Луганської області).

Взимку 1772 року Пугачов на Дону був арештований і відправлений в Черкаськ. По дорозі козак Лук'ян Худяков допоміг йому втекти від охорони. Пугачов втік на Україну, завітав в слободу Кабанне.

От як на допиті говорив: „И так сын Худякова, вывезши меня в степь, дал свободу, и пошел я, не быв в своем доме, в Малороссию, Изюмского полка в слободу, называемую Кабанье, к мужику Осипу, прозывающемся Коровка, что я беглый донской казак, и не знаю, куда деться”.

Коровка порадив Пугачову поїхати до кордонів з Польщею і там поселитись і жити.

Пугачов прожив в Коровки три дні і потім пішов до Стародубського монастиря, а звідти направився на Добрянський форпост.

Отже, Пугачов побував в Донбасі і в слободі Кабанній (нині селище Кабанне Кременського району Луганської області).

Перебування О.І.Пугачова в Донбасі, зокрема в Бахмуті - це знаменна сторінка в біографії міста Артемівська.

К.А.Булавін (1660 - 1708)

На центральній міській площі міста Артемівська навпроти торгівельного центру „Астрон” стоїть пам'ятник керівнику антифеодалного повстання 1707 - 1708 років Кіндрату Афанасійовичу Булавину. Цей пам'ятник нагадує про перебування в Артемівську, тодішньому Бахмуті, славного керівника селянсько-козацького повстання.

Саме на цій площі років 300 тому містилась, як стверджують старожили, отаманова ізба, в якій жив отаман бахмутських солеварів і козаків Кіндрат Афанасійович Булавін. Разом з ним жили його дружина - бахмутчанка Уляна та діти - дочка Галина і син Никифор.

Тут же збирався козацький круг бахмутських козаків, бурлаків, робітних людей для вирішення невідкладних завдань.

Кіндрат Афанасійович Булавін народився близько 1660 року в сім'ї донського козака, отамана Трьохізб'янської станиці Афанасія Булавіна.

Прізвище Булавін, як стверджує легенда, батько Кіндрата одержав за те, що, супроводжуючи керівника селянсько-козацького повстання 1670 - 1671 років, донського козака Степана Тимофійовича Разіна, носив булаву.

Кіндрат з дитинства чув розмови про Степана Разіна, його походи. Звичайно, це глибоко запало в душу молодого козака.

К.Булавін приймав участь в походах проти кримських татар, обирався похідним отаманом. В 1703 році Булавін був посланий військовим отаманом Зерщиковим в Бахмут до се-

лянського заводу отаманом над робітними людьми, солеварами. Здавна на річці Бахмут соляними промислами володіли донські козаки. В описних книгах білгородського солдатського полку капітана Григорія Скурахіна записано:

„На речке Бахмуте построен городок по обе стороны речки Бахмута стоячим дубовым острогом, в нем двое проезжие ворота, по мере того городка в длину через речку Бахмут в 61 сажень, поперек 17 сажень.

Подле этого городка вверх по речке Бахмуту с правой стороны на посаде построена часовня, близ часовни построены войсковые Изюмского полку для пошлинного сбора из Семеновской канцелярии для мостового проезда таможенная изба и ратуша Изюмского полку.”

На Бахмутські соляні промисли приходили також і козаки Изюмського полку, котрими керував Ф.В.Шидловський.

Між ними (ізіумцями) і донськими козаками часто виникали сварки за право володіння соляними промислами.

В 1705 році бахмутський отаман Кіндрат Булавін розорив варниці козаків Изюмського полку. Царський уряд вирішив втрутитися у цю справу.

За наказом Петра I влітку 1705 року з Воронежа в Бахмут прибув дяк Олексій Горчаков для розгляду справи. Але Булавін не допустив Горчакова до опису і огляду „спорных земель и угодий в Бахмуте”, тримав його за караулом і відправив назад у Вороніж.

Булавін очолює голоту, робітних людей Бахмуту у боротьбі проти грабежу і засилля.

Влітку 1707 року для розшуку втікачів-селян на Дон був посланий загін полковника Ю.В.Долгорукого. Жорстоко поводився Долгорукий під час розшуку.

Булавін в своїй відписці до простих козаків писав: „І вони, князь з старшиною, будучи в містечках, багато станиць вогнем випалив і багатьох сторожових козаків батогом бив, губи і ноги різали і младенців по деревам вішали”.

Дії князя Ю.В.Долгорукого викликали гнів і ненависть

робітних людей, втікачів-селян, простих козаків. 9 жовтня 1707 року 200 чоловік на чолі з Булавиним в Шульгині - містечку на річці Айдар, напали на загін карателів і знищили його. Був убитий і князь Ю.В.Долгорукий.

Повстання поширилось по містечкам верхньої течії річки Дон і набувало все ширшого розмаху. Бахмут становився одним із опорних пунктів повстанців.

В одному з документів ми читаємо: „Казак Владимир Мануйлов с товарищем своим и сказали: Были они на Бахмуте для промысла своего... в октябре 12 дня в том городке напали на них донские казаки, которые забунтовали, и атаман у них Булавин, и при нем было казаков конных с 500 человек, да пеших столько же».

«К Кондрашке Булавину... пришли на Бахмут запорожцев 4000», - читаємо в іншому документі.

«Изюмский житель Левко, бывший целовальник, сказал, что при нем на Бахмуте собирали бахмутцев всех в круг и в кругу читали войсковую от Булавина грамоту.

А в той грамоте написано, чтоб во всех портовых городках, также и в Бахмуте, повертали казаков в десятки, а с десятки высылали по 7 человек в Черкасское со всеми войсковыми припасами, а по них 3 человека оставляли в куренях», — свідчать архівні документи.

Проти Булавінського повстання була вислана спеціальна армія (32 тисячі чоловік) під керівництвом В.В.Долгорукого.

30 червня і другого липня 1708 року загопи повстанців були розгромлені під містечком Тор (нині Слов'янськ) і в урочищі Крива Лука на Сіверському Дінці. А 7-го липня 1708 року в Черкаську загинув і сам Кіндрат Булавін.

3-го липня 1708 року бригадир Ф.В.Шидловський доповідав князю В.В.Долгорукому: „...Бахмут выжгли и разорили. В том воровском собрании было запорожцев полторы тысячи человек».

Отже, містечко Бахмут доценту зруйнували царські війська.

Мандрівники в Бахмуті

Я.А.Маркович

(1696 - 1770)

Почесне місце в літературній біографії донецького міста Бахмута займає український мемуарист Яків Андрійович Маркович.

Народився він в 1696 році в сім'ї козацького старшини Андрія Марковича. Навчався в Київській академії, яку закінчив в 1713 році.

Яків Маркович був одним із улюблених учнів Феофана Прокоповича. Останній покладав великі надії на свого учня.

В 1716 році Петро I відкликав Прокоповича з Києва в Петербург. Феофан Прокопович вирішив перед від'їздом навістити Марковичів в м. Глухові, зустрітися з Яковом. На жаль, Якова Марковича вдома не було.

В листі до свого учня Феофан Прокопович писав: „Під час твоєї відсутності я був у тебе в гостях й користувався твоєю гостинністю. Це було для мене приємно і жаль тільки за те, що я не застав тебе вдома і втратив нагоду поговорити з тобою про багато чого, хотілось поговорити з користю.”

З даного листа видно, що Феофан Прокопович цінував молодого Якова Марковича.

Після закінчення академії перед Яковом відкривався шлях вченого київського монаха. Та його не приваблювала духовна кар'єра.

Яків Андрійович Маркович поступив на військову службу, обіймав посаду лубенського полковника, потім генерального підскарб'я.

Протягом п'ятдесяти років — з 1717 по 1767 рік — вів щоденник, котрий становить 10 томів.

Щоденник Якова Андрійовича відомий під назвою „Щоденник генерального підскарб'я Якова Марковича.” Спочатку був виданий у Москві в 1859 році під назвою „Щоденні записки генерального підскарб'я Якова Андрійовича Маркови-

ча” в двох книгах. Більш повніше видання щоденника здійснила редакція журналу „Киевская старина” в 1893 році під керівництвом О.М.Лазаревського в трьох томах.

Ця праця Я.А.Марковича дуже цінна. Адже вона подає докладні відомості про життя і побут козацької старшини, про стан розвитку тодішнього сільського господарства, торгівлі і ремесла на Україні в середині XVIII століття.

Помер Я.А.Маркович 9 листопада 1770 року.

В щоденнику є відомості про перебування Якова Марковича в Донецькому краї, зокрема в містечку Бахмуті, про стан розвитку гірничодобувної промисловості на Донбасі в першій половині XVIII століття.

В Бахмуті Яків Андрійович побував у березні 1727 року. От що писав український мемуарист в своєму щоденнику: „В Бахмуті за добу, що хто буде собі соль варити на сковороді, заплатити повинен в казну 6 карбованців, а дрова всякй собі возити, і 4-го дня від Бахмута знов назад повернеться, а купити дров за добу можна за три карбованці. При виготовленні солі тієї потрібно, добре воду висмажити, а сіль не була сира, то не буде тонути, а сковороди бочок солі тамтешніх бахмутських виходить 11, або 12, а бочки в 7 пудів або хоч мало більше.

Полини на дорозі в таможню дають від возу по 5 копійок.”

Отже, Я.А.Маркович розповідає про соляні промисли Бахмута, вказує, що за плату можна самим займатись виваркою солі з розсолу.

Бахмутська сіль в середині XVIII століття користувалась великим попитом. Зі всіх кінців України їздили за сіллю в Бахмут. Сіль зсипали в бочки, грузили на вози і везли в центральні райони України.

Якщо взяти до уваги, що в кожній бочці містилось 7 пудів, тобто 112 кілограмів, а везли по 12 бочок, то збиралось кілька підвод. Адже треба везти 1344 кілограми солі.

З Бахмута сіль везли на возах на північ через Сіверський

Донець біля міста Рубіжного (нині Луганська область) на Харків і потім в місто Глухів.

Про соляні промисли Бахмута знаходимо в „Щоденнику” Я.А.Марковича і в записі від 12 грудня 1727 року. Яків Андрійович саме в цей день побував в містечку Бурумлі, заночував в свого знайомого Йосипа Гречанова.

Останній розповів Марковичу, що “в Бахмуті соль береться з народно викопаних колодязів, а вариться на соляних сковородах, яких нараховується там 200, а сковороди за добу наймаються різною ціною, тому що не рівна суть величин, саме найменше по 6 карбованців, з якої виходить біля 15 звичайних бочок солі, на таку сковороду дров йде за добу возів по 20; дрова всякий рубає з конвоєм по байраках, звідки за три дня назад повертаються, а якщо готові купувати, то можна купити віз за півкопи, а хто хоче Государеву сіль купити, то купують по гривні за пуд.

Сіль найкраща та, яка виварилась, стає крупчастою.

Заводи ці суть Государеві, при них робітників велике число і кілька тисяч волів для перевозки дров.”

Отже, Бахмут в середині XVIII століття був значним пунктом гірничодобувної промисловості на півдні Російської держави, в Донбасі. Тут добувалась сіль, котра потрібна для нужд господарства населення України.

Яків Маркович вказує і на воєнне становище Бахмута. Містечко Бахмут відіграло роль сторожового пункту для захисту південних окраїн Російської держави від нападу татар.

„Полків регулярних там три, - повідомляє Яків Маркович, - а козаків в Бахмуті, які живуть там 500, над якими влаштований ротмістр, а над всіма команду має комендант. Для конвою ж посилаються козаки з слобідських полків.”

Той же Яків Маркович посилав своїх людей із Глухова в Бахмут за сілля в 1730 році.

„Понеділок 27 (квітня 1730 року - примітка наша). Цей день був вітряний і холодний, ніч ясна, однак з морозом, - писав мемуарист, - ...за сілля в Бахмут послав, дав їм 12 крб.”

Знаходимо в мемуарах Я.Марковича і ще одне цікаве повідомлення про Бахмут.

„Вівторок 28 (липня 1730 року - примітка наша). Повернулись Сухоносівські люди з Бахмуту і за 12 карбованців привезли солі 115 пуд.”

Таким чином український мемуарист Яків Андрійович Маркович в своїх „Щоденних записках залишив нам цікаві відомості про Бахмут середини XVIII століття і його ім'я теж записане в літературну біографію міста Артемівська.

Г.Ф.В.Юнкер (1703 - 1746)

В Російському географічному словнику сказано: „Юнкер Готліб Фрідріх - член Санкт-Петербурзької Академії Наук, віршописець, „професор поезії”, надвірний колезький радник, наглядач українських бахмутських, торських соляних заводів.”

Ім'я цього діяча мало відоме широким колам читачів. А проте він був другом великого російського вченого М.В.Ломоносова, дбав про розвиток соляної промисловості в нашому Донецькому краї.

Його ім'я тісно пов'язане з Донеччиною, зокрема з містами Бахмут (нині Артемівськ) і Слов'янськ.

Народився Готліб Фрідріх Вільгельм Юнкер 1 липня 1703 року в Німеччині в сім'ї директора гімназії Христіана Юнкера. До 1730 року жив і навчався в Німеччині, в Лейпцігському університеті.

В 1731 році на запрошення професора Міллера Юнкер приїхав в Росію, в Петербург, де мав намір стати учителем. В Петербурзі Юнкер справив велике враження своїм поетичним талантом на радника Канцелярії Наук І.Д.Шумахера. Він міг скласти ілюмінацію, вірш, урочисту промову, оду.

Так, на честь переїзду імператриці Анни Іоанівни з Москви до Петербурга Юнкер склав 16 листопада 1731 року уро-

чисту ілюмінацію. Ця ілюмінація була тоді надрукована в „Примечаниях к Санкт-Петербургским Ведомостям”.

Незабаром Юнкеру було доручено скласти „Штатского и газетного лексикона”, з яким він успішно справився.

28 березня 1734 року іменним указом імператриці Юнкер був назначений професором Академії Наук Росії.

В травні 1734 року Юнкер став читати по середам і п'ятницям публічні лекції „О перших основах пізнання республік” і „Вступ в історію царств і республік Європи”.

25 листопада 1734 року в Академії Наук Юнкера обирають професором поезії.

Діяльність Юнкера привернула увагу фельдмаршала Мініха, котрий став в 1735 році командуючим російською армією, яка воювала з турками.

На початку 1735 року Юнкер був направлений до Мініха в похід як історіограф „для ведення журналу” під час війни з Туреччиною.

Юнкер склав такий щоденник військових дій російської армії проти Туреччини, взявся до складання „Опису України”.

В кінці 1735 року Мініху було доручено оглянути соляні заводи на Україні з метою одержання від них більше користі.

Мініх доручив цю справу Юнкеру, і той поїхав на південь України, на територію колишнього Донбасу оглянути соляні промисли Тора і м. Бахмута.

В листі від 1 лютого 1736 року Юнкер повідомляв в Академію Наук в Петербурзі з міста Ізюма: „Вчора я повернувся з соляних промислів в Торі і Бахмуті і тепер зайнятий викладом на папері зібраних мною свідчень в моїх посильних міркувань по яким доходи її величності можуть збільшити до великого полегшення її підданих від 500000 до півтора мільйонів рублів щорічно.”

Свою об'ємну працю Юнкер представив Мініху (нині вона зберігається в Центральному державному архіві давніх актів в Москві).

Юнкер написав також твір „Вісті про українські соляні

заводи”. Вони складаються з трьох частин:

- про соляні заводи в Бахмуті;

- про соляні заводи в Торі;

- про соляні заводи в Співаровці.

Юнкер вказував, що соляна справа прийде в занепад, якщо не прийняти рішучі міри, доводив, що в 20 верстах від Бахмута знаходяться великі поклади кам'яного вугілля, слюди, алебастру, залізної руди.

А 28 грудня 1736 року Юнкер разом з Мініхом приїхав в Петербург і на початку січня 1737 року подав імператриці Росії Анні Іоанівни описання соляних заводів в Бахмуті і Торі.

30 липня 1737 року імператриця призначила Юнкера „надвірним радником і наглядачем бахмутських і торських соляних заводів.”

Юнкер подав прохання імператриці Анні Іоанівни для кращого ведення і перетворення соляних заводів в Росії відправити кого-небудь в Німеччину.

В вересні 1737 року сам Юнкер був направлений в Німеччину. Йому дозволено їхати в Німецьку землю для огляду знатних тамтешніх заводів і запису всього того, що при них знайдеться доброго.”

Юнкер познайомився з соляним виробництвом в Німеччині і свідченням про стан соляної справи в інших країнах. На початку 1740 року він повертається в Росію. Відразу ж подав в Кабінет міністрів свої рапорти і плани.

11 серпня 1740 року був виданий новий іменний указ про відрядження Юнкера в Україну „для кращого і ґрунтового обслідування соляних заводів.”

Юнкер спочатку побував в Старій Русі, оглянув там соляні промисли, а потім поїхав і оглянув соляні заводи Бахмута і Тора.

Потім він повертається до Петербурга і складає там „Нижайший доклад и непредосудительное мнение императорскому Соляному Комиссариату о соляных делах, что в местах между Днепром и Доном положении находятся, а особенно в обоих императорских заводах, что в Бахмуте и Торе.”

Доповідь була зроблена по німецькі. М.В.Ломоносов переклав її на російську мову.

На протязі 1742-1746 років Юнкер не раз доводив уряду про необхідність грошових субсидій на будівництво і виправлення Бахмутських і Торських соляних заводів. Але грошових асигнувань він так і на одержав.

В липні 1746 року Юнкер доповідав в Урядовий Сенат, що він закінчує складання проекту варіння солі в Бахмуті з використанням для варки замість дров кам'яного вугілля, так як „лісові масиви зовсім вирублені”.

Незабаром Юнкер захворів і 10 листопада 1746 року помер.

Діяльність Готліба Фрідріха Вільгельма Юнкера заслугоує поваги, як людини, яка „свої знання добросовісно віддала вивченню соляної справи в Росії і на Україні.” Саме завдяки знайомству з Г.В.Ф.Юнкером талановитий російський учений М.В.Ломоносов звернув увагу на вивчення соляних промислів в Росії.

Ім'я Готліба Фрідріха Юнкера теж вписане в літературну біографію донецького міста Артемівська.

Й.А.Гільденштедт

Своєрідне місце в літературно-мистецькій біографії Донбасу, зокрема міста Артемівська, займає Йоган Антон Гільденштедт - російський вчений-природознавець. Він залишив нам цікавий опис свого перебування в нас, на Донеччині в другій половині XVII століття. Народився вчений в 1745 році в Ризі, навчався медицині в Берліні.

В Російському Біографічному словнику про Гільденштедта говориться, що він „доктор медицини, дійсний член і професор натуральної історії імператорської Академії Наук.”

Гільденштедт був запрошений Академією Наук для участі в академічних експедиціях 1768-1774 років по маршруту Петербург-Москва-Воронеж-Царицин-Астрахань-Кавказ-Слободська губернія України.

Влітку 1774 року Гільденштедт здійснив поїздку по Слобідській губернії України, побував тоді і у нас, на Донеччині.

В своєму „Щоденнику подорожі по Слобідсько-Українській губернії” академік Гільденштедт писав: „14 серпня (1774 року - примітка наша). Сьогодні я здійснив невелику поїздку із Бельовської фортеці в Бахмут, бажаючи оглянути східну частину Української лінії, поселення, засновані по обидві сторони її в 1739 році і соляні джерела в Співаровці, Слов'янську і Бахмуті.”

За сучасним адміністративно-територіальним поділом Гільденштедт 14 серпня 1774 року виїхав з Бельовської фортеці - тепер місто Красноград Харківської області - до міста Бахмута (тепер місто Артемівськ Донецької області).

Спочатку він проїхав південну частину нинішньої Харківської області, оглянув річку Берестову, а також систему укріплень, збудованих на території Слобідської України, зокрема на річці Берестовій, від нападу кримських і ногайських татар.

Потім Гільденштедт проїхав через річку Каменку, „досяг джерела річки Гола Долина, біля якої знаходиться поштова станція, біля останньої стоїть шинок, який належить монастирю.”

Це сталося 17 серпня 1774 року. Отже, 17 серпня 1774 року Гільденштедт ступив на донецьку землю. Адже с. Гола Долина - нині селище Долина Слов'янського району Донецької області.

Гільденштедт говорить про балки в районі Голої Долини, які поросли лісом, про лісові масиви - Теплинський і Черкаський.

„Перший пролягає від Дінця до джерела Голої Долини, - пише Гільденштедт, - і належить Святогорському монастиреві; другий вкриває балки, що оточують верхів'я Голої Долини.”

В лісах різноманітні дерева, переважно дуби. Гільденштедт розповідає, що в Теплинському лісі донські козаки рубали дуби і виготовляли з них човни, на яких їздили по Дону і Азовсь-

кому морю. Побував Гільденштедт в Святогірському монастирі (тепер м. Святогірськ Донецької області), а також в селах Богородичне і Монастирське (тепер це Слов'янський район Донецької області). 18 серпня 1774 року Гільденштедт був уже в містечку Маяки (нині селище Маяки Слов'янського району). Він подає опис містечка Маяки: „Містечко невелике і неправильно побудоване; воно оточене сухим ровом і частоколом і складається приблизно із ста поганеньких будинків, жителів 357 душ чоловічої статі.

В районі Маяків через Донець збудовано міст саженів в 50 довжини, ширина річки всього 20 саженів.” Тут же в районі Маяків знаходиться ліс, де, як вказує Гільденштедт, беруть дрова для слов'янських і бахмутських соляних варниць, адже „біля Бахмута не залишилось більше лісу.”

Відвідав Гільденштедт і містечко Райгородок (нині селище Райгородок Слов'янського району Донецької області), збудоване і укріплене як і Маяки. Виїхавши із Маяків, Гільденштедт прибув в місто Слов'янськ. В Слов'янську мандрівник перебував 19-21 серпня 1774 року. За два дні Гільденштедт оглянув місто Слов'янськ, ознайомився з процесом виробництва солі.

Ось як він описує Слов'янськ: „Місто це лежить в рівній долині, в балці, по якій протікає річка Торець, в 2-х верстах на північ від його лівого берега між п'ятьма соляними озерами, котрі оточують місто з заходу, півночі і сходу; з південної і східної сторони ці озера з'єднуються солоною річкою Калантаївською.

Ця річка бере початок в північно-західному кутку міста і приймає в себе воду із 4-х озер, котрі носять тепер назви Косу сліпе, Старе Майданне, Червоне й Криве.

Потім Гільденштедт розповідає про процес виробництва солі. „Колодязі, із яких тепер дістається розсіл, знаходяться на лівому березі річки Калантаївки в декількох ста кроках нижче його джерела між озерами Червоним і Старо-Майданним. Їх п'ять. Перший, він в той же час самий верхній, рахуючи по течії Калантаївки, і самий низький, рахуючи по гори-

онту, його отвір має 12 фут глибини; отвір же його приблизно 6 кв. фут. Внутрі його стоїть вертикальна труба, із якої б'є розсіл. Цей колодязь називається Ново-Запретним. Він дає 40 куб. фут розсолу за годину.”

Гільденштедт говорить, що в Слов'янську „басейнів, соляних варниць і магазинів по два: разом з караульною і лісопильною вони займають продовжений чотирикутник, який має біля 120 саженей довжини і біля 45 саженей ширини, по куткам він укріплений частково частоколом, частково земляними батареями.”

Розповідає мандрівник і про укріплення Слов'янська: „Південна і західна стіни укріплення соляних варниць складають в той же час частину міського укріплення, яке мало біля 1300 саженів по кругу. Воно неправильне і складається частково із частоколу, на болотистих місцях із рогадок; під час справжньої війни збудовані декілька правильних земляних батарей і бастіонів, роботи над якими ще не закінчені.

В укріпленні знаходиться біля 40 гармат і 2 роти гарнізонних солдат. В фортечних верхах зроблено четверо воріт: бахмутські, маякські і солеварські.”

Гільденштедт подає і опис замку в Слов'янську. „Замок являє собою чотирикутник приблизно в 50 кв. саженів, оточений частоколом, а по куткам має батареї, в яких зберігаються снаряди”.

Будинків в Слов'янську нараховувалось біля 150; всі вони були погано побудовані, лавок там небагато, в них велась дрібна торгівля.

Гільденштедт повідомляє, що гарнізон Слов'янська під керівництвом коменданта полковника Федора Петровича Караваєва підлеглий київському обер-коменданту. Він також розповідає про соляну варницю в Слов'янську, зроблену Юнкером: вказує на її високі якості і недоліки. „Солеварне виробництво в Слов'янську, - зауважує вчений, - ведеться взагалі в'яло і недбало, так що щорічний доход його невеликий; охочих до нього мало.”

22 серпня 1774 року Гільденштедт виїхав зі Слов'янська

в напрямі на Бахмут. Проїхавши 22 версти, Гільденштедт зупинився біля поштової станції, яка розташувалась поблизу річки Васюківка, біля хутора Макогонівки (тепер це село Никифорівка Артемівського району Донецької області). Біля Васюківки Гільденштедт побачив великий піщаник з примісом заліза.

Мандрівник розповідає: „Проїхавши от нього (тобто от хутора Макогонівки - примітка наша), - переїхали балку Копанки, потім ще через 10 верст переправились по мосту на другу сторону річки Дальні Ступки, а через 2 версти звідси досягли пересохлої річки Ближні Ступки і потім їхали ще 2 версти до Бахмута.”

За сучасним адміністративно-територіальним поділом Гільденштедт їхав і по території Артемівського району через нинішні села Никифорівка (колишній хутір Макогонівка) і село Привілля (колишня балка Копанки), а також селище Мало-Іллінівка, яке нині входить в межі міста Артемівська.

Отже, 23 серпня 1774 року Гільденштедт був вже в Бахмуті, де оглянув саме місто, познайомився тут з процесом виробництва солі. В своєму щоденнику вчений згадує про слободу Дроновку, в котрій 15 сімейств і розташована вона на правому березі Сіверського Дінця (тепер це село Дронівка Артемівського району).

Біля річки Дальні Ступки Гільденштедт помітив жіночу статую, в котрої тулуб не має рук і являє собою простий подовжений прямокутник: „...груди статуї плоскі і відвислі, голова покрита високою пов'язкою”.

Після повернення з подорожі по Слобідській Україні в Петербург Гільденштедт направив в Академію Наук проект експедиційний досліджень по півдні Росії, в якому вказував, що заслуговує повторного відвідання район гір в Азовській губернії, який проходить через Бахмут і Січ... між Дінцем і Бугом. „Головна роль цих повторних експедицій повинна складати мінералогічні спостереження, котрі можуть відкри-

ти різноманітні соляні поклади і вугільні родовища, якими, без сумніву, багаті ці гори,” - вказував Гільденштедт.

Він мріяв приїхати в Донбас. Та проте здійснити повторну подорож на Донеччину Гільденштедт не довелось. 23 березня 1781 року він помер.

Перебування Гільденштедт на Донеччині, зокрема в місті Бахмуті - це теж цікава й немеркнуча сторінка в літературно-мистецькій біографії шахтарського краю.

Французькі мандрівники в Бахмуті

У Франції незадовго до початку першої світової війни виявились мандрівники-ентузіасти кругосвітніх подорожей. Це було подружжя - чоловік і жінка Андре і Ірма Мартен.

В 1907 році вони підписали угоду з членами французького географічного товариства, по якій забов'язались пройти пішки 150000 верст навколо земної кулі.

Після закінчення цієї подорожі Андре і Ірма Мартен одержували від французького географічного товариства нагороду - 20000 франків.

Андре і Ірма Мартен енергійно взялись за здійснення подорожі. Вони побували в багатьох країнах Європи, в Малій Азії, на Кавказі, в Сирії, Палестині, в Африці. За шість років пройшли 77000 верст.

Восени 1913 року французькі мандрівники прийшли на Україну.

Вони вирішили пройти європейську частину Росії, Сибір, а звідти направитись в Китай і Японію.

В жовтні 1913 року французи з Катеринослава (тепер місто Дніпропетровськ) прибули до міста Бахмута.

Андре і Ірма Мартен оглянули місто Бахмут, побували на шахті „Петро Великий”, де познайомились з процесом видобутку кам'яної солі, відвідали редакцію газети „Бахмутська копейка”.

В одному з біографів (так називався раніше кінотеатр)

відбулась зустріч жителів Бахмута з французькими мандрівниками. Андре Мартен прочитав цікаву лекцію про свою подорож, яка супроводжувалась власноручними кінематографічними картинками.

Газета „Бахмутская копейка” від 14 жовтня 1913 року повідомляла: „Подружжям Мартен написана лекція про свою подорож, яка супроводжувалась кінематографічними картинками. ...Нам удалось познайомитись з їх лекцією. І ми можемо сказати, що вона дуже цікава і заслуговує всілякої уваги!”

Здійснити свою подорож до кінця Андре і Ірма Мартен не змогли. Через рік почалася перша світова війна, яка і перервала їх подорож.

І все ж французькі мандрівники внесли і свій цікавий внесок в літопис донецького міста Бахмута.

Никифор Роменський і Олександр Радищев

Незвичайним виявилось літо 1800 року в Донбасі. Стояли сухі спекотні дні. А 7 липня спека випала нестерпна.

Сонце піднялось високо, стояло в zenіті і обдавало городян і гостей міста на річці Бахмутці палючими променями.

В повітрі чувся запах виварочної солі.

Похмуро стояли на головній бахмутський вулиці акації, в яких поскручувалось листя. Солонуватий смак відчувався в роті тих, хто намагався позбутися спраги, випивши склянку води.

Якраз по полудні в Соборній церкві міста вдарив дзвін. Він гучно лунав, скликаючи бахмутських жителів.

На центральну площу Бахмута навпроти Торгових рядів збирався численний люд і з цікавістю оглядав таємниче місце. Посередині площі влаштували дерев'яний поміст. Закопали в землю товстий дубовий стовп. До нього був прив'язаний ще не старий чоловік середнього зрісту, з темними карими очима, чорним волоссям на голові. То був бахмутський регістратор Никифор Роменський.

Біля нього стояли суддя і кат в червоній сорочці. Тут же парало багаття, в якому лежали залізні ножиці-щипці.

Незабаром гомін ушух, і суддя хриплим голосом став читати папірець: „Паче же нового, що насмілився Никифор Роменський знаходячись уже на вахті, промовити дерзкі слова, котрі відносяться до особи його імператорської величності, в чому вказаних числом свідків, стверджуючих свої показання, одноголосно і дійсно розголошених, а для того повинуватив злочинів одного Роменського, в силу законів воєнних артикулів 20, 44, 46 і за 1727 р. січня 30 дня, яке оголошено до смертної кари”.

Зробив невелику зупинку.

Прошло кілька хвилин і знову став читати вирок: „Котру до указу здійснювати не вирішено, покарати в місті Бахмуті нагайкою двадцяти п'яти ударами, а потім, вирізавши йому ніздрі і поставити на обличчі знаки, заслати на каторгу в Нерчинськ”.

Після закінчення читання вироку, кат підійшов до прив'язаного біля стовпа Никифора Роменського, розв'язав його, поклав на лаву і завдав 25 нищівних ударів по оголеному тілу.

Потім вийняв з багаття розпечені ножиці й кліщі, видер ніздрі, а гарячим залізним шорпнем витаврував на лобі три букви „ВОР”.

Після цієї езекуції Никифора Роменського направили в бахмутський арештантський будинок, а наступного дня відправили на каторгу в Сибір, на Нерчинські заводи.

Що ж було справжньою причиною такого суворого покарання Никифора Роменського?

В 1790 році в Петербурзі був арештований видатний російський письменник Олександр Миколайович Радищев за книгу „Подорож з Петербургу в Москву”. Автор засуджував в своєму творі монархічний лад, царську і поміщицьку сваволлю, висловив віру в неминучість звільнення народу від рабства.

Звичайно, така книга не сподобалась уряду російської

імператриці Катерини II. Сама Катерина II сказала якось про О.М.Радищева: „Він - бунтівник, гірше Пугачова”.

Майже увесь тираж книги був знищений. Збереглося лише кілька десятків примірників. Олександр Миколайович був арештований і засуджений до страти, яку замінили десятирічним засланням в Сибір.

Один з примірників „Подорожі з Петербурга в Москву” потрапив до міста Бахмута. Виникає питання, як же він потрапив туди. Справа в тому, що О.М.Радищев дружив з учителями Роменськими. Один з них, Георгій Роменський, котрий жив в Тверській губернії, після арешту О.М.Радищева зберігав у себе архів і рукопис книги письменника.

Георгій Роменський переслав рукопис книги „Подорож з Петербурга в Москву” О.М.Радищева в місто Бахмут до свого племінника Никифора Роменського і там організував його переписування.

І от Никифор в Бахмуті в своєму будинку при світлі часової лампи або свічки переписує главу за главою, розділ за розділом книги О.М.Радищева „Подорож з Петербурга в Москву”.

Здавалося, ризику великого не буде. Адже містечко Бахмут - невелике провінціальне місто і знаходиться далеко від Петербурга. Там можна сміливо переписувати книгу.

Та жандарми царя Павла I напали на слід зухвальця, який насмілився порушити наказ самодержавця з суворою заборобою читати і розповсюджувати „крамольну книгу”, арештували Никифора Роменського і суворо покарали.

Та в 1801 році доля самого Олександра Миколайовича Радищева трохи покращала. 12 березня 1801 року цар Павло I був усунений з престолу і задушений.

До влади прийшов його син Олександр, який став російським царем Олександром I.

Новий цар Олександр I оголосив ряд ліберальних декларацій. Російський поет В.А.Жуковський назвав початок царювання Олександра I „Днів Олександрових прекрасний початок”.

В березні 1801 року Радищева звільнили з заслання і з-під нагляду поліції, призначили членом комісії по складанню законів. Саме в цей час Олександр Миколайович поцікавився Никифором Роменським.

Десь в березні 1801 року Радищев таємно приїжджає в місто Бахмут, відвідує дружину Н.Роменського й шістьох його дітей. Від неї дізнається про трагічну долю чоловіка.

Радищев спробував умовити бідолашну жінку написати прохання на ім'я царя про помилування чоловіка. Але, затуркана і залякана, вона категорично відмовилась від цієї спроби.

Олександр Миколайович вирішив допомогти звільненню Никифора Роменського від перебування на засланні. Він їде до Петербурга і пише анонімного листа сенатору і міністру внутрішніх справ Росії Осипу Петровичу Козодаєву з проханням переглянути справу Н.Роменського і звільнити його з заслання.

Козодаєв був письменником, радником при директорії Академії Наук Росії, співробітником „Співбесідника любителів російського слова”, написав комедії „Перстень”, „Найшла коса на камінь” та інші. Він учився в 1769 році в Німеччині, в Лейпцигському університеті разом з О.М.Радищевим.

При царюванні Олександра I очолив в Росії міністерство внутрішніх справ і комісії по перегляду колишніх кримінальних справ.

Козодаєв уважно прочитав, адресований йому анонімний лист про справу Н.Роменського.

Анонімний лист був надрукований в журналі „Вестник Европы” за 1802 рік в другому номері під назвою „Благоденіе”. Журнал цей редагував М.Карамзін, який висловив щире подяку автору анонімного листа.

„Видавець вісника, - вказувалось в статті, - щиро дякує поважну особу, якій було приємно повідомити йому настурне, - далі йде виклад справи Н.Роменського.

Цей же лист був надрукований і в газеті „Санкт-Петербурские ведомости” за 1802 рік від 14 лютого.

Ось що повідомлялось в листі : „Самотній сільський жи-

тель, друг людства й поважачий свого чоловіколюбивого монарха знаходить приємний для себе випадок представити вашому превосходительству одного нещасного, якого по ненавмисній вині своєї в минулому лютому покараний і засланий на каторжну роботу.

До представлення Вам цього страждальця збудив мене Всемиловитіший Указ, який я читав, зрошуючи сльозами, і по якому дізнався я, що Ваше превосходительство вибране милосердним Олександром в Комісію, якій доручено відшукувати злочинців, покараних за їх погрішності ненавмисні”.

Ми навели початок анонімного листа, адресованого сенатору Осипу Петровичу Козодаєву. Під ім'ям «самотній житель» приховане ім'я Олександра Миколайовича Радищева. Адже на початку 1801 року Радищев жив самотньо, ні з ким не спілкувався в своєму родовому маєтку Немцово Калужької губернії..

Правда, після багатьох прохань О.М.Радищева дозволили відвідати батька в селі Верхне Облезове. Можливо, під час від'їзду до батька Радищев і відвідав місто Бахмут, де жила сім'я Никифора Роменського.

Потім в листі говорилось: „Проїжджаючи недавно містом Бахмут, дізнався я, що служачий в повітовому суді хтось губернський регістратор Роменський за помилку своєю ненавмисну з знаками безчестя засланий на Нерчинські заводи.

Все місто - свідок його невинності. Не говорю про бідолашну його жінку, яка залишилась без засобів існування з шістьма малолітніми дітьми.

Я вам описувати не буду ні сльоз її, ні тяжкого стану, в якому я її знайшов. Я чекав часу, щоб подати допомогу сердешній і знайшов її тепер, подати Вашому Превосходительству жертви швидкого розпачу, від якого зберегти зручно зможете, визволивши нещасного страждальця внесенням в список Всемиловитішого пробачення”

Комісія по розгляду колишніх кримінальних справ під керівництвом Осипа Петровича Козодаєва потребувала справу Роменського з колишньої новоросійської Палати Суда і Розп-

рави, розглянула її і подала на розгляд імператору Олександрі I. Цар уважно розглянув справу Роменського і наклав таку конфірмацію, тобто резолюцію: „Повернувши чини, звільнивши, а зверху того 4 числа цього місяця лютого даний слідуючий указ кабінету.

„Відставному губернському регістратору Никифору Роменському, проживаючому в місті Бахмуті і в минулому 1800 році за вироком Новоросійської Палати Суда і Розправи невинно позбавленого чинів, і по причененню жорстокого покарання, засланою на роботу в Нерчинськ, звелів я повернути чини і свободу, а в повазі такого даремно потерпілого в катуванні, доведеного до неспроможності здобувати собі з дружиною пристойне проживання, кабінет має виділити йому щорічний пенсіон по триста рублів, і зверху того для кращої подачі способу, доставити йому в нинішнє місце його перебування одночасно тисячу рублів.

Справжній підпис власного його імператорської величності рукою там.

Олександр.”

Таким чином, завдяки клопотанню О.М.Радищева та його друга О.П.Козодаєва Никифор Роменський був помилуваний Олександром I, звільнений з заслання.

Самому Никифору Роменському призначили пенсію в розмірі 300 рублів на рік і виділили тисячу рублів для виїзду з Нерчинська в Бахмут. Та з понівеченим обличчям Н.Роменський не побажав повертатися в рідне місто. При сприянні О.М.Радищева і О.П.Козодаєва він виїжджає з Росії в Німеччину.

Там він написав книгу, котру видали на німецькій мові. В книзі Н.Роменський описав всі страхоття сибірських тюрем, рудників і каторги, свавілля царських чиновників.

Книга Н.Роменського була перекладена на російську мову і перероблена в п'єсу „Повернення Роменського”. В ній проолавається сам цар Олександр I й на прикладі Н.Роменського показана любов царя до простого народу.

Сама п'єса, як стверджують Роменський: „Урочисто була поставлена в Великому театрі в Петербурзі в день коронації

Олександра I 15 вересня 1803 року.”

Ми не маємо свідчень про дальшу долю Никифора Роменського за кордоном.

Але сторінка дружби видатного російського письменника Олександра Миколайовича Радищева з мешканцем міста Бахмута Никифором Роменським, його батьківська турбота про звільнення з заслання бахмутчанина - яскрава сторінка в літературній біографії Артемівська та і всього Донбасу.

Письменники в Бахмуті

Чернявський Микола Федорович (1868 - 1938)

На місці нинішньої швейної фабрики в минулому столітті стояв трьохповерховий кам'яний будинок. В ньому містилось Бахмутське повітове духовне училище.

П'ять років навчався і дванадцять років жив і працював в ньому український письменник Микола Федорович Чернявський.

Народився М.Ф.Чернявський 3 січня 1868 року в селі Торській Олексіївці (Шаховій) Бахмутського повіту Катеринославської губернії в родині священика.

Після закінчення початкової школи майбутній поет приїжджає в Бахмут і поступає учитись в духовне училище. Батько віддав малого Миколу до училища, маючи на меті вивчити сина на священика.

Пізніше поет згадував:

Між покоління молодого
У стінах бурси я зростав,
Ніхто мене не доглядав
І скоро сам між бурсаками
Я став завзятим бурсаком.

В Бахмутській бурсі Микола Федорович Чернявський на-

вчався з 1878 до 1883 року. Правда, в своїх спогадах поет назначає: „Три роки я прожив у стінах Бахмутської бурси. Набирався терпіння й школярської науки. А наука була нудна і гірка.”

В списку учнів Бахмутського духовного училища він значився з 1878 по 1883 рік.

Після закінчення училища М.Ф.Чернявський продовжує навчання в Катеринославі в духовній семінарії.

В 1889 році Микола Федорович, закінчивши навчання, приїжджає знову в Бахмут і влаштовується на роботу в духовне училище.

„З 23 серпня 1889 року при училищі він учитель церковних співів і музики (скрипки)”, - говорить в історії училища. „Викладав - майбутній письменник (примітка наша) - доповідав один з сучасників, - досить успішно, хоч ще не висотає йому досвіду.”

Дванадцять років тривала в Бахмуті педагогічна діяльність Миколи Федоровича Чернявського.

За цей час він склав збірку поезій „Пісні кохання”, яку видав в 1895 році в Харкові.

А в 1898 році вийшла друга збірка поезій „Донецькі сонети” вже в місті Бахмуті.

В першій книзі, куди ввійшло 80 віршів, поет оспівав ніжні глибокі почуття кохання.

Я бажав би получить
Стільки поцілунків,
Скільки лицар налічить
На мені карбунків, — говорить поет в одній з поезій.

Ніжне глибоке почуття людської любові - такий основний зміст віршів Чернявського „Пісні кохання”.

За кохання чистий жар

Чим тобі віддячу

Принесу пісні лиш в дар

Серце на придачу.

В другій збірці „Донецькі сонети” знайшла відображення Донеччина, її головна ріка - Донець.

Я бачу знов вас, рідні гори!

Внизу Дінець в лісах блищить.

В своїм одвічному уборі

Байрак над кручею шумить.

В поезіях „Коло груби”, „Шахтар”, „Голодні” Микола Чернявський придивляється до важкого життя трудового народу, помічає його страждання і безправне становище в суспільності.

Невеличка книжечка „Донецькі сонети” всього нараховує 30 сторінок. Проте вихід її в світ мав велике значення. Адже це була перша художня книга видана в Донбасі.

Живучи в Бахмуті, Микола Федорович перекладає на українську мову „Слово о полку Ігоревім”. Переклад називався „Слово про похід Ігоря”. Під твором стоїть дата - 20 січня - 20 лютого 1894 року, м. Бахмут.

В Бахмуті Чернявський займається і видавничою справою.

В 1899 році допомагає Ганні Барвінок (Олександрі Михайлівні Куліш), дружині письменника П.Куліша, видати ряд оповідань П.О.Куліша та збірку поетичних творів „Щирі сльози над могилою П.О.Куліша”.

В 1900 році в Бахмуті виходить збірка оповідань П.О.Куліша з передмовою Миколи Федоровича „Пантелеймон Олександрович Куліш і його оповідання”. Чернявський дає досить високу оцінку творам П.Куліша.

„Кращим з оповідань, - говорить письменник, - нам здається ідилія „Орися”, сей чарівний нарис старосвітського життя, сей подих поезії старого часу”.

Потім він вказує, що „оповідання „Сіра кобила” і казки „Пів півника” і „Циган” визначаються здоровим народним гумором.”

„Дівоче серце” далеко слабше... - говорить Чернявський. - Воно носить на собі печать якоїсь утоми і не має в собі єдності ідеї”.

Звичайно, ми не завжди можемо погодитись з оцінкою творчості П.О.Куліша М.Чернявським. Але саме Микола Федорович Чернявський заклав перші підвалини літературної критики в Донбасі.

Поет відчув абсурдність і підступність церкви, лицемірство і нікчемність її служителів, тому незабаром пориває з цюпівським оточенням.

Пізніше він писав: „Оточення було вузьке і задушливе. Люди говорили про небо, а плазували на землі. Любили ближнього, а жили з його темноти і кривавої праці. Від цього оточення треба було відмежуватись. І я відмежувався.”

В 1901 році Чернявський переїжджає з Бахмута в Чернігів, де працює земським статистиком.

Життя і діяльність Миколи Федоровича Чернявського в Бахмуті - це яскрава сторінка в літературній біографії Артемівська і всього Донбасу.

С.В.Васильченко (1879 - 1932)

Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище - Панасенко) - талановитий український письменник, творчість якого з'єднала кращі реалістичні традиції дожовтневої української літератури з розвитком літератури радянської.

В 1905 році він, покинувши навчання в Глухівському учительському технікумі, їде вчителювати на Полтавщину. Революція, що почалась, захопила письменника. Праця в глухих селах не влаштуувала Васильченка.

В автобіографічній повісті „Мій шлях” Степан Васильченко писав: „Захотілось бурхливого життя. Мене вже давно тягло поучителювати в робітничих центрах. Я кидаю нудні Зубані і їду на Донбас, в Бахмутщину, де мені запропонували місце в с. Щербинівці (тепер м. Дзержинськ Донецької області - примітка наша)”.

На початку 1906 року Степан Васильович Васильченко приїжджає в Бахмутський повіт Катеринославської губернії

і їде працювати в слободу Щербинівку. Не виникає сумніву, перш ніж поїхати до Щербинівки, він, насамперед, побував в Бахмуті, щоб одержати призначення.

В Щербинівці Васильченко став працювати учителем в Ольгинському двокласному училищі. Воно називалось так в честь царівни Ольги.

„Жив він в училищі, - як згадують старожили нинішнього міста Держинська, - у невеликій кімнаті напівпідвалу, родини ще не мав, так що цілоденно міг бути в класах - зранку з дітьми, ввечері з дорослими.”

Саме тут письменник організував вечірні класи для дорослих. В Щербинівці Степан Васильченко „забив дружбу з трьома братами Харківськими, що бідували з матір'ю - вдовою.”

Зближується Васильченко і з викладачем залізничної школи м. Гришино (тепер місто Красноармійськ Донецької області) М.Д.Леонтовичем, майбутнім українським композитором. На квартирі у Леонтовича Степан Васильченко познайомився з революційною літературою, почув грізні і гнівні слова „Інтернаціоналу”.

А в Щербинівці, в школі, в вечірніх класах для дорослих, Степан Васильченко познайомив щербинівців з революційними піснями „Інтернаціонал”, „Варшав'янка”.

Це не сподобалось попу Славгородському та куркулям. В охранку посипались доноси на молодого вчителя. Незабаром охранка вдалась до пограбування помешкання Васильченка, „внаслідок якого зникли чернетки, рукописи, плани.”

А згодом поліція вдається до ще грубішої провокації. „В червні 1906 року, - як розповідає Гаврилов, - сталось ніби-то пограбування крамниці Панаса Івановича Мірошниченка.

...Лавочник з хазяйкою... тільки зайшли в дім, як за ними слідом вдерлися три бандита в масках, пов'язали господарів, забрали гроші і зникли. Дружина Панаса Івановича пізнала ніби-то в одному з них Степана Васильченка.”

Вчителя школи Степана Васильченка негайно забрали.

В автобіографічній повісті „Мій шлях” Васильченко розповідав: „Тут справді шумувало життя, але я не встиг придивитись до живого і шумного шахтарського життя кругом себе, як мене разом з другими вчителями було арештовано і по-свіджено в Бахмутську тюрму. Обвинувачення - розбійницький напад (експропріація)”.

За доносом щербинівських куркулів Степана Васильченка арештовують і кидають в тюрму, обвинувачуючи, що ніби він брав участь в пограбуванні крамаря, у збройному постанні горлівських робітників.

Більше півтора року з 1906 до 1908 року тримають письменника в Бахмутській тюрмі, як людину „неблагонадійну”. Даремно Васильченко відстоював свою абсолютну непричетність. У в'язниці Степан Васильченко познайомився з осетином Олексієм Хостнаєвим, який „дуже важко переносив неволю і часто плакав, сумуючи за сім'єю. Бідувався, що неграмотний, бо так хотілося йому написати своєю рукою листа своїй Маріє!”

Незабаром тут же, в тюрмі, Степан Васильович став учити грамоті Олексія. На грифельній дошці виводив перші літери учень Степана Васильченка. Старанно виводив він кожну букву, охоче читав „Кобзаря” Т.Г.Шевченка.

І яка була радість в Олексія Хостнаєва, коли він власною рукою написав листа дружині. З уст друга-осетина Степан Васильович записує чудові осетинські казки, пише поезії в прозі, які зразу ж і рвав, щоб не попались в руки тюремних дозорців. Або писав просто на грифельній дошці. Писав і читав. Там же “записав від осетина Олексія Хостнаєва, нашого камерного Шахразади, серію осетинських казок, які мене вразили буйною фантастикою і особливо своєю надзвичайно красивою будовою”.

В грудні 1908 року за вироком катеринославського військового суду Васильченка звільняють від ув'язнення, але з категоричною заборонаю вчителювати.

Та в цей час нова біда впала на голову письменника: по

виході з тюрми захворів на тиф. 23 грудня 1908 року міський лікар Марутаєв повідомив в земську управу, що в Бахмутській тюрмі виявлено хворих на тиф 21 чоловік, а 14 чоловік з ознаками підозри на захворювання черевного тифу.

Думку лікаря в земській управі підтвердив і начальник тюрми. Земська управа негайно запропонувала свої послуги тюремному відомству.

24 грудня 1908 року хворих на тиф перевезли із тюрми в земське приміщення, яке розміщалося по Мало-Харківській вулиці, у дворі котрого стояла телефонна станція. В числі хворих на тиф був і Степан Васильович Васильченко. З Катеринослава викликали епідеміологічний загін губернського земства в складі лікаря і трьох сестер-жалібниць, фельдшера, п'яти служителів. Очевидно, Степан Васильченко і знаходився на лікуванні в земському приміщенні, про яке ми вище згадували. А тиф в тюрмі лютував. На 17 січня 1909 року було виявлено хворих 66 чоловік.

„Виніс із тюрми перше всього я тиф, - писав згодом письменник, - з яким пролежав кілька тижнів в Бахмутській лікарні.”

Біля півтора місяця пробув Степан Васильович в Бахмутській земській лікарні. Вилікувавшись, Васильченко повертається в рідне містечко Ічню, на Чернігівщину, де продовжує займатись літературною діяльністю. В 1911 році Васильченко закінчив роботу над циклом „Осетинські казки” („Мені моє”, „Чорний орел”, „Княженко”, „Левень”, „Чарівна коза”), які записував в Бахмутській тюрмі, але тоді не вдалось винести їх на волю. Пізніше казки були видані окремою книгою.

Перебування Степана Васильовича в Бахмуті, в тюрмі, залишило сліди і в творчості письменника. В оповіданні „Пацанок” виведено образ безпутнього хлопчика Володьки, котрий вагається в своїй мові і поведінці наслідувати злочинців, в оповіданні „Чайка” показано письменником зворушливий образ старенької матері, син котрої знаходиться за гра-

тами понурої кам'яної тюрми. На матеріалі тюремних вражень, як вказує літературознавець Б.А.Деркач, створено письменником і такі цікаві новели з життя в'язнів, як „Петруся”, „Спасенник”, „За мурами”.

Таким чином, обставинами життя Степан Васильович Васильченко на півтора року потрапив до міста Бахмута. На вулиці Леніна в Артемівську на місці будинку №20 знаходилась, як повідомляла колишній директор Артемівського краєзнавчого музею Ніна Вікторівна Вінк, бахмутська пересильно-каторжна тюрма, в якій відбував ув'язнення письменник Степан Васильович Васильченко.

Нам здається, що давно вже назріла потреба встановити меморіальну дошку на честь видатного українського письменника Степана Васильченка на цьому місці. Слід встановити відповідну меморіальну дошку і на будинку Бахмутської земської лікарні.

Ігор Сіверянин в Бахмуті (1887 - 1941)

В 1914 році в місті Бахмуті на Торговій площі навпроти Соборної вулиці стояв просторий одноповерховий кам'яний будинок з великими вікнами, з широкими ставнями, пофарбований в зелений колір.

З вікна будинку добре було видно, як по гомінкому майдану снували люди, котрі поспішали на базар, за ним виднілась річка Бахмутка. Плавно й величаво несла вона свої води в Сіверський Дінець. По берегам Бахмутки розкинулись заплавні луки.

Вище зазначений будинок належав бахмутському купцю Д.Л.Дегліну й саме в ньому розміщались контора й редакція газети „Бахмутская копейка”.

Ця газета невелика, форматом в півсторінки колишньої газети „Правда”, виходила в Бахмуті кожний день і містила на своїх сторінках різноманітну інформацію з культурного й громадського життя старовинного донецького міста.

Часто розповідала бахмутчанам про приїзд в місто високих гостей, про театральні колективи, котрі приїздили сюди на гастролі.

Бахмутські хлопчики часто бігали з цією газетою на базар і пропонували перехожим.

„Бахмутская копейка” поступово завоювала велику популярність читачів Бахмута та й коштувала порівняно недорого - всього одна копійка за один примірник.

Один з читачів надіслав до газети такого листа:

О, милая редакция,
«Копейку» я люблю
И ей привет душевный
С радостью я шлю.

За вашу «Копейку»
Даю вам свою,
Потому что очень
Читать её люблю.

Як бачимо, невідомий автор висловив своє захоплення бахмутською газетою. Той же автор зазначав:

Два листа - копейка,
Стоимость её,
Покупайте смело
Все друзья её.

...Так «Копейка» скажет
Как идут дела
Города Бахмута
И жителей, друзья.

І от 10 червня 1914 року до редакції газети „Бахмутская копейка” прийшов новий співробітник.

Молода, елегантно одягнена людина відрекомендувалась бахмутським журналістам : „Сіверянин! Хочу працювати в вашій газеті”. Редакція „Бахмутской копейки” щиро вітала нового працівника.

Про нього в тій же газеті повідомлялось: „З сьогоднішнього дня в склад нашої редакції вступив новий співробітник, який під псевдонімом Сіверянин буде розміщувати фейлетони на місцеві та інші теми.”

Що ж це за співробітник — Сіверянин? В „Краткой литературной энциклопедии” говорится: „Сіверянин Ігор (справжнє ім'я Ігор Васильович Лотарєв) - російський поет”. Отже, не виникає сумніву: співробітник газети „Бахмутская копейка” - талановитий російський поет Ігор Сіверянин. Він автор таких віршів, як „Громокипящий кубок”, „Ананасы в шампанском”, які принесли йому славу видатного поета.

В одному з віршів митець стверджував своє велике поклонання:

Я, гений Игорь Северянин
Своей победой упоен.
Я полноградно сохранен,
Я повседневно утвержден.

От Баязета к Порт-Артуру
Черту упорную провел!
Я покорил литературу
Вскормил, гремящий на престол.

В 1913 - 1915 роках Ігор Сіверянин багато подорожує по різних місцях Російської держави.

Він побував в Естонії, в Мінську, Харкові, Ростові-на Дону, на Кавказі. Там він писав вірші.

Так, наприклад, під віршем „Муритка” стоїть напис „1915 - березень, 9, Ростов-на-Дону”, під віршем „Встреча пред-назначением” - напис „1915 рік - березень, Харків”.

Місту Харків Сіверянин присвятив навіть свій вірш „Поэма о Харькове”, в якій він писав:

Я снова в нежном, чутком Харькове,
Где снова мой поэзовечер,
Где снова триумфально-арковы
Двери домовные - навстречу.

О, Харьков! Харьков! Букворадугой
Твоею вечно сердце жил,
К тебе неоднократно и негаданно
Моя мечта осуществилась.

Поезія була написана в поїзді Харків - Павлоград 19 грудня 1915 року. В червні 1914 року, їдучи з Кавказу до Петербургу, Ігор Сіверянин завітав в донецьке місто Бахмут.

З вокзалу, нещодавно збудованого, поет попрямував до центра міста. Стояв теплий літній день. Чепурні білі хатимазанки з вишневими садочками, вкриті соломкою й залізом, а також черепицею привабили мандрівника.

А незабаром вийшов на торгову площу, прийшов до редакції газети „Бахмутская копейка” і влаштувався там працювати.

Місто Бахмут зацікавило Ігоря Сіверянина. Адже на той час воно являлось адміністративним і культурним центром Донеччини, з багатим історичним минулим.

Живучи в Бахмуті, Ігор Сіверянин написав кілька віршованих фейлетонів.

Вже в першому фейлетоні він звертався до своїх читачів, вказував на мету приїзду до Бахмута.

Здравствуйте, читатели,
Милые друзья!
Как-то неожиданно
К вам приехал я.

«Северной» дорогою
Мимо проезжал
И в окно вагонное
Город наблюдал.

Но как путешественник
(Надо вам сказать)
Должен же кое-что
О Бахмуте знать.

Славный городишко ли!
Чистый или нет?
Чем интересуется
Весь «Бахмутский свет»?

Что там за общественность?
Нет ли там воров?
Развита ль коммерция?
Много ль бедняков?

Отже, життя в провінційних містах дуже цікавила поета. Йому ж фейлетоні він розповідає:

Заинтересованный
Вашим городком,
Милые читатели,
Поселяюсь в нем...

Поживу, поведаю
Жизни и людей.
Может быть пробуду здесь
Несколько лишь дней.

...Что за впечатление
Вынесу - скажу:
О дурном, хорошем ли
Правду расскажу.

А пока, любезные
Буду наблюдать.
До свиданья ж, милые,
Встретимся опять.

Таким чином, російського поета Ігоря Сіверянина все цікавило в Бахмуті: як живуть прості трудівники міста, яке там культурне життя, як благоустроєне місто.

Що ж являв собою Бахмут на час приїзду поета. Ось перед нами дані з довідника „Вся Екатеринославская губерния на 1913 год”.

„Місту належить 4079 десятин, вулиць і провулків 84, до-
жиною в 210 верст, площ - 3; ... будинків 2520, з них кам'я-
них 1020, критих залізом 1500, соломою - 800, черепицею
деревом - 220, освітлення - 285 часових ліхтарів, ...число
жителів 28526 чоловік. Число церков - 5, костьол - 1; сина-
гог - 2, число учбових закладів середніх - 2 чоловічих і
жіночих, нижчих 15; бібліотек - 2, готелів - 8, театрів - 2
лікарень - 2 на 210 койок, аптек - 4; нотаріальних контор - 2
типографій - 6.”

Ігор Сіверянин пробув в Бахмуті більше тижня, відвідав
міський базар, ознайомився з процесом видобутку кам'яної
солі. Їздив оглядати соляну шахту „Петро Великий”, котра
знаходилась недалеко від станції Ступки.

В наступному фейлетоні Ігор Сіверянин розповідав.

Я к вам с севера прибыл,

Милые южане.

Мне сказали там, что есть

Где-то бахмутчане.

Вот на юг я поступил

Разузнать культуру,

Мне в дороге говорят

«В Бахмут? Что ли сдуру?»

Но я слова не сказал -

И в Бахмут пробрался,

А Бахмутский горизонт

Широко раздался.

В фейлетоні поет говорить з великою теплотою про місто
Бахмут, про його мешканців.

И Бахмутский горизонт

Как столичный рынок,

Открывает для меня

Множество новинок.

Бахмут був визначним торговим центром. Сіверянин, по-

бувши на базарі в Бахмуті був засмучений незвичайною до-
роговиною продуктів:

А торговля какова?

Прямо невозможно

Хоть уйди - не покупай

Так дерут безбожно.

Поет відвідав також міський сад Чепурковського, Народ-
ний будинок. Про свої враження про перебування в Бахмуті
Сіверянин розповідав і в наступному фейлетоні.

Из-за гор и лесов

Вдруг невидимо

Поднялась на Бахмут

Туча темная

И накрыла вдруг

Город маленький!

Місто Бахмут знаходилось в центрі такого промислового
району, як Донбас. Тому квартири тут були надзвичайно до-
рогі. Середня ціна в місяць за квартиру в 5 кімнат по даним
1913 року - 500 рублів, а 3-4 кімнати - 300 рублів, в той же
час як в сусідньому повітовому місті Луганську середня ціна
за квартиру в 5-8 кімнат від 25 до 50 рублів, а 3-5 кімнат від
10 до 25 рублів, а в 1-2 кімнати від 2 до 5 рублів.

Капіталісти, власники бахмутських квартир, наживали
великі прибутки від здачі квартир в оренду. Звичайно, Ігоря
Сіверянина дуже турбувала така дорожняча квартир в Бах-
муті.

Вот квартирный вопрос

Мучит жителей.

Жилья нету негде

Небогатому.

Каждый день, каждый час

Встретив «нового»

И старается всяк

Здесь устроиться.

А хозяева извлекают себе только выгоды.

Каждый месяц и год
Нанимателям
Объявляют цену
Невозможную.

В фейлетоні Сіверянин порівнює, як вирішується квартирне питання в сусідньому Луганську.

Вот Луганск городок
Не особенный.
А квартирный вопрос
Уж решается
Там дома на паях
Воздвигаются.

Поет в своєму фейлетоні закликає адміністрацію Бахмута вирішити квартирне питання.

20 червня 1914 року Ігор Сіверянин виїхав з Бахмута до Петербурга. Отже, перебування російського поета Ігоря Сіверянина на Донеччині, зокрема в місті Бахмуті, його діяльність, як журналіста в бахмутській газеті - це цікава сторінка в літературній біографії Донбасу і донецького міста Артемівська.

Хотілось би лише додати, що в Артемівську на честь перебування Ігоря Сіверянина на тому місці, де колись стояв будинок товариства охорони пам'ятників історії і культури встановлено меморіальну дошку.

Сосюринські місця на Артемівщині

*Ой вітре мій, не каламуть
Зелені жита, хвилі.
Біжить дорога на Бахмут
По ній автомобілі
(В.М.Сосюра)*

З містом Артемівськом та Артемівським районом пов'язані життя та діяльність видатного українського поета Володимира Миколайовича Сосюри.

Званівка

В поемі „Червоногвардієць” В.М.Сосюра є такі рядки:

Далеко Званівка. Над нею
Синіє небо й лине час,
Де на канікули не раз
Ходив малим, о мій Донбас,
Там до бабусі я своєї.

Село Званівка знаходиться поблизу річки Бахмутки в Артемівському районі. Тут жили дід поета Володимир Кирилович з своєю дружиною Вірою Іванівною.

Володимир Миколайович з дитинства часто приходив до доброї бабусі. Товариш В.М.Сосюра М.Гришин згадував: „Наша хата в Званівці стояла поблизу того місця, де жила бабуся Володі Сосюри Віра Іванівна. Майбутній поет дуже любив її і часто відвідував.

Він допомагав бабусі доглядати за кроликами, любив копатися в городі, а пізніше, звільнившись, бігав з нами на річку Бахмут ловити раків”.

В Званівці Володя Сосюра часто відвідував церкву. Там закохався в дочку диякона. Як згадує поет, „вона співала у церковному хорі, і коли проходила повз мене, як блідий і скромний ангел, опускала вічі і вся червоніла.”

Переїзна

В Артемівському районі недалеко від Званівки розкинулось село Переїзне, Химівка. Там жила бабуся поета при тітці. Тітка була багата, мала красивий будинок під зеленим залізним дахом.

Як згадував поет: „Широкий двір, повний птиці, а в кутку біля воріт дерева, кролики, голуби.”

В тітки була казенна винна лавка. В.М.Сосюра часто в дитинстві бував у цієї тітки.

Сіверськ

Місто Сіверськ (колишнє місто і станція Яма) В.М.Сосюра оспівав в своїх віршах.

В поезії „Хвилюють спогади мене” В. Сосюра писав:

Крізь споминів сльози дивлюсь я туди!
Повз станцію Яму летять поїзди,
І хиляться хвилі задуманих трав,
Де часто маленьким я в крем'ят грав.

В тодішньому місті Яма Володимир Миколайович Сосюра навчався з 1914 до 1918 року з перервами в так званій Кам'янській трикласній нижчій сільськогосподарській школі. Школа називалась Кам'янською тому, що тут протікала невеличка річка Кам'янка.

До речі, в сільськогосподарській школі м. Ями разом з В.М.Сосюрою навчався і майбутній маршал Радянського Союзу Кирило Семенович Москаленко.

Рокам навчання в сільськогосподарській школі Володимир Миколайович присвятив поезію „Кам'янка”. З теплотою і ніжністю Сосюра згадує в цій поезії учителя російської мови і літератури Сергія Васильовича Смирнова.

Про улюбленого вчителя В.М.Сосюра згадував і пізніше: „В сільськогосподарській школі на прикладі „Зима. Крестьянин торжествуя...” вчитель Сергій Миколайович Смирнов показав мені, що таке ритм і розмір.”

Тут, в школі, В.М.Сосюра почав писати вірші. „Перші мої вірші, - розповідав поет, - були про Бога й Русь. Починав писати російською мовою.”

В 1927 році Володимир Миколайович Сосюра відвідав станцію Яма. Виступав в клубі доломітного заводу.

В поемі „Червоногвардієць” В.М.Сосюра писав:

Я йду та йду. Ріка ліворуч,
Ось Радіонівка село
Синіє неба тепле тло.

Село Радіонівка, про яке згадує поет, нині входить в склад міста Сіверськ. А в минулому Радіонівка входила в склад Бахмутського повіту Іванівської волості Катеринославської губернії. Через це село поет в дитинстві йшов, коли повертався від бабусі, яка жила в Званівці в рідну Третю Роту, де жили його батьки.

Чорногорівка

В 1908 році сім'я Сосюри переїхала жити в село Чорногорівку. В романі „Третя Рота” В.М.Сосюра розповідав: Ми приїхали жити в село Чорногорівку, в кілометрах восьми від Званівки, де жила бабуся. Бабуся була релігійна, фанатична.” Вона часто молилась улюбленому святому Миколі-угоднику.

В Чорногорівці Володя і почав учитись в початковій школі. Та прожила сім'я Сосюри тут недовго. В 1909 році повернувся у селище Третя Рота (нині м. Лисичанськ).

Село Чорногорівка нині ввійшло в склад міста Сіверськ. Таким чином, з містом Сіверськом пов'язані дитячі та юнацькі роки Володимира Миколайовича Сосюри.

Соляна шахта імені Т. Г. Шевченка

Станція Сіль. Соляна шахта імені Т.Г.Шевченка (тепер тут невеликий наелений пункт поблизу станції Кудрявка Донецької залізниці), пов'язана з іменем В.М.Сосюри.

1 квітня 1928 року в складі бригади українських письменників (І. Микитенко, П. Панч, П. Тичина, Остап Вишня) Сосюра відвідав соляну шахту імені Т.Г. Шевченка, виступав на літературному вечорі в клубі робітничого селища цієї шахти.

Петро Йосипович Панч розповідав: «Поета Володимира Сосюру гірники зустрічали як «свого», тому переживали кожен рядок його «Червоної зими», віршів «Мати», «Я знову над Діщем». Від оплесків аж стіни дрижали».

Цікаві спогади виступу Володимира Миколайовича подає нам Іван Кіндратович Микитенко: «Червона зима», - тихо починає Сосюра - і в ту ж мить у залі залягає надзвичайна тиша. Він читає, а сам нервово ламає за спиною пальці у ритм своїх рядків. Кожне його слово відбивається в сяючих очах аудиторії. Його примушують читати ще і ще.

Після того жінка-робітниця в старенькій вовняній хустці каже: «Та оце той Сосюра, що від нас, з Донбасу? Ото ж скажи мені - хто був нічим, той стане всім.»

Відвідав поет і школу. Діти радо зустрічали, а потім проводжали мало не до самої шахти імені Карла Лібкнехта.

Соледар

(колишній Карло-Лібкнехтовськ)

2 квітня 1928 року В.М.Сосюра разом з письменниками П.Г.Тичиною, П.Й. Панчем, І.К. Микитенком та Остапом Вишнюю відвідали робітниче елище соляної шахти імені Карла Лібкнехта (нині м.Соледар).

Поет спускався в шахту, знайомився з процесом видобутку кам'яної солі. Сама шахта, її підземні соляні галереї справили на В.М.Сосюру глибоке враження. Побував і в бібліотеці селища.

Єдине, що засмутило: в бібліотеці було мало українських книг, переважна більшість на російській мові.

Село Покровське

25 червня 1954 року в селі Покровському Артемівського району в середній школі учні склали останній екзамен. І от 25 юнаків і дівчат стали випускниками. Троє з них — Анатолій Миров, Антоніна Скиба та Микола Курочка — були удостоєні срібної медалі.

І от випускний вечір в школі. Лунає музика. Дівчата і юнаки в святковому вбранні, щоб одержати атестат зрілості. На випускний вечір прибули дорогі гості з Слаовя'яногірська — українські поети Володимир Сосюра та Віктор Соколов.

Володимир Миколайович Сосюра тепло вітав випускників Покровської середньої школи, побажав їм нових творчих успіхів в житті, розповів їм про свій творчий та життєвий шлях.

Надовго залишилася в пам'яті школярів-випускників села Покровського зустріч з улюбленим українським поетом Володимиром Миколайовичем Сосюрою.

Артемівськ

Чинне місце в творчості Володимира Миколайовича Сосюри займає місто Артемівськ (колишній Бахмут).

В бахмутській „Народній газеті” поет опублікував, як стверджує літературознавець К.Спасенко, 6 березня 1917 року свій

перший вірш „Молитва за Родину” російською мовою.

Правда, нам вдалось знайти в бахмутському журналі „Проблески” за жовтень 1916 року вірш „К великой войне”, під яким підпис учень В.Сосп. Він починається словами:

Да здравствует великая Россия,

И славная победа над врагом!

Теперь узнала Пруссия,

Как хвастаться железным кулаком!

Напевно це вірш В.М.Сосюри, котрий тоді вчився в сільськогосподарській школі селища Яма.

В Бахмуті В.М.Сосюра опублікував першого вірша українською мовою. Пізніше він розповідав: „1918 року, коли німці захопили Україну, я вчився в сільськогосподарській школі при станції Яма Північно-Донецької залізниці.

В Бахмуті почав виходити журнал учневої молоді „Вільна думка”, де й надрукували мого першого вірша „Чи вже не пора”.

Поет говорить: „Перший надрукований вірш. Та ще в журналі. Я носив цього журналу, як зірку і показував своїм знайомим. Я не сміюсь з тих хвилин радості, і з моєї дитини, що потонула в громі громадянської війни.”

В буремному 1918 року В.М. Сосюра деякий час живе в Бахмуті. В травні 1918 року Володимир Миколайович Сосюра записався до Бахмутської комендантської сотні.

Він приїхав разом з іншими юнаками і став жити в казармі на Магістральній вулиці, став нести охоронну службу.

В Бахмуті В.М. Сосюра познайомився і покохав красуню-дівчину Констанцію Рудзянську. Вона вчилась в Першій Бахмутській жіночій гімназії. Начитана, розумна, Констанція полюбила поета.

Спочатку він з нею листувався, писав записки, підписував прізвиськом Жемчужний і передавав їй через товариша. Потім познайомився з нею особисто. В.М. Сосюра часто бував у неї вдома. Батько дівчини Рудзянський Іполит Вікентійович працював в бахмутському банку. Мати займалась шиттям жіночого одягу.

Десь в кінці червня 1918 року сотню розформували, і

В.М.Сосюра повертається в рідну Третю Роту. Але глибоку любов до бахмутської дівчини поет зберіг і виразив у вірші „У мареві”.

Там де труби перлами простяглись до зорь
І хрестами журними молиться собор,
Де Бахмутка-річка під мостом шумить,
На знайомій вулиці тихий дім стоїть.

Спить моя кохана, їй мене не чуть.
Лиш сорочку вишиту підіймає грудь.
І з-під одіяла, ніжна і тонка
Блідою лілеєю звільнилась рука.

Констанції Рудзянській поет присвятив написаний в Бахмуті російською мовою вірш: „Я пришел к тебе в туманах”.

Проїшли роки громадянської війни. Констанція Рудзянська вийшла заміж за іншого юнака, працювала в Бахмуті в відділі губнаросвіті.

В 1921 році Володимир Миколайович по службовій справі з Лисичанська приїхав в Бахмут і там зустрівся з Констанцією. Поет розповідав: „Йшли по тій же Магістральній вулиці. Коте хоче мені щось сказати і не може. Потім вона сумно й несміливо показує свою праву руку, а на ній, на пальці обручальний перстень.

...Я наче сонний водив її взад і вперед, плував, кружив, і вона покійно йшла за мною, тільки була бліда, бліда.”

Володимир Миколайович глибоко сумував за коханою дівчиною. Він писав:

Я б писати поезії покинув,
Щоб любов загублену вернуть.

В січні 1928 року В.М.Сосюра знову приїжджає в Артемівськ разом з критиком Коряком і письменником І.Микитенком. 22 січня 1928 року тут відбулась перша творча конференція пролетарських письменників Донбасу.

В.М.Сосюра і приймає участь в роботі творчої конференції „забойців”, зустрічається з молодими донецькими поетами П.Безпощадним, Г.Баглюком та іншими.

В.М.Сосюра згадує донецьке місто Бахмут в поемах „Залізняк”, „Шахтар”, в поезіях „Знову я на содовім заводі”, „У мареві”, в романі „Третя рота”.

В грудні 1953 року В.М.Сосюра останній раз відвідує місто Артемівськ. Разом з поетом Михайлом Фроловим Володимир Миколайович виступив 18 грудня 1953 року на літературному вечорі в лекційному залі бібліотеки з читанням своїх віршів.

Саме тут, в Артемівську, він прочитав щойно написаний вірш „Дружба”, в котрому оспівував дружбу російського і українського народів.

На літературному вечорі Володимир Миколайович в своєму виступі підкреслив, що йому приємно було зустрітись з земляками.

Свою любов до міста Артемівська поет виразив і в листі до директора Артемівського історико-краєзнавчого музею Шни Вікторівни Вінк від 17 липня 1960 року.

„Місто мого щастя і крила тих надій, - писав Сосюра. - Хіба я можу тебе забути, мій Бахмуте, що золотою рукою дав мені путівку в чудесний світ поезії, що робітничою рукою послав мене в царство свободи людського духу, щоб я все життя співав про тебе, мій зоряний Донбас, про Вас, мої задушевні мруження, світлі донецькі земляки мої! Вічно в моїм серці ти, мій Бахмуте!”

Учбові заклади Бахмута

Перші школи Бахмутщини

В другій половині XVIII століття Бахмутський повіт Катеринославської губернії був ще досить малолюдний. На його території існувало єдине місто Бахмут та численні державні села.

Прекрасні природні умови, відсутність великого поміщицького землеволодіння, кріпосницької залежності сприяли зростанню кількості населення.

В ту пору більшість жителів Бахмутщини, як і всієї Російської імперії, були темними, неграмотними. Царський уряд Російської держави не дбав про розвиток народної освіти. Імператриця Росії Катерина II якось цинічно заявила одному з придворних: „Черні не треба давати освіту - оскільки будуть знати стільки, скільки Ви та я, і тоді він не стане слухатись в такій мірі, як слухається тепер”.

Єдина найближча школа в нашому краї відкрилась 17 квітня 1793 року в місті Катеринославі (тепер місто Дніпропетровськ), котра називалась чоловіче народне училище.

Спочатку там навчалось 25 хлопчиків, а згодом число учнів зросло до 36. З них в першому класі навчалось 28 учнів, а в другому - 8 учнів.

Для мешканців Бахмутщини ця школа була недоступна.

Та от настало XIX століття. В Росії зростає кількість підприємств, розвивається торгівля, зростає державний апарат. Виникає потреба в великій кількості грамотних, освічених спеціалістів.

Уряд російського імператора Олександра I проводить шкільну реформу, відкриває цілий ряд гімназій та університетів. На протязі 1804 - 1805 років були відкриті університети в Харкові, Казані, дещо пізніше Головний Педагогічний Інститут в Петербурзі.

В 1804 році був виданий „Статут учбових закладів, підлеглих університетам”. Згідно цього статуту відкривається в Російській державі ціла низка учбових закладів: приходські, повітові училища, гімназії.

20 липня 1808 року відбулась важлива подія в культурному житті Бахмутщини. Цей день в Бахмуті видався теплим, сонячним.

Недалеко від Собору стояла хата-мазанка, побілена, вкрита соломою, призьба обмазана червоною глиною, з великими вікнами. Привітно дивилась вона на снуючих перед нею у дворі людей.

О десятій годині ранку залунав дзвін в Бахмутському со-

борі. А незабаром вийшов звідти батюшка в новенькій ризі, позолоченим хрестом на шиї. Він попрямував до хати, де зібрався Бахмутський люд.

Йому принесли відро зі святою водою. Батюшка обійшов навколо хати, покропив святою водою двері, вікна, стіни, прочитав молитву.

Так урочисто і відкрилось Бахмутське повітове училище. Численні гості зібрались біля шкільного будинку. Тут були дворяни, купці, городяни. Прибув сам предводитель Бахмутського дворянства Іван Родіонович Депрерадович. Він виступив з промовою, в якій вказав на велике значення відкриття школи в Бахмуті.

Потім поміщики, купці стали вносити подарунки для училища. Слов'яносербський поміщик Іван Тимофійович Додіньський подарував 400 рублів, за які і купили хату для училища.

Громадяни Бахмута внесли на користь школи 300 рублів, Бахмутський купець другої гільдії Федір Лишин пожертвував 1500 рублів для повітового училища, а наглядач Золотарьов подарував 105 примірників книг й портрети Петра I та Катерини II в позолочених рамах вартістю в 340 тисяч рублів.

Колезький асесор Хромов подарував великий портрет російського імператора Олександра I, а генерал-лейтенант Бобилкін пригнав пару сірих круторогих биків, яких тут же продали на базарі за 104 рублі. Почесний наглядач Іванов подарував 400 рублів. Оці гроші внесли на потреби школи.

В хатину дворяни завезли меблі, розставили в двох кімнатах столи, лави, а на стінах повісили портрети російських імператорів.

Обладнали в училищі кабінети - фізичний та природної історії.

1 вересня 1808 року в Бахмутському повітовому училищі вперше сіли за лави 64 хлопчики й почались заняття. Учні в Бахмутському повітовому училищі були розділені на два класи: перший і другий.

Директором училища назначили Пантелеймона Івановича Золотарьова. Цю посаду він займав з 1808 по 1820 рік. Ця людина була солідна, поважна, а після нього став колишній секретар Андріан Іванович Лукашов, який працював з 1820 по 1826 рік.

Нам відомі імена ще двох директорів Бахмутського повітового училища. Це були титулярний радник Петро Іванович Ярославський, який працював з 1826 по 1832 рік, а його вже замінив колезький асесор Михайло Михайлович Шмаров, котрий працював з 1832 по 1856 рік.

В Бахмутському училищі працювали два вчителі.

З серпня 1811 року в повітових училищах була введена посада почесного наглядача. В Бахмутському повітовому училищі почесний наглядач був призначений в 1812 році. Ним став колезький радник Олексій Миронович Іванов. Саме почесний наглядач стежив за матеріальним станом училища, всіляко допомагав грошима.

В Бахмуті О.М.Іванов служив в армії в чині поручика, пішов у відставку, маючи чин колезького радника. За сумлінну службу в армії Олексія Мироновича Іванова нагородили орденами Святого Володимира четвертого ступеню та Святої Анни третього ступеню.

Іванов працював почесним наглядачем Бахмутського повітового училища до 1848 року. На ремонт училища і купівлю меблів він пожертвував 805 рублів 80 копійок.

Після Іванова почесним наглядачем став Семеновський й працював на цій посаді до 1852 року. Щорічно він на потреби училища вносив 300 рублів.

А з 1852 по 1856 рік працював почесним наглядачем П.П.Плещеев, який щорічно вносив 225 рублів на потреби Бахмутського повітового училища.

В Бахмутському повітовому училищі учні вивчали такі предмети:

- закон Божий і Священна Історія;
- читання книги про посади людини і громадянина;

- російська граматики;
- чистописання;
- правописання;
- правила складання;
- загальна географія і початкові правила математичної географії;
- географія держави Російської;
- загальна історія;
- арифметика;
- початкові правила фізики та природної історії;
- початкові правила технології;
- початкові правила геометрії;
- малювання.

Перші шість предметів викладав один учитель, а останні другий учитель.

Крім того, перший учитель мав право викладати латинську й німецьку мови при бажанні учнів, якщо вони бажали поступити в гімназію.

Закон Божий і священну історію викладав батюшка. Малювання викладав в училищі окремих учитель.

При Бахмутському повітовому училищі існував підготовчий клас, пізніше його назвали приходський клас.

На утримання повітового училища в Бахмуті Катеринославська дирекція училищ виділяла 1259 рублів. З цих грошей виплачували директору училища, або, як його називали, штатний наглядач - 300 рублів, двом учителям - по 250 рублів кожному, батюшці - 75 рублів, вчителю малювання - 75 рублів.

На утримання й ремонт будинку училища виділялось 300 рублів. За рахунок пожертвування зі сторони бахмутських городян, поміщиків, купців купувалися підручники, книги для бібліотеки, навчальні посібники.

З роками хатина, в котрій розміщалося Бахмутське повітове училище, зруйнувалась. В 1822 році наглядач Іванов Олексій Миронович купив в Бахмуті новий дерев'яний бу-

динок зі службами за свої гроші для повітового училища.

Тісно було в одному будинку і повітовому училищу й приходському класу. Отож, в 1836 році міське товариство придбало в місцевих жителів окрему хатину для Бахмутського приходського класу і щорічно виділяло для його утримання 165 рублів, з котрих учителю виплачували 142 рублі 71 копійку, інші гроші йшли на ремонт школи.

Згодом приходський клас знову був переведений до Бахмутського повітового училища й там він існував.

Згідно статуту 1804 року дозволялось в великих населених пунктах відкривати приходські училища, котрі мали на меті „приготовлять юношество для уездных училищ и доставлять детям земледельческого и других сословий сведения, сделать их в физическом и нравственном отношении лучшими”.

Як правило, приходські училища відкриваються для селянських дітей в великих селах - в приходах церкви. В Бахмутському повіті на протязі 1809 - 1815 років відкриваються приходські училища в 22 селах. Ми спробуємо їх назвати.

22 вересня 1810 року відкривається приходське училище в селі Гродовка. Про те, скільки там навчалось дітей, ми не маємо даних. Це, по суті, перша сільська школа на Донеччині.

20 лютого 1810 року відкривається приходське училище в позаштатному містечку Донецьк, в котрому навчалось 29 хлопчиків і 4 дівчинки.

На жаль, цього містечка зараз немає, існувало воно, напевне, недалеко від міста Лисичанська, на березі Сіверського Донця.

22 лютого 1810 року відкрилось приходське училище в селі Покровському, в якому вчилось 30 хлопчиків. 15 вересня 1812 року відкривається приходське училище в селі Луганське, в якому навчалось 25 хлопчиків.

26 вересня 1812 року - в селі Привольному, де вперше сіли за шкільні лави 16 хлопчиків; 29 вересня 1812 року - в селі

Іллізному (нині селище Новгородське), в якому навчалось 18 хлопчиків; 1 жовтня 1812 року відкривається приходське училище в селі Ясинувата, в котрому навчалось 17 хлопчиків; 3 жовтня 1812 року - в селі Гришино, в якому навчалось 10 хлопчиків; 5 жовтня 1812 року - в селі Андріївка, де вчилось 12 хлопчиків; 15 травня 1815 року відкрилось приходське училище в селі Чорнухіно, там навчалось 10 хлопчиків.

10 червня 1815 року відкривається приходське училище в селі Серебрянка, в якому училось 20 хлопчиків; 11 червня 1815 року - в селі Вишневому, де навчалось 10 хлопчиків; 12 червня 1815 року - в селі Калинове, вчилось там 12 хлопчиків.

15 червня 1815 року відкривається приходське училище в селі Зайцево, в ньому вчилось 12 хлопчиків; 13 червня 1815 року - приходське училище в селі Троїцьке, в якому вчилось 14 хлопчиків; 14 червня 1815 року - приходське училище в селі Государів Байрак, в якому училось 20 хлопчиків; 16 червня 1815 року - приходське училище в селі Скотовате, в якому училось 10 хлопчиків.

17 червня 1815 року - приходське училище в селі Авдіївка, в якому вчилось 10 хлопчиків; 18 червня 1815 року - приходське училище в селі Селидівка, в якому вчилось 16 хлопчиків; 19 червня 1815 року - приходське училище в селі Олександрівка, в якому училось 10 хлопчиків; 20 червня 1815 року - в селі Сергіївка, в якому училось 13 хлопчиків; 21 червня 1815 року - в селі Новоекономічне, в якому навчалось 10 хлопчиків.

Приходські училища існували за рахунок з суспільного збору з селян кожної волості.

Кожна волость виділяла для приходського училища 165 рублів на рік, з яких від 50 до 75 рублів на рік - на виплату заробітної плати вчителю, 25 рублів виділяли помічнику вчителя; останні гроші йшли на виплату за опалення приміщення й ремонту будинку училища.

Та існували приходські училища недовго. Селяни неохо-

че віддавали гроші на утримання школи, а держава нічим не допомагала. Поступово приходські училища почали закриватись.

В 1832 році в Бахмутському повіті існували приходські училища лише в селах Луганському і Авдіївка. Та в 1833 році всі сільські приходські училища Катеринославської губернії були закриті.

В 1828 році в Російській державі був виданий новий статут учбових закладів. Вводилась гімназія.

Строк навчання в повітових училищах тривав три роки, стали вивчатись російська історія й креслення, учителів тепер нараховувалось 5 чоловік. Кількість учнів в Бахмуті невпинно зростала. Якщо в 1836 році в Бахмуті навчалось 84 учні, то в 1850 році налічувалось 105 учнів, а в 1855 році було вже 115 учнів.

Згідно статуту 1828 року в Бахмуті існували і приватні учбові заклади. Вони називались пансіонами і відкривались з дозволу керівника училища.

З 1844 по 1850 рік в Бахмуті існував пансіон домашнього учителя Кука. Працював він по програмі повітового училища. Для дівчаток в Бахмуті відкриваються спеціальні учбові заклади - жіночі пансіони. З 1848 по 1849 рік в Бахмуті працював жіночий пансіон Олени Кук по програмі повітового училища.

З 1844 по 1847 рік існував жіночий пансіон Акимової, напевне бабусі російського письменника В.М.Гаршина. Навчання там велося по програмі приходського училища.

З 1850 по 1855 роки працював жіночий пансіон Мальцевої.

Дівчата в Бахмуті мали змогу одержати початкову освіту. Таким чином, в першій половині XIX століття місто Бахмут було важливим культурним центром Донецької області.

Церковно-приходські школи Бахмута

В лютому 1881 року міністр Росії К.П.Победоносцев заявив, що „церковно-приходські школи згідно умов існуючого в них навчання й нагляду подають найбільше гарантії для правильного й благонадійного в церковному дусі навчання, ніж інші види народних шкіл, а тому заслуговують зі сторони уряду підтримки і заохочення.”

А 17 червня 1884 року в Росії були затверджені особливі „Правила про церковно-приходські школи”.

Одночасно Синод одержав від уряду Росії перше асигнування - 55 тисяч рублів на організацію церковно-приходських шкіл.

В перших параграфах правил підкреслювалось, що школи ці мають на меті утверджувати в народі православне вчення й моралі християнства й повідомляти першоправедні свідчення.

Благовіщенська

церковно-приходська школа

17 вересня 1882 року в місті Бахмуті при Благовіщенській церкві відкрилась школа. Заснував її псаломщик тієї ж церкви. Для школи відвели велику кімнату для занять.

Класна кімната мала чотири сажени довжини, десять аршин ширини, три з половиною аршини висоти, сім вікон.

В класній кімнаті знаходилось вісім лав, столи, класна дошка, шафа для бібліотеки, взята з церкви. В ній розмістилось сто книжок різних найменувань, призначених для навчань.

Так в 1882 році при Бахмутській Благовіщенській церкві відкрилась жіноча церковно-приходська школа, в якій навчались 54 дівчинки. Строк навчання спочатку був два роки, а з 1901 року - три роки. В 1901 році в цій школі продовжували учитись 54 дівчинки.

Учениць учили два учителі. Це були священник Благовіщенської церкви Іоан Лохвицький, котрий викладав Закон Божий. Всі інші предмети, а саме арифметику, читання, пись-

мо викладала Марфа Сержантова, яка закінчила жіноче єпархіяльне училище, а співи викладав селянин Гаврило Макогон.

Крім навчальних предметів дівчата навчались рукоділлю, шиттю, вишиванню. Великих успіхів в вишиванні досягли дві дівчинки Бичкова Уляна (11 років) та Клещова Устина (12 років). Вони під керівництвом вчительки Краснобривцевої прекрасно вишили подушку кольоровим гарусом по чорному сукну.

Подушка бахмутських дівчат була відправлена в 1896 році в Нижній Новгород на Нижньоновгородську виставку в Росії, де її представили в спеціальному павільйоні „церковно-приходські школи”. Там вона дістала високу оцінку.

Соборна Кирило-Мефодіївська школа

Шостого квітня 1885 року при Бахмутському соборі в спеціальному будинку відкривається школа в честь просвітителів слов'ян Кирила і Мефодія.

Вона відкрилась за рахунок грошових пожертвувань, зроблених членами Кирило-Мефодієвського братства.

Вперше з'явилося на заняття 15 хлопчиків, пізніше число їх виросло до 36 чоловік.

На відкритті школи виступив протоієрей Бахмута Петро Рубанов. Він вказав на велике значення заснування Бахмутського братства в честь святих Кирила і Мефодія та відкриття членами братства школи.

Потім Петро Рубанов роздав кожному учневі книжку з розповідями про життя й діяльність просвітителів-слов'ян. Церковний хор урочисто виконав гімни „Боже, царя храни”.

По обіді 6 квітня 1885 року була влаштована трапеза.

Псаломщик Бахмутського собору тут же за столом прочитав свій вірш.

Этот день для нас священный

Сольёмся в братских похвалах.

Тебе мой разум вдохновенный

Открыл нам свят в новых словах.

В 1901 році в Бахмутській соборній церковно-приходській школі навчалось 48 хлопчиків.

Дітей вчили протоієрей Антоній Кирилов, священник Георгій Немеснов, диякон Стефан Соколовський, котрі викладали закон Божий, священну історію.

Вчителями в школі були Олександр Чернявський, котрий закінчив духовну академію та псаломщик Полікарп Петрушевський, який вчився в духовній семінарії, мав звання учителя. Сам псаломщик Петрушевський навчав дітей церковним співам.

В Бахмутській Соборній церковно-приходській школі вчилися тільки хлопчики. Тому школа при соборі називалась Бахмутська чоловіча Соборна церковно-приходська школа імені Кирила і Мефодія.

Бахмутська Покровська церковно-приходська школа

В 1887 році відкрилась в місті Бахмуті школа і при Покровській церкві. Для неї відвели окремий церковний будинок. По даним 1901 року в цій школі вчилось 78 хлопчиків та 42 дівчинки. Дітей учили три учителі.

Закон Божий викладав протоієрей Платон Шумов, який закінчив духовну семінарію, а навчальні предмети викладала вчителька Анна Лядина, котра закінчила єпархіяльне жіноче училище.

Їй допомагала Катерина Голубкіна, яка закінчила початкове народне училище. Вона була помічницею вчительки. Для учителів школи були відведені спеціальні квартири.

Таким чином в місті Бахмуті при Покровській церкві існувала церковно-приходська школа. Вона була змішана. В ній училились хлопчики і дівчатка.

Бахмутська Миколаївська церковно-приходська школа

В 1895 році відкрилась школа в Бахмуті й при Мико-

лаївській церкві. Для неї відвели церковний будинок, а для учителів приготували квартири.

В 1901 році в ній вчилось 22 хлопчики та 26 дівчаток. Дітей учили три вчителі.

Закон Божий викладав священник Григорій Курилов, який закінчив духовну семінарію, а інші предмети викладав Володимир Курилов, котрий теж закінчив духовну семінарію. Церковні співи викладав псаломщик Олексій Кривий.

Отже, з 1895 року існувала церковно-приходська школа і при Миколаївській церкві.

Мало-Іллінівська

церковно-приходська школа

Від Бахмутської Соборної церкви в 1892 році відкривається школа в селі Іллінівка (нині селище Мало-Іллінівка).

Поблизу цього села знаходиться станція Ступки Донецької залізниці. Саме про цю станцію склали пісеньку.

Станция Ступки.

Поезд стоит сутки.

Кто желает отдохнуть,

Пожалуйста, в Бахмут.

Для школи відвели невелику хатину з квартирами для вчителів. По даним 1901 року в цій школі вчилосся 43 хлопчики й 44 дівчинки. Дітей вчили три вчителі. Закон Божий викладав псаломщик Бахмутського собору Полікарп Петрушевський, а інші предмети викладала Надія Тушинська, котра мала домашню освіту і звання вчителя.

Помічницею учительки була Марія Фесенко, яка закінчила курс початкового народного училища.

Таким чином, в місті Бахмуті напередодні жовтня 1917 року існувало п'ять церковно-приходських шкіл.

Бахмутське духовне училище

Одним з перших учбових закладів Донбасу було Бахмутське духовне училище. З його стін вийшли видатні діячі української

культури - український поет Чернявський Микола Федорович та український співак, згодом народний артист Радянського Союзу Паторжинський Іван Сергійович.

В 1841 році Бахмутське й Слов'яносербське повітове духовенство вирішили для дітей священників відкрити спеціальне училище. Воно повинно було готувати священників для Донецького краю.

16 листопада 1841 року в місті Бахмуті урочисто було відкрито повітово-приходське духовне училище. Розміщалося воно в двох будинках, які купили у купця Іванова за 550 рублів.

Вперше восени 1841 року сіли за учнівські лави 118 хлопчиків. Дітей навчали спочатку два учителі — Микола Сластінов та Федір Єрмоленков. Обидва молоді, сповнені творчої наснаги - студенти духовної семінарії.

В училищі було чотири класи. Два класи належали приходському училищу, два класи - повітовому училищу.

Отож, в Бахмуті і стало існувати повітово-приходське духовне училище. В кожному класі строк навчання тривав два роки. Весь училищний курс тривав 8 років, а для дітей, що не встигали, курс навчання продовжувався 10-12 років.

В училище приймали дітей священників віком від 9 до 16 років. Вивчались такі предмети: священна історія, закон Божий, латинська та грецька мови, арифметика, слов'янська граматики, російська граматики, церковні співи.

Важко було розмістити учнів в двох хатах й там вести заняття. Тоді учитель Бобришев запропонував Бахмутському духовенству побудувати для Бахмутського духовного училища новий будинок в маєтку поміщика Шахова, котрий знаходився від Бахмута в 50 верстах. Бахмутське духовенство відмовилось від цієї затії.

А незабаром, 8 серпня 1845 року Бахмутське міське начальство виділило для духовного училища ділянку землі за форштадтом міста Бахмута при в'їзді в місто зі сторони Ка-

теринослава (тепер місто Дніпропетровськ). Тут Григорій Бобришев й побудував будинок для училища.

Цей будинок мав довжину 27 аршин, тобто 19 метрів. Ширина його досягала 14 вершків, тобто 13 метрів, висота від фундаменту до карниза 4,5 метри. Будинок мав шість кімнат, 19 вікон. Саме тут з осені 1845 року і стали навчатися діти. Але і цей будинок був теж незручний для занять.

В 1854 році місто Бахмут відвідав преосвященний Катеринославської єпархії, відвідав собор, побував і в духовному училищі і зробив ряд зауважень: „...училищний будинок не благовидний, зимових рам немає, криша протікає.”

В 1860 році будинок був відремонтований, але він не задовольняв проведенню навчальних занять училища. Помічник Голуб з села Ступки, котрий мав свій будинок в Бахмуті, запропонував бахмутському духовенству купити його для училища.

Але при огляді виявилось, що другий поверх дерев'яний. Від купівлі цього будинку відмовились.

В травні 1876 року на черговому з'їзді духовенства вирішено побудувати новий будинок для училища і гуртожиток для учнів.

Заготовили цеглу, будівельні матеріали, приїхав архітектор з Харкова і зробив необхідні креслення. В 1878 році приступили до будівництва.

Майже два роки тривало будівництво. Не вистачало грошей для оплати проведених будівельних робіт. Взяли позику в банку Святого Синоду в розмірі 30 тисяч рублів.

8 вересня 1880 року кам'яний будинок училища був вже готовий. Його урочисто освятили і там почались заняття учнів.

Училищний будинок видався на славу, високий, просторий. Він мав довжину 23 сажени 1 аршин - тобто 50 метрів, висота його 5 сажени 2 аршина - тобто 12 метрів, ширина правому крилі 15 сажени 2 аршина, близько 30 метрів, а в лівому крилі - 14 сажени, тобто 29 метрів.

Крім того побудували кам'яний сарай. Довжина сараю досягала 17 сажени - біля 35 метрів, а висота 4 аршин - близько 3 метрів.

На протилежній стороні вулиці збудували училищну лікарню, довжина котрої була 16 метрів, а висота біля 3 метрів.

В 1885 році для духовного училища побудували лазню з пральною. У дворі училища був посаджений сад, де нараховувалось 600 дерев. Старий дерев'яний будинок перенесли далі й влаштували для квартир учителів.

Строк навчання в Бахмутському духовному училищі змінювався. Спочатку він тривав 8 років, з 1854 року - шість років; з 1867 року - чотири роки.

Змінювалась і назва училища. З 1841 року по 1854 рік називалось Бахмутське повітово-приходське училище, а потім з 1854 року по 1867 рік мало назву Бахмутське повітове духовне училище, а з 1867 року й до 1917 року називалось Бахмутське окружне духовне училище. В училищі було 4 класи, існував і підготовчий клас. В 1890 - 1891 роках в духовному училищі навчалось 131 учень.

Бібліотек в духовному училищі спочатку було чотири:

- фундаментальна (для вчителів);
- учнівська (для учнів);
- продажна (тобто для продажу книг)
- сирітська (для дітей сиріт).

Але згодом кількість їх зменшилась і в 1891 році існувало тільки дві бібліотеки: фундаментальна (для учителів) і учнівська. Фундаментальна бібліотека нараховувала 320 назв, 675 примірників, 798 томів, а учнівська бібліотека мала 430 назв, 517 примірників, 643 томи.

Фундаментальна бібліотека у училищі заснована в 1841 році, а учнівська - в 1872 році. В 1871 році в Бахмутському училищі виписали першу газету для учителів.

За перші 50 років свого існування Бахмутське духовне училище відвідали високі гості. В 1856 році в училищі побував член Святого Синоду, архієпископ Херсонський і Тав-

рийський, в березні 1884 року училище відвідав Катеринославський губернатор князь Долгоруков, а в жовтні 1885 року - преосвященний Серапіон.

Тяжко жилося вихованцям духовного училища. Збереглися спогади про життя бурсаків (тобто учнів) в одному з духовних училищ Катеринославської губернії, котре було типовим для всіх духовних училищ царської Росії.

„Щотижневе життя корпусних бурсаків розподілялося таким чином: о 7 годині ранку швейцар приходив у спальню й калатав перший дзвоник, о 7 годині 15 хвилин - другий дзвоник. Бурса повільно й неохоче йшла вмиватися. Умивальників не було і умивались примітивним чином.

Стояла діжка з водою і кружка. Приходив учень, набирав води в рот і мив лице й руки.

Втирався, якщо є казенне, казенним рушником, а то й своїм, якщо було, а якщо не було, передом сорочки.” - так розповідала газета „Екатеринославские епархиальные ведомости” від 11 квітня 1906 року.

„О 7 годині 30 хвилин ранку, - продовжувала розповідати та ж газета, - був третій дзвінок і бурса йшла на молитву. Зупинялись і становились спершу малі, а потім чотирьохкласники й третьокласники.

...Закінчувались останні звуки молитви „Господи помилуй”, учні бігли в їдальню, старались взяти порцію хліба більшу, меншим - маленьку. Годували учнів погано.”

Там же в газеті розповідається:

„На столі лежала порція хліба пшеничного, солонка й графин з водою. Чаю не полагалося.

Якщо хто мав гроші, купував свій чай і цукор. Чайник жестяний й кип'ятили воду на печі в кухні особисто.

Було й таке, що, бажаючи зробити щось подібне до чаю, набирали в кружку кип'ятку, клали туди шкуринки хліба й мішали. Вода приймала чорний колір, нагадувала колір міцного чаю і діти пили цей чай. В обіході учнів цей чай називали „розпухлим”.

О 8 годині 30 хвилин починались уроки і продовжувались до 13 години 15 хвилин.

Потім йшла перерва до 14 години, а о 2 годині дня починався обід. Перед обідом співали пісню „Отче наш”. Потім подавали на перше блюдо суп, а на друге - кашу, в чашку з кашею вливали по три ложки масла. Потім подавали макарони.”

„Рідко обід проходив без безобідників, - продовжували розповідати „Екатеринославские епархиальные ведомости”. І заправшмими щоками, з пожухлими від голоду очима стояли біля стіни деякі бурсаки.”

Ми навели тільки деякі факти з життя учнів Маріупольського духовного училища 80-х років XIX століття. Таким же тяжким було життя вихованців Бахмутського духовного училища.

Нужда, напівголодне існування, безправне становище змусли учнів Бахмутського духовного училища на початку листопада 1905 року застрайкувати.

Була написана петиція учнів. Ця петиція була подана 2 листопада 1905 року правлінню училища. В петиції говорилось: „Не прихоть, а нужда змусили нас звернутися до свого начальства з проханням про покращення нашого становища.

... Ми довго мовчали, нам майстерно закривали рот, терпеливо переносили всі незгоди, але даліше терпіти не можна. Нас лаяли, били, а ми мовчали, нас морили голодом, водили обірваними - і ми мовчали.

Нами керували двірник і його жінка - прислуга наглядача, і ми думали, що так і потрібно, й не могли сказати слова.

Тепер, зібравшись разом, ми сміливо вирішили заявити, що подальше існування при таких тяжких умовах, ми не хочемо й не маємо фізичної можливості.

Ми вимагаємо:

- 1) гуманно поводитись з нами - ніхто не повинен з начальства нас бити;
- 2) покращити їжу;

3) негайно звільнити прислугу, наглядача, котра користуючись величезним своїм впливом, краде все й з без того мізерного столу, а також її чоловіка;

4) звільнити банщика й швейцара, котрі дозволяють собі різні дикі виходи проти нас;

5) звільнити наглядача зі спальні;

б) ліквідувати „голодний стіл”.

В своїй петиції учні просили також: відвести приймальню кімнату для зустрічі з батьками; тримати в чистоті коридори, класи, кухню і їдальню; отоплювати спальню хоча б так, щоб можна було спати під двома одіялами; покращити освітлення; суворо слідкувати, щоб учні не ходили обірваними і грязьними; випускати гуляти хоча б на короткий час; дозволяти, хоча б два рази на тиждень відлучатись в місто по своїм нуждам; не заважати учням відвідувати лікарню.

Всі ці вимоги учнів Бахмутського духовного училища, котрі були викладені в петиції, були опубліковані в газеті „Приднепровский край” від 8 листопада 1905 року.

Вони викликали переполох серед керівництва Бахмутського духовного училища. На три місяці начальство училища припинило заняття учнів, дітей відправили на канікули до дому, благали батьків, щоб заспокоїли своїх синів.

Після трьохмісячного страйку заняття учнів в Бахмутському духовному училищі розпочались знову. Але протести учнів продовжувались.

Керівництво Бахмутського духовного училища звільнило за неблагонадійність 20 своїх вихованців. Але все ж основні вимоги учнів були задоволені.

Весь обслуговуючий персонал учнів став гуманно відноситись до учнів, припинились побої, покращили їжу, звільнили прислугу, наглядача, ліквідували „голодний стіл”, стали тримати в чистоті кухню, їдальню, спальню, коридори. Учням дозволялось виходити за ворота училища.

Поступово життя учнів в Бахмутському духовному училищі ввійшло в нормальну колію. Учитель латинської мови

Іван Пилипович Яновський, котрий працював в Бахмутському духовному училищі, писав: „Так, побільше гласності в темних куточках й закоулках наших духовно-учбових закладах, буди подінуться, зникнуть від зловживання й аномалії нашого учбово-виховного господарського ладу.”

Бахмутське духовне училище проіснувало до 1917 року, потім було закрите.

Бахмутське жіноче народне училище Єлизавети Бобришевой

Про навчальні заклади для дівчаток в місті Бахмуті нам відомо мало. Але все ж спробуємо розповісти.

В 70-х роках XIX століття в місті Бахмуті жила пані Єлизавета Бобришева. Це була розумна, освічена жінка, мала диплом вчительки. Жила вона, згідно спогадів старожилів, на Харківській вилиці, в затишному будиночку.

Красива, струнка, з довгими пишними косами, з чорними бровами, карими очима, ця жінка приваблювала багатьох бахмутських купців. Вони в неї закохувались, пропонували руку і серце, але горда дівчина всім відмовляла.

Влітку 1876 року Єлизавета Бобришева звернулась до Бахмутського повітового земства, пропонуючи відкрити в Бахмуті жіночу школу. Земство дозволило й виділило для утримання школи 300 рублів на рік.

І Єлизавета Бобришева негайно взялась за справу. Вона найняла будиночок десь в тому районі, де в радянські часи був кінотеатр „Космос”, зробила ремонт, завезла меблі, і 1 вересня 1876 року в місті Бахмуті урочисто відкривається жіноче народне училище Єлизавети Бобришевой.

Вчилися в ньому 28 дівчаток. Сама Єлизавета Бобришева викладала в училищі російську мову (читання і письмо) й арифметику, а закон Божий вів - священник Олексій Корольов. Земство виплачувало йому за уроки щорічно 80 рублів.

Дівчатка учились чітко, гарно писати, а також шити, вишивати. Учбовий процес в цій школі був поставлений на ви-

сокому рівні. Бахмутчани намагались віддавати своїх дочок вчитись в училищі Єлизавети Бобрішевой.

Та проіснувала воно недовго. В 1879 році училище було закрито. Як повідомлялось в „Звіті Бахмутському” повітової земської управи XV-м черговим земським зборам: „закрито в місті Бахмуті приватна школа пані Бобрішевої в зв'язку з виїздом її в Москву”.

Прошло багато років. Багато чого вже призабулося. Але все ж чи не слід в місті Артемівську вшанувати пам'ять славної дівчини, яка натхненно працювала на ниві народної освіти, і назвати на честь її одну з вулиць міста.

Бахмутське Володимирське училище

В 1888 році по всій території Російської держави широко відзначалась знаменна дата - 900-річчя хрещення Русі, котре запровадив князь Київський Володимир в 988 році.

З нагоди цієї дати в місті Бахмуті відкривається народне училище Володимирське.

А втім надаємо слово документам.

„Місто Бахмут. 5 липня 1888 року були проведені збори Бахмутської міської думи.

..За пропозицією гласних Клейменова і Шабанова дума постановила в пам'ять продовжуючого 900-річчя хрещення Русі відкрити в місті Бахмуті народну безплатну чоловічу школу, в якій до цих пір виникла велика нужда з найменуванням такої „Володимирська” - так сповіщала катеринославська газета „Южный край” від 10 липня 1888 року.

Незабаром в кінці Катеринославської вулиці Бахмута побудували будинок, завезли меблі.

10 листопада 1888 року відбулось урочисте відкриття, збудованого за рахунок міста Володимирського безплатного народного училища.

„Відкриття училища, - як розповідав спеціальний кореспондент газети „Южный край”, - було приурочене до знаменної дати - 900-річчя хрещення Русі. ...Дума одногосно

постановила відкрити училище по проекту Бахмутського інспектора народних училищ, найменувавши його „Володимирським” і асигнувати його в перший рік - 700 рублів”.

На відкриття був запрошений соборний причт. Будинок повитили, хор співаків Бахмутського духовного училища виконав ряд божественних пісень.

В честь відкриття училища міський голова Василь Іларіонович Першин влаштував урочистий обід. В той же день з нагоди відкриття училища міські власті Бахмута послали телеграму імператору Росії Олександру III з вираженням відповідних почуттів:

У відповідь вони одержали таку телеграму.

„Бахмут. Городському голові.

Государь-император благодарит вас и прочих представителей Бахмута за выражение в телеграмме верноподданного чувства.

Граф Воронцов”.

Строк навчання в Володимирському училищі був три роки. В 1902 році там навчалось 187 учнів, працювали один вчитель, один законовчитель, тобто викладач закону Божого. Ним був священник. Був також і помічник учителя і учитель співів.

Володимирське народне училище існувало до 1917 року. Після встановлення Радянської влади його закрили.

Прошли роки. Змінилось зараз відношення до історії нашого краю. Бахмутське Володимирське училище відіграло значну роль в поширенні освіти серед мешканців міста Бахмута.

Бахмутське Гоголівське училище

21 лютого 1902 року сповнилось 50 років з дня смерті видатного російського письменника Миколи Васильовича Гоголя. Громадськість Росії широко відзначала цю дату.

В Бахмуті теж вирішили гідно вшанувати пам'ять визначного майстра художнього слова. 29 травня 1902 року відбулось засідання Бахмутської міської думи. На ньому було вир-

ішено з початку 1902 - 1903 навчального року відкрити в місті Бахмуті Гоголівське початкове училище.

„Училище буде називатись Гоголівським приходським училищем, буде знаходитись в веденні Бахмутської повітової училищної ради, а в господарському відношенні в веденні міста”, - відзначала газета „Екатеринославский листок” від 7 червня 1902 року.

Інспектор Бахмутських народних училищ доповідав, що на утримання Гоголівського училища Бахмутська дума буде виділяти щорічно 500 рублів. В вересні 1902 року в Бахмуті було урочисто відкрито чоловіче Гоголівське народне училище.

Розміщалось воно, як мені розповідала директор Артемівського історико-краєзнавчого музею Ніна Вікторівна Вінк, на вулиці Садовій. На превеликий жаль ми не маємо точних документальних свідчень про місце знаходження Гоголівського училища.

На утримання Гоголівського училища в Бахмуті в 1902 році виділили 978 рублів 46 копійок.

В тому ж 1902 - 1903 навчальному році в ньому вчилось 107 хлопчиків.

Бахмутське Гоголівське училище існувало до 1917 року. Після встановлення Радянської влади в місті Бахмуті воно було закрито.

Хочеться відзначити, що Бахмутське чоловіче народне Гоголівське училище зіграло визначну роль в розвитку народної освіти в місті Бахмуті.

Бахмутське єврейське жіноче училище

Згідно перепису населення Російської імперії в 1897 році в місті Бахмуті нараховувалось 19316 жителів, з них євреїв 3259 чоловік. Найбільш поширеним заняттям єврейського населення в Бахмуті було пошив різноманітного одягу.

Кравці-євреї добре шили чоловічі і жіночі костюми, сукні, сорочки. Шиття одягу, як повідомляла єврейська енциклопедія, „годувало більше 500 душ”.

На другому місці серед бахмутських євреїв стало заняття торгівлею. В Бахмуті євреї мали велику синагогу, тобто молитвенний будинок, побудований в 1891 році, школу.

Але потреба в школі, де б одночасно з освітою одержували спеціальність „швея” в Бахмуті була дуже велика. Тому єврейські громадяни вирішили відкрити в Бахмуті жіночу ремісничу школу.

В 1899 році в місті Бахмуті відкривається жіноча єврейська суботня школа. Розміщалась вона в будинку бахмутського вулиця. На жаль, нам невідомо, де знаходилась ця школа.

Навчались в ній дівчатка віком від 8 до 12 років. Заняття в школі проходили один раз на тиждень, в суботу.

В грудні 1902 року єврейське товариство звернулось в Бахмуті до Товариства допомоги бідним євреям виступити з клопотанням перед міськими властями про відкриття жіночої школи з ремісничим відділенням.

Єврейська община звернулась з відповідним проханням до Бахмутської міської управи.

В квітні 1903 року дозвіл відкрити таку школу євреям було дано. Але для цього були потрібні необхідні гроші, а їх не було.

21 грудня 1903 року відбулась нарада учителів єврейської суботньої школи, де було розглянуто питання про відкриття ремісничої школи. Учительський колектив вибрав зі свого середовища двох уповноважених Я.А.Мордковича і М.М.Грінера, які повинні були знайти гроші для школи і відкрити її в серпні 1904 року.

Уповноважені енергійно взялись за виконання дорученої справи, вирішили влаштувати в Бахмуті вечір танців.

На початку січня 1904 року на парканах будинків міста з'явилися афіші, котрі повідомляли, що 24 січня 1904 року о 7 годині вечора в приміщенні суботньої школи відбудеться вечір танців, куди запрошуються всі бажаючі.

Прошло декілька днів. Випав сніг. Одяглись в казковий сніговий наряд дерева, по вулицям прочистили доріжки. І от

настало 24 січня 1904 року. До одноповерхового кам'яного будинку суботньої школи бажаючи прибули на танці.

Прийшли сюди Абрамович Л.С., Абрамов А.Л., Аптекман С.О., Крамарев А.М., Гершкович Ф.А., Маршак Є.Я., Єпштейн В.М., Шаніпо Б.В. і багато інших. Чоловіки і жінки купували квитки на танці і вносили гроші на відкриття школи.

О сьомій годині вечора в великому залі заграє оркестр. Яскраво горіли часові лампи. Звучала музика Моцарта, Шопена, Бетховена, Чайковського.

Чоловіки в нових гарних костюмах елегантно запрошували дам на танці. Закружились пари. Танцювали польку, вальс, танго. Вечір видався на славу. Більше двох годин тривали танці. Танцювальний вечір «приніс» 502 рубля 75 копійок.

В березні 1904 року Я.А. Мордкович та Я.А. Абрамович внесли кожний своїх сто рублів на потреби школи. Таким чином навесні 1904 року було зібрано більше 700 рублів.

В серпні 1904 року уповноважені найняли під школу будинок у купця Лишкєрова, придбали необхідний шкільний інвентар. Від євреїв міста поступили пожертвування на нужди школи.

Магазин Зінгера подарував швейну машинку; Французова С.І. принесла стоячі рахівниці; Французов М.Л. - мармурову чорнильницю для учителів; Львова С.Д. - стоячі рахівниці; Французова М.Я. подарувала стінку-вішалку; Н.М. Єрмак подарувала 20 коробок туалетного мила; Єланчик С. - дві чорнильниці з карельської берези; городяни Дерковська, С.М. Гриліхес, Н.Г. Бельська принесли для школи три кукли-манекени.

Деякі громадяни принесли дещо з верхньої одежі, взуття, сині плаття, з яких перешили форми для майбутніх учениць.

Негайно сформували педагогічний колектив для занять з майбутніми ученицями, запросили дівчаток, котрі закінчили 7-8 класів жіночої гімназії.

В липні-серпні 1904 року приймальна комісія збирала заяви бажаючих вчитись в новій школі. Всього поступило 75 кандидатів.

10 серпня 1904 року почались прийомні екзамени. Прийняли тільки 49 дівчаток, котрі і стали першими ученицями. Їх розділили на два відділення.

В вересні 1904 року розпочались заняття в новій школі, котрі продовжувались кожний день, крім неділі. Дівчата навчались грамоті і одночасно швейному ремеслу.

Прошло півроку, і виявилось, що грошей на існування нової школи залишилось мало. Що ж робити? Уповноважені вирішили знову організувати вечір танців.

13 лютого 1905 року такий вечір танців і був влаштований в приміщенні школи. Бажаючих прийти на вечір танців виявилось багато. Вони охоче купували квитки і давали гроші на потреби школи.

Так, наприклад, Абрамович І.А. дав 5 рублів, Французова М.Я. - 2 рублі, Французова М.П. - 10 рублів, Французов А.М. - 5 рублів. Поступили пожертвування і від інших громадян.

А потім були танці, духовий оркестр виконував різні музичні твори.

Всього зібрали за той вечір 602 рублі 25 копійок. Всі ці гроші передали на нужди школи. Всього ж на весь учбовий рік зібрали на потреби школи 2381 рублів.

Курс навчання в школі тривав чотири роки. Існували два класи з двома відділеннями.

В школі вивчались російська мова, єврейська мова, історія євреїв, арифметика, географія, чистописання, рукоділля, читання і швейне ремесло.

Школа намагалась навчити дітей добре володіти російською і єврейською мовами, грамотами, дати загальні відомості по історії євреїв, загальній історії своєї Вітчизни, навчити різним видам рукоділля, а також навчити шити різноманітну одягу.

Учились в цій школі тільки дівчатка. Нам відомі імена учителів, котрі викладали в училищі.

Це С.А. Єланчик, С.З. Розенблюм, О.М. Уманська, котрі

викладали російську мову; Н.Г.Бельська і М.І.Письменик викладали арифметику; А.М.Фінкель та С.І.Крегмер викладали єврейську мову, заняття по рукоділлю вели Є.М.Остроухова та С.І.Юсевич, по чистописанню - А.М.Гриліхес та Л.Б.Французова, по швейному ремеслу - А.А.Рабинович, по співам - П.Г.Зак. Директором школи призначили С.І.Юсевич.

На протязі 1904 - 1905 учбового року жіноче училище в Бахмуті відвідали директор народних училищ Катеринославської губернії та інспектор народних училищ Бахмутського повіту. Обидва прийшли до висновку, що навчання в училищі поставлено задовільно.

В кінці травня 1905 року в Бахмутському єврейському жіночому училищі проводились екзамени. Особлива увага зверталась на єврейську мову.

На екзамені з єврейської мови були присутні казенні равини А.М.Розенфельд і Я.А.Мордкович. Вони залишилися задоволеними відповідями учениць.

В другому відділенні 21 учениця успішно склали іспити і були переведені в третє відділення. Після закінчення екзаменів для школярів влаштували Пурим, їм роздали торбинки з гостинцями.

Приміщення для училища з часом стало тісним. Треба відкривати третє відділення. Бажаючих учитись в училищі виявилось багато.

Дирекція Бахмутського єврейського жіночого училища 31 липня 1905 року найняла під школу будинок відомого українського поета Чернявського на Садовій вулиці. Сам господар жив в цей час в Херсоні. Щомісяця керівництво школи пересилало Чернявському гроші в розмірі 25 рублів. Саме в тому будинку і велись заняття Бахмутського жіночого єврейського ремісничого училища.

Пізніше для нього був побудований новий будинок. На жаль, ми не маємо свідчень, де ж воно знаходилося.

Бахмутське єврейське жіноче ремісничє училище існувало до 1917 року, потім закрилось.

Бахмутське жіноче

Олександрівське училище

Для дівчаток в місті Бахмуті також існували спеціальні учбові заклади - початкові народні училища.

Бахмутська міська дума двічі 5 жовтня й 15 грудня 1880 року обговорювала питання про відкриття в Бахмуті жіночого початкового училища, зверталась за дозволом відкрити таке училище в Петербург до вищих властей Російської держави, але не могла добитись дозволу.

І все ж клопотання Бахмутської думи увінчались успіхом. 16 лютого 1881 року початкове жіноче народне училище було відкрито.

Утримувалось воно з казни міста й частково від Бахмутського повітового земства.

Постановою Бахмутської міської думи від 30 березня 1881 року початкове жіноче народне училище в Бахмуті було перейменоване в Бахмутське жіноче Олександрівське початкове народне училище на честь імператора Росії Олександра II.

В 1902 році в цьому училищі навчалось 108 дівчаток. За навчання батьки платили 5 рублів на рік за кожну дівчинку. Правда, постановою міської думи від 29 вересня 1881 року щорічно 39 дівчаток з найбільш бідного населення вчилися безкоштовно.

Для виховання в училищі була установлена для дівчаток щорічне стипендія в розмірі 200 рублів.

Бахмутське початкове народне училище проіснувало до 1917 року. Потім воно було закрито.

Бахмутське міське чоловіче училище

В 70-х роках XIX століття відбуваються значні зміни в розвитку народної освіти в Бахмуті.

В 1876 році в місті Бахмуті відкривається міське приходське училище. Розмістилось воно спочатку в громадському будинку.

Вперше восени 1876 року сіли за шкільні лави 83 хлопчиків. Дітей навчали три вчителі. Нам відомі імена цих учителів. Це Дмитро Дуджаков, Аполлон Гуревич та законовчитель, тобто викладач закону Божого Олексій Корольов.

Навчались діти три роки, потім одержували документ про закінчення училища.

На утримання училища місто виділило 500 рублів.

В 1890 році витрати на училище були лише 400 рублів, а з них від Бахмутського земства поступило лише 40 рублів, від інших товариств - 360 рублів.

В тому ж 1890 році Бахмутське міське початкове училище закінчили лише 10 хлопчиків. Всі вони одержали відповідний документ.

В 1913 році Бахмутське міське початкове училище було перетворене в Бахмутське міське вище чоловіче початкове училище.

Вчилось там 145 хлопчиків. Мало училище і свій будинок. Віднині Бахмутське вище міське чоловіче училище одержало статус середнього учбового закладу.

Воно згадується в „Справочнике на 1915 год об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них“, котрий був виданий в Одесі в 1915 році.

Гімназії міста Бахмута

На протязі XIX - початку XX століття на території Росії існували середні загальноосвітні заклади - гімназії, котрі були призначені для дітей дворян, чиновників.

В гімназії учбовий процес був поставлений на високому рівні, особлива увага приділялась вивченню грецької і латинської мов. Випускник гімназії міг поступити в університет.

В нас, на Донеччині, гімназії були відкриті в повітових містах Бахмуті та Маріуполі, а також в Юзівці. Правда, в Юзівці існували дві приватні жіночі гімназії.

В Бахмуті було три гімназії: одна чоловіча і дві жіночі.

Ми маємо про них невеликі свідчення, вирішили про ці гімназії розповісти.

Бахмутська чоловіча гімназія

Ще в 1866 році Бахмутська земська управа звернулась з проханням до Катеринославської дирекції училищ і попечителя Одеського учбового округу, а в 1869 році і до Міністерства народної освіти Росії відкрити в місті Бахмуті прогімназію, обіцяла виділити на її утримання 11 300 рублів, але відповіді так і не дочекалась.

27 січня 1871 року Бахмутське земство знову звернулось до Міністерства освіти Росії з проханням дозволити відкрити в Бахмуті прогімназію. Але і на цей раз відповіді не одержало.

І все ж клопоти Бахмутського земства увінчались успіхом. 9 листопада 1879 року в місті Бахмуті було урочисто відкрито чотирьохкласна чоловіча прогімназія. А 1 липня 1896 року прогімназія була перетворена на гімназію і одержала назву Бахмутська чоловіча імені імператора Миколи Олександровича гімназія". Так вона була названа на честь останнього імператора Росії - Миколи II.

По даним 1915 року в цій гімназії нараховувалось 8 основних класів, один підготовчий, в яких навчалось 269 хлопчиків. Бахмутська чоловіча гімназія мала свій будинок, котрий знаходився на місці нинішнього готелю „Україна“.

Бахмутська перша жіноча гімназія

28 жовтня 1884 року в місті Бахмуті була відкрита жіноча прогімназія. Для неї побудували спеціальний будинок. Ця прогімназія була чотирьохкласною.

В 1896 році бахмутську жіночу прогімназію перетворили в гімназію. Це перша жіноча гімназія на території міста Бахмута. Вона називалась „Бахмутська 1-а імені її імператорської величності Великої княгині Марії Павлівни“, була восьмикласною, мала своє приміщення, сім основних класів, два

паралельних і один підготовчий. В 1915 році в цій гімназії навчалось 373 учениці.

Бахмутська 2-а жіноча гімназія

В 1906 році в Бахмуті відкривають другу жіночу гімназію. Для неї побудували на вулиці Миколаївській великий красивий кам'яний будинок. Нині тут знаходиться міське управління освіти, а вулиця носить ім'я Бориса Горбатова.

Друга бахмутська жіноча гімназія мала сім класів основних і п'ять паралельних. В 1915 році в другій жіночій гімназії навчалось 491 учениця.

Таким чином напередодні 1917 року в місті Бахмуті існували три гімназії (одна чоловіча і дві жіночі).

Після встановлення Радянської влади, десь в 1920 році всі гімназії в місті Бахмуті були закриті.

Народні училища Бахмутщини

Переломним моментом в історії шкіл Росії стали шістдесяті роки XIX століття.

Після відміни кріпосного права в 1861 році царський уряд Росії, боячись революційних народних повстань, був змушений провести ряд реформ.

В 1864 році вийшли в світ „Положення про народні училища”, затверджені царем Олександром II. Народні училища мали відкриватись і утверджуватись урядовими відомствами, громадськими установами, приватними особами (з дозволу урядових органів).

Народні училища, вказувалось в Положенні, мають на меті утверджувати в народі релігійні і моральні поняття й розповсюджувати початкові корисні знання.

Початкові школи передавались до відомства повітових і губернських училищних рад. За релігійно-моральним напрямом розвитку училища наглядав приходський священник.

З 1866 року на території нашого краю стало діяти Бахмутське земство, котре почало відкривати початкові школи,

або народні училища. 26 травня 1866 року почала діяти Бахмутська повітова земська управа. Розташувалася вона в будинку купчихи Рукавишникової. За оренду приміщення земство оплачувало купчиси 275 рублів сріблом.

Пізніше для Бахмутської земської управи збудували великий кам'яний будинок по вулиці Олександрівській (нині вулиця Артема). Тепер у цьому будинку знаходиться технікум залізничного транспорту.

На одному з засідань повітових зборів земства в 1866 році було вирішено відкрити на території Бахмутського повіту ряд початкових народних училищ, або шкіл.

Бахмутській повітовій земській управі було доручено зібрати по повіту відомості про сільських священників та дяків і вирішити, хто з них згоден займатись викладанням, попередивши, що вони викладають предмети обов'язково з одержанням заробітної плати від земства. Вони не повинні вимагати винагороди від селян. Незабаром такі відомості про майбутніх вчителів були зібрані.

На території Бахмутського повіту в 1870 році Бахмутське земство відкрило 19 шкіл, або як вони називались народні училища, в котрих навчалось 642 учня.

Я буду вести розповідь тільки про ті школи, котрі діяли на території нинішнього Артемівського району.

В 1870 році відкрилась школа в селі Луганське, вчилось в ній 30 хлопчиків. Дітей вчив лише один учитель - священник Іван Постригалов. Бахмутське земство сплачувало йому 120 рублів на рік.

В 1871 - 1872 навчальному році в Луганській школі вчилось 83 хлопчики, а в 1873 - 1874 роках - 68 хлопчиків. Дівчаток тут не було.

Дітей тепер учили два вчителі — син священника Дмитро Пономарьов, котрий закінчив курс навчання в Харківському духовному училищі, і священник Федір Яновський, який викладав Закон Божий.

Предметами навчання в сільській школі були Закон Божий, читання і письмо російською мовою і арифметика.

Строк навчання в сільській школі тривав три роки. Учитель одержував в Луганській сільській школі заробітну плату в розмірі 120 рублів на рік, 100 рублів від місцевого сільського товариства, а священник - викладач Закону Божого - 40 рублів на рік. В 1876 році в Луганській сільській школі вчилось тільки 40 хлопчиків.

В 1879 році відкривається школа в селі Званівка, в котрій вчилось 28 хлопчиків. В 1873 - 1874 навчальному році вчилось 31 хлопчик.

Дітей в Званівці навчав син дяка Ілля Термицький, котрий закінчив Бахмутське духовне училище та священник Полоницький.

Вчителю в Званівці Бахмутське земство виплачувало 120 рублів на рік, сільське товариство виділяло учителю на рік шість чверток хліба, а викладач Закону Божого одержував від земства 40 рублів на рік.

Цікаво відзначити, що саме в Званівці школа мала власне приміщення, в той час як в інших селах Бахмутщини під школу виділяли невеликі кімнати, часто не пристосовані до навчання.

В 1870 році відкривається школа в селі Калинове, в котрій вчилось 38 хлопчиків, а в наступному 1871 - 1872 навчальному році тут навчався 41 хлопчик.

Дітей вчили в цій школі син державного селянина Степан Лукашенко, котрий одержав домашню освіту й священник Микола Соболев.

Учитель в Калиновому одержував заробітну плату від земства 80 рублів на рік, 100 рублів давало йому сільське товариство, а вчитель Закону Божого отримував 40 рублів на рік.

В 1871 році відкривається школа в селі Іванівка (нині с. Красне), в котрій училось 43 хлопчики і одна дівчинка, в 1873 - 1874 навчальному році вчився 41 хлопчик, а в 1876 - 48 хлопчиків. Школа розміщувалась в церковному приміщенні. Дітей навчали вчитель Петро Вахнін, який викладав письмо, читання, арифметику, священник Михайло Нікітін, котрий викладав Закон Божий.

Іванівську школу утримувало Бахмутське земство, котре виплачувало учителю 120 рублів на рік. Сільське товариство платило учителю 50 рублів на рік, а вчителю Закону Божого 40 рублів на рік.

В 1872 році відкривається школа в селі Покровському Бахмутської волості, в котрій училось 100 хлопчиків, а в 1873 - 1874 навчальному році вже вчилось 126 хлопчиків і чотири дівчинки.

Покровську сільську школу повністю утримувало Бахмутське земство, яке виплачувало учителю 180 рублів на рік, а викладачу Закону Божого - 40 рублів на рік. Школа розміщувалась у громадському будинку.

В 1876 році відкривається школа в селі Родіонівна, в котрій училось 25 хлопчиків. Дітей учили вчитель Василь Бовенко, священник Лашенко, який викладав Закон Божий. Школа також знаходилась в громадському будинку.

В тому ж 1876 році відкривається школа в селі Серебрянка. Розташовувалась вона в громадському будинку.

В 1876 році в Серебрянській сільській школі вчилось 20 хлопчиків. Дітей вчили вчителька Тетяна Павлова, якій земство платило 120 рублів на рік і священник Юхим Петрушевський, який одержував 40 рублів на рік.

З року в рік кількість шкіл в Бахмутському повіті зростала. Бахмутське земство всіляко розширювало мережу початкових народних училищ шкіл.

В 1892 році в веденні Бахмутської повітової училищної ради знаходилось 59 початкових народних училищ, в котрих училось 3696 хлопчиків і 960 дівчаток. На 1 січня 1899 року, як повідомляла Бахмутська земська управа, в веденні Бахмутської повітової училищної ради знаходилось 105 початкових народних училищ, в котрих навчалось 6479 хлопчиків і 2321 дівчаток. В кожній школі були дві бібліотеки, в одній знаходились підручники і методичні посібники, в іншій - книги для позакласного читання. Вчитель, або вчителька підбирали статтю релігійного, історичного або побутового змісту і читали разом з учнем.

Таким чином на території Бахмутського повіту існувала ціла мережа початкових народних училищ, відкритих Бахмутським повітовим земством. Ці школи зіграли велику роль в розвитку освіти на Бахмутщині.

Школи грамоти на Бахмутщині

В невеликих населених пунктах, на хуторах, в робітничих селищах Бахмутщини в кінці XIX - на початку XX століття відкриваються школи грамоти. Термін навчання в них тривав один - два роки.

Школа грамоти давала дітям початкове навчання і готовила їх до вступу в друге або четверте відділення однокласної церковно-приходської школи.

В них викладались Закон Божий, церковні співи, читання церковного й громадського друку і письмо, початкові арифметичні дії. По ритуалу кожен день розучували молитви і читали Євангеліє.

При світлі лампади, котра горіла перед іконою, ранкову і вечірню молитви виконували по часослову або молитвенику. На кожному уроці, якому б предмету він ні був присвячений, учні повинні обов'язково прочитати чи проспівати молитви „Царю небесний” або „Отче наш”.

В 1899 році відкривається школа грамоти в селищі Брянцівка (нині територія міста Соледар). Відкрилась вона від приходу Покровської церкви міста Бахмута.

Шкільний будинок з квартирами для вчителів належав сільському товариству. В 1901 році тут вчилось 66 хлопчиків та 25 дівчаток. Дітей учив священник Георгій Сольський, котрий закінчив духовну семінарію, він викладав Закон Божий.

А інші предмети - арифметику, письмо, читання - викладав Макарій Українцов, який закінчив 4 класи гімназії.

В 1895 році від приходу Благовіщенської церкви міста Бахмута відкривається школа грамоти в селі Клинове. Шкільний будинок також належав сільському товариству.

В 1901 році в Клиновській школі грамоти навчалось 55 хлопчиків та 15 дівчаток.

Дітей учив грамоті один учитель - селянин Прокіп Мишлов, котрий закінчив народне училище.

В 1901 році відкривається школа грамоти і в селі Луганському. Школа розмістилась в церковній сторожці. Тут вчилось 15 хлопчиків.

Дітей учив священник Микола Письменний, котрий викладав Закон Божий, інші предмети (читання, письмо, арифметику) викладав Симеон Михайлов, котрий закінчив двокласне народне училище.

В 1897 році відкривається школа грамоти в селі Покровському. Шкільний будинок належав сільському товариству. Тут навчалось 50 хлопчиків та 20 дівчаток (по даним 1901 року).

Дітей вчили грамоті священник Григорій Добровольський, котрий викладав Закон Божий, селянин Іаков Костоглод, який закінчив народне училище.

Проіснувала школа грамоти в селі Покровському недовго. Через чотири роки її перетворили на церковно-приходську.

В 1899 році відкривається школа грамоти в селі Серебрянка. Школа розміщувалась в церковному будинку. В 1901 році тут вчилось 17 хлопчиків та 8 дівчаток.

Дітей вчили священник Георгій Константинов та селянин Андрій Яровенко, котрий закінчив двокласне народне училище.

Всього в Бахмутському повіті в 1901 році існувало 41 церковно-приходська школа та 30 шкіл грамоти. Всі вони підпорядковувались єпархіальній училищній раді Катеринославської єпархії.

Про учительську семінарію в Бахмуті

На Бахмутщині на початку XX століття кількість шкіл зростає, а разом з тим зростає і кількість учнів, але вчителів не вистачало. Так, наприклад, в 1905 році на території Бахмутського повіту знаходилось 257 народних училищ, а на 1 січня 1907 року було вже 263 училища, в котрих навчалось 13331 учнів, з них хлопчиків 16428 й дівчаток 6903.

На народну освіту Бахмутське земство витратило в 1907 році 220302 рублів й 50 копійок. Отож назріла потреба відкрити в Бахмутському повіті спеціальний учбовий заклад - учительську семінарію, котра б готувала учелів для шкіл.

В 1913 році по всій Росії відзначалось 300-річчя правління Дому Романових. В зв'язку з цією знаменною подією Бахмутське земство звернулось до уряду імператора Росії Миколи II відкрити в місті Бахмуті учительську семінарію.

„Народная газета Бахмутского земства» від 4 лютого 1914 року повідомляла: „Бахмутське земство в ознаменування 300-річчя царювання Дому Романових постановило клопотати перед урядом про відкриття в Бахмуті учительської семінарії... для чого асигнувало 25000 рублів, губернське земство асигнувало на цю семінарію 15000 рублів.

Царський уряд Росії погодився з відкриттям учительської семінарії в Бахмуті. 26-27 лютого 1914 року під керівництвом повітового предводителя дворянства камергера його величності К.І.Карпова відбулось засідання земських зборів, на якому розглядалось питання про влаштування учительського інституту.

„Збори постановили, - розповідала „Народная газета Бахмутского земства” від 15 березня 1914 року, - доручити управі усестороннє розглянути питання про влаштування учительського інституту й курсів для осіб з середньою освітою і доповісти черговим земським зборам.”

Незабаром земська управа доповідала земським зборам про асигнування Катеринославським губернським земством 15000 рублів на влаштування в Бахмуті учительської семінарії. Бахмутська земська управа також вказувала, що Бахмутська міська дума відвела два місця під учительську семінарію: одне біля волосного правління, а друге - на Мало-Харківській вулиці навпроти цегляного заводу, але вони по місцю розташування і по розміру не зручні для учительської семінарії. Бахмутська міська дума виділила під семінарію 1800 квадратних сажнів.

Бахмутська земська управа в грудні 1914 року звернулась до міської думи про відведення землі для будівництва учительської семінарії в розмірі 2437 квадратних сажнів в місті Бахмуті. Міська дума погодилась вирішити це питання при уговоренні з міською управою.

Але в цей час йшла вже Перша світова війна, в котрій прийняла участь й царська Росія. Зростала дорожнеча. Потім наставала Жовтнева революція і громадянська війна.

Питання про будівництво учительської семінарії в Бахмуті було знято.

Культурне і духовне життя Бахмута

Бахмутський собор

В 1951-1954 роках я навчався в Мало-Іллінській середній школі, котра знаходилась поблизу станції Ступки Донецької залізниці. Саме там закінчив 10 клас.

Наша школа розміщалась в чотирьох одноповерхових каменних будинках. Заняття в старших класах проводились в другу зміну, починались о 13 годині.

Отож, часто зі станції Ступки до Артемівська (колишнього Бахмута) їздив приміським поїздом, котрий йшов з Краматорська чи з Попасної, вставав на станції Артемівськ-1 і прямував в центр міста.

Ходив по затишним, тихим вулицям Артемівська, часто навідувався в книгарню „Военна книга”, де можна було купити невеличкі дешеві книги з серії „Бібліотека воєнних пригод”.

Навпроти книгарні стояла стара напівзруйнована церква. З цікавістю ходив туди і через огорожу розглядав будівлю старовинного храму.

Мені розповідали старожили-артемівці, що саме на місці цієї церкви знаходився Бахмутський Троїцький собор. Відразу за ними йшов гомінкий базар, а трохи нижче протікала

річка Бахмутка, котра гордо і величаво несла свої води в Сіверський Донець.

Потім в рідному хуторі Залізнянський Артемівського району зустрівся з старим колгоспником Степаном Кузьмичем Мостовим. Любив він ходити в церкву, зберігав богослужбні книги.

Від нього дізнався багато цікавого про місто Бахмут, про бахмутського батюшку, настоятеля собору Андрія Лисенкова. А пізніше, працюючи в вечірній школі №4 в Горлівці, став збирати матеріали з історії рідного краю.

Кілька разів в літню відпустку їздив в Ленінград (тепер Санкт-Петербург), працював в читальних залах Публічної бібліотеки імені Салтикова-Щедріна та Бібліотеці Академії Наук Союзу РСР. Там знайшов матеріали по історії Катерининського духовного відомства, зокрема про собори, які існували у нас на Донеччині.

Глибоко запав мені в душу матеріал про Бахмутський Троїцький собор. Саме Бахмутський собор відвідував, коли служив в царській армії в 1768-1769 роках Омелян Пугачов, керівник селянської війни в Росії в XVIII столітті.

В 1781 році Бахмутський собор відвідав український поет і філософ Григорій Сковорода, коли мандрував до міста Таганрога.

В 1825 році в Бахмутському соборі побував російський цар Олександр I, слухав там божественну літургію.

Бахмутський собор оспівав в своїх творах і український поет Володимир Сосюра.

В Бахмуті недалеко від собору жила кохана поета Констанція Рудзянська. В.М.Сосюра в буремному 1918 році жив у Бахмуті, часто ходив повз собору до своєї коханої дівчини Констанції. Отож, в віршах гаряче оспівав він свої почуття до дівчини, а також і Бахмутський собор.

В 1929 році Бахмутський собор за рішенням партійних і радянських органів Артемівського округу закрили, знесли купол, знищили ряд церковних речей. Там розмістився спо-

риту клуб, потім Артемівський історичний архів.

В роки Великої Вітчизняної війни фашисти весь архів знищили, зазнала руйнування і будівля собору.

Щея закінчення Великої Вітчизняної війни собор ще стояв напівзруйнований, там навіть містився магазин „Мисливець”. А в 1971 році цю унікальну споруду з легкої руки місцевих властей Артемівська знесли і на її місці збудували універмаг „Ювілейний”, а навпроти поставили пам’ятник К. Булавину.

I

В 1710 році виникла війна між Туреччиною і Росією, яка закінчилась поразкою Росії.

Згідно Прутського мирного договору 1711 року Росія змушена віддати Туреччині місто Азов з прилеглою територією, фортеці в місті Таганрозі і гирлі Дніпра знищити.

1 серпня 1711 року генерал-адмірал Апраксін, який стояв флотом в Таганрозі, одержав наказ Петра I: „В силу трактату через сіятельного Махмет-пашу з його султанською величністю підписую місто Азов з землями його області, взятими в минулій війні, віддати знову туркам, а новоутворені фортеці зруйнувати.”

Восени 1711 року з Таганрога в місто Бахмут прибули кілька возів, запряжених волами. Вони привезли звідти дерев’яну Троїцьку церкву разом з утвар’ю, пам’ятну кам’яну плитку, яку встановив в Таганрозькій церкві Петро I.

Негайно в Бахмутській фортеці по праву сторону від фортечних воріт поблизу земляного валу, недалеко від річки Бахмутки і встановили цю церкву, спорудили її в ім’я Святої Троїці. Отож, церква дістала назву Троїцької.

Довгий час Бахмутська Троїцька церква була головною і обслуговувала місцевий гарнізон і жителів міста Бахмута. Та часом церква стала руйнуватись і не задовольняла потреби віруючих.

А тим часом роль міста Бахмута, як важливого центру надобутку солі і опорного прикордонного пункту на півден-

них кордонах російської держави, котрий захищав її від нападів кримських татар, зростала. За наказом Петра I в Бахмуті були побудовані нові укріплення, тут стояв воєнний гарнізон, розміщався штаб Бахмутського гусарського полку. На земляному валу розмістили 76 гармат.

Місцеві влади вирішили збудувати в Бахмуті нову кам'яну церкву, собор і звернулись в 1734 році з відповідним проханням до цариці Анни Іоанівни.

В тому ж 1734 році при Височайшому повелінні государині імператриці Анни Іоанівни і по указу Московської соляної канцелярії відпустили з казни 3500 рублів на будівництво в Бахмуті нового кам'яного собору.

Поблизу старої дерев'яної церкви встановили місце для майбутнього собору, завезли цеглу та інші будівельні матеріали. В 1735 році і розпочалось будівництво собору під наглядом бахмутського коменданта Короваєва і Белгородської канцелярії.

Спеціально найняли робітників, а також солдатів гарнізону. Через короткий час собор в основному закінчили будувати. Та от на стелі з'явилась тріщина. Будівництво собору припинили.

По указу Білгородської канцелярії в Бахмут направили спеціальну комісію для огляду збудованого собору. Вона виявила помилку майстра при проектуванні, порадила підняти арку, встановити нові стовпи, змінити опори.

Білгородська канцелярія виділила ще 1500 рублів з сум соляних для будівництва собору. Тільки наприкінці 1740 року Бахмутський собор закінчили будувати, поштукатурили його, позолотили купола.

З старої церкви перенесли в собор пам'ятну плиту, встановлену Петром I. Поруч спорудили дзвінницю, в якій поставили 102-пудовий дзвін.

Новий собор в Бахмуті одержав назву Троїцького і урочисто його відкрили в 1746 році, як свідчив напис на мідній дошці, котра знаходилась на вівтарі собору „при державі

благодетельної государині-імператриці Єлизавети Петрівни по благословенню святого Урядового Синоду і Преосвященного Феофілакта, Єпископа Воронежського і Слещинського Бахмутським протоієреєм Михайлом Іовлевим індикту 9, місяця януарія 11 дня в пам'ять Преподобного отця нашого Феодосія, загальних жителів начальника.”

Урочисто переливався в цей день дзвін.

Священик Михайло Іовлев одягнув нову ризу, освятив собор, відслужив літургію в пам'ять святих мучеників 14 тисяч младенців, убитих царем Іродом в Віфлеємі. 11 січня 1746 року Бахмутський собор почав діяти.

Бахмутський Троїцький собор мав довжину 17,5 сажнів, тобто 35 метрів, а ширину 15 сажнів, тобто 30 метрів, мав три престולי: головний містився посередині в ім'я святої Троїці, з правої сторони - престол святих Праведних Симона Богоприємця і Анни Пророчиці, а з лівої сторони - престол святителя Христова Миколи Чудотворця.

Іконостас поставлений в одну лінію; малюнок його старовинний; середній іконостас гладенької роботи, зрідка прикрашений різьбою, а інші - в різьбі рококо, всі визолочені, ікони в усіх трьох іконостасах в срібно-позолочених ризах.

Головний або середній іконостас в декілька поверхів закривав собою всю східну частину стіни до самих верхніх сводів. Живопис древнього грецько-київського типу.

В 1797 році дзвінницю з'єднали з собором цегляними стінами. Це утворило великий коридор, який мав з північної і південної сторони двері для входу в церкву.

Бахмутський собор за час свого існування до 1917 року ні разу не піддавався спустошенню, руйнуванню. Не раз кримські татари в другій половині XVIII століття підходили до Бахмуту, намагались взяти його. Та міцні фортечні стіни і гарнізон солдатів і козаків надійно охороняли місто Бахмут, а разом з тим і Соборну церкву.

„Бахмутський собор, - як розповідав священик Андрій Лисенков, - час від часу мав все кращий вид”.

II

Йшли роки. Бахмутський собор переходив з одного відомства в інше. Спочатку він належав військовому відомству, потім перейшов в склад Воронежської єпархії, через деякий час - в склад Белгородської єпархії, а з 1771 року перейшов в Слобідсько-Херсонську, перейменовану в Катеринославську, єпархію.

В 1864 році місто Бахмут відвідав преосвященний Катеринославський Леонід, в Бахмутському соборі відслужив молебень.

Приміщення соборної церкви йому здалось тісним, а тому рекомендував розширити її, або побудувати новий собор. Та на будівництво нового храму в бахмутського духовенства не було грошей, а старий собор руйнувати не можна було. Аде існувало Височайше розпорядження царського уряду: храми, котрі за сто років перейшли своє існування не підлягались ніяким зовнішнім змінам, а тільки треба їх підтримувати.

Бахмутському Троїцькому Собору виповнювалось в наступному році 120 років. Отже, ніяким зовнішнім змінам він не підлягав. Це вже архітектурний пам'ятник першої половини XVIII століття.

22 жовтня 1865 року проїздом з Таганрога в Катеринослав завітав в Бахмут преосвященний Катеринославський Платон. Побував він в Бахмутському соборі, відслужив молебен і висловив думку, що треба зробити собор просторнішим, світлішим.

В цей час помер церковний староста, бахмутський купець Андрій Іванович Першин. Новим церковним старостою обрали іншого бахмутського купця Матвія Романовича Стреліна.

Він енергійно взявся за перебудову внутрішнього приміщення храму, добився згоди в преосвященного Платона, в будівельному відділі губернського правління дістав креслення проекту необхідної перебудови.

Староста найняв багато будівельників, по суті побудував нову трапезну, вийняв з приміщення зайві стовпи, переробив приділи і самі вівтарі, підняв вище вікна і двері, не порушуючи зовнішнього вигляду храму.

В 1872 році соборна церква вже поштукатурена зовні і внутрі, глави і хрести визолочені.

5 жовтня 1872 року в Бахмут приїхав преосвященний Катеринославський Феодосій. Він оглянув Бахмутський собор, задоволився задоволений його виглядом і освятив головний престол в ім'я Живоначальної Трійці.

Інші два престоли, а саме Симонівський і Миколаївський освятив 29 жовтня й 26 листопада 1872 року бахмутський протоієрей Андрій Лисенков. Таким чином, завдяки неупом'янутій діяльності старости Матвія Романовича Стреліна Бахмутський собор після капітального ремонту обновився, став кращим, світлішим, просторішим.

Та незабаром помер Стрелін. Новим церковним старостою обрали бахмутського купця Василя Семеновича Троянова. В.С.Троянов продовжував прикрашати собор.

Він взяв старий 100-пудовий соборний дзвін і повіз його в місто Ростов-на-Дону на завод купця Василенка. Там дзвін перелили на новий, подвоїли його вагу. Тепер бахмутський дзвін важив 206 пудів. Його перевезли в Бахмут, встановили в дзвінниці Бахмутського собору.

Новий дзвін переливався чітким, гучним звуком і чути було далеко за межами міста Бахмута.

Троянов побудував по обидві сторони собору два кам'яні флігелі з лавками, а посередині зробив залізні решетчаті ворота з арками, завів хор співаків.

В ньому приймали участь і учні Бахмутського духовного училища, серед них і майбутній народний артист СРСР Іван Сергійович Паторжинський. Цей хор виконував божественні пісні по неділям і в святкові дні. Співав у цьому хорі і Ваня Паторжинський - тоді ще учень Бахмутського духовного училища.

III

Бахмутський собор мав багато пам'ятних, цінних предметів. Серед них треба назвати дві місцеві ікони.

На правій стороні царських воріт знаходилась храмова

ікона, котра зображала вітхозавітну Трійцю, риза її з чистого срібла, вся позолочена й доброї чеканки, важила вона 30 фунтів, або 12 кілограм 270 грам.

Друга ікона - це знаменита ікона Казанської божої матері, в ризах котрої було біля пуду срібла, тобто 16 кілограм.

Крім цих ікон були ще кілька десятків, в кожній з яких не менше 10 фунтів срібла.

В соборі налічувалось біля 10 напрестольних хрестів. Серед них старовинний кипарисний хрест, зроблений з олова, вивезений з Криму купцем Четвериковим і подарований Собору в 1789 році, а також середнього розміру, срібно-визолоченої чеканної роботи з мощами найменуваннями хрест, подарований коломенським купцем Ярмановим в 1755 році; великий позолочений хрест з зображенням на фініфті розп'ятого Ісуса Христа, придбаний в 1809 році. Вага цього хреста складала 4 фунта 66 золотників, тобто біля 1 кілограма 700 грамів.

Прекрасними по своєму виду були п'ять риз з золотої парчі з бархатними оплеччями, в яких золотом вишиті лики святих і один стихар з такими же оплеччями; палиця і набердник бархатні, шиті золотом і місцями пронизані перлами.

На палиці зображений спаситель, а на берднику - мученик Андрій Стратилат.

Тут же, в соборі, зберігався подарунок надвірної радниці Євдокії Іванової - напрестольна одежа малинового бархату, низ її вишитий гарусом, хрест з золотими оплеччями.

Цікаво по-своєму оформлені були плащаниці. Їх було чотири: серед них дві бархатні, шиті золотом, одна дуже давня лежала на парусині, писана 17 березня 1763 року.

Великий інтерес викликали напрестольні гробниці: їх було три. Особливо виділялась велика срібна гробниця, визолочена в вигляді церкви чеканної роботи з ящиками для святих агнів і ковчежками для зберігання святих дарів. Важила вона 7 фунтів 63 золотника, тобто біля 3 кілограм.

Друга — срібна, позолочена, чеканної роботи з фініфтями і зображенням страстей господніх, з ящиками і ковчежками для запасних дарів.

Третя такого ж розміру і форми гробниця срібна, позолочена з фініфтями. Ці гробниці вагою 6 фунтів 17 золотників, придбані колишнім церковним старостою Косенком в 1842 році.

Тут же зберігались три дароносних срібних хреста, один з них зроблений в 1788 році.

Велику цінність представляв трикирій срібний, позолочений, ваги в ньому 82,5 золотники. Цей трикирій використовувався священниками тільки в дні святої Паски.

А скільки в Соборі нараховувалось священних посудів з приборами. Тут були і потир срібний, позолочений під чернь і всім прибором, придбаний в 1770 році і великий потир, срібний, позолочений, підніжжя котрого осипане стразами, найкращої чеканної роботи. Важив він 8 фунтів 72,5 золотника, тобто більш трьох кілограмів. Його придбав церковний староста Андрій Першин, заплативши за нього 600 рублів сріблом.

В 1838 році Санкт-Петербурзький купець Нестеров подарував собору всенощне блюдо для благословення хлібів. Воно було срібне, позолочене, кругле, чеканної роботи, важило 6 фунтів, тобто біля 2,5 кілограмів, коштувало 350 рублів сріблом.

В Соборі були також три срібні позолочені кадильниці, два срібних підсвічники, подаровані генералом Уткіним в 1806 році, вага в них 2 фунти 65 золотника, кілька ковшиків срібних, визолочених під чернь.

При соборі існувала бібліотека. Книг було небагато, але серед них виділялись старовинні богослужбні книги. Це перш за все Євангеліє.

Подароване купцем Фоміним, по оформленню Євангеліє старовинне, коване, все в сріблі під черню з визолоченим зображенням Спасителя, страстей його і євангелістів. На задньому плані образ Божої матері і дерево з гілками.

Це Євангеліє було надруковане в 1701 році. Чистого срібла в ньому 10 фунтів.

Друге Євангеліє було придбане церковним старостою Андрієм Першиним, все коване сріблом і визолочене, вага його 11 фунтів 44 золотники чистого срібла, тобто більше 4 кілограм. Було кілька і менших Євангелій.

В бібліотеці Собору знаходились богослужбні книги в двох приміниках, зокрема Біблії. Перший примірник надрукований в 1724 році при царюванні імператора Петра I.

В книзі були листи з лицевим відображенням всіх святих кожного місяця — гравюри гарної роботи.

Другий примірник надрукований при правлінні імператриці Катерини II.

Була також книга „Пролог”, надрукована в 1702 році. Були й інші книги, але вже пізнішого часу.

В бібліотеці був і „Синодик” 1728 року, в ньому вписані царські особи, а також список ієрархів на чолі з єпископом Воронежським Митрофаном.

В соборній бібліотеці зберігався великий церковний архів, а також архіви Бахмутської протопопії, Бахмутського духовного правління.

V

Якось в газеті „События” я прочитав, що на місці універмагу „Ювілейний” знайдено поховання невідомих осіб. Отож, я вирішив назвати цих осіб.

На місці, де був універмаг „Ювілейний”, а зараз торгівельний центр „Астрон”, знаходився Бахмутський Троїцький собор. На території Собору були поховані настоятелі Бахмутського собору, протоієреї.

Саме тут був похований перший протоієрей Михайло Іовлев, котрий освятив Бахмутський собор в 1746 році. В 1748 році він помер, похований був біля арки трапезної Сименівського преділа.

Його замінив протоієрей Іоан Лук'янов в 1749 році, потім були протоієрей Іоан Іванов, за ним йшов протоієрей Никифор Александров. Їх імена значились в Синодику і вони теж були поховані на території собору.

П'ятий протоієрей Петро Росевський відомий більше по правлінню і прикрашателю собору. Він в 1777 році очолював тільки-но створену в Бахмуті протопопію, а пізніше Бахмутському духовне правління, котре існувало до 1847 року.

Більше сорока років він був настоятелем собору, помер в 1811 році.

На зміну йому в 1812 році прийшов протоієрей Павло Дмитровський з міста Маріуполя, помер в 1819 році.

В 1820 році настоятелем собору став Федір Савинов. Він прекрасно влаштував середній головний іконостас. Саме Федір Савинов зустрічався в Бахмуті в 1825 році з імператором Олександром I. Помер в 1838 році.

На зміну йому в тому ж 1838 році прийшов протоієрей Андрій Васильович Лисенков. Він був протоієреєм собору до 1875 року.

Церкви міста Бахмута

Перед нами довідник „Вся Екатеринославская губерния на 1913 год”. В ньому вказується, що в місті Бахмуті налічується 28 тисяч 256 чоловік жителів, церковів 5, один костел, дві синагоги.

Ми маємо відомості про бахмутські церкви.

Всіхсвятська кладовищенська церква

На високому місці, поблизу нинішнього автовокзалу Артемовська в 1778 році було відведене місце для кладовища міста Бахмута. Там ховали бахмутських мешканців.

В 1785 році Бахмутського міського магістрату ратман Іван Рєзников і бахмутський купець Парфен Гаврилов стали переконувати жителів Бахмута побудувати на міському кладовищі дерев'яну церкву Всіх Святих.

На будівництво церкви стали збирати гроші, та довго не могли відшукати необхідні суму. Гроші на церкву поступали повільно.

Годі за будівництво церкви взявся протоієрей Бахмутсько-

го Троїцького собору Леонтій Іовлев. Саме його зусиллям зібрані гроші з прихожан. 30 квітня 1791 року нова церква була побудована. А 20 січня 1792 року вона була освячена і відкрита для богослужіння.

Нова церква знаходилась на території кладовища. Тому її назвали Всіхсвятська кладовищенська церква.

В 1796 році її приписали до Бахмутського собору. В 1810 році міське кладовище закрили, заборонивши ховати тут покійників.

А церква продовжувала діяти. Богослужіння здійснював священник з Бахмутського собору в неділю і святкові дні.

Церква мала свою утвір, різницю, достатньо красивий іконостас. В роки Радянської влади її закрили. Тепер церква реставрована і стала діяти.

Благовіщенська церква

Вона була побудована в 1802 році з цегли. Це друга кам'яна церква в Бахмуті. Останні були дерев'яні.

В ній влаштували два приділи. Перший приділ — в ім'я Андрія Критського, містився з правої сторони, лівий приділ — на честь Митрофана Воронежського.

До цієї церкви приписали хутір Кленовий і хутір Вершина Зайцево (напевне нинішнє село Зайцево), котрий мав 16 дворів. Священником Благовіщенської церкви в 1913 році був Іоанн Лохвицький.

Напередодні Жовтневих свят в 1929 році Благовіщенську церкву в Артемівську згідно рішення партійних і радянських органів міста закрили, багато цінних церковних речей знищили.

Покровська церква

Поблизу міста Бахмут в слободі Іванівна (нині село Красне) біля річки Вершина Ближніх Ступок, котра впадала в річку Бахмутку, знаходилась дача Бахмутського протопопа Іоанна Лук'янова. Іоанн Лук'янов мав тут млин, пасіку, сад, часто жив на цьому хуторі.

На доходи з млину, котрий стояв на річці Ступки і на гроші прихожан Іоанн Лук'янов побудував в 1732 році в Бахмуті за своєю Бахмуткою Покровську церкву.

В 1767 році перед смертю піп Лук'янов заповідав половину свого хутора на вічне володіння Покровській церкві, а другу половину - священнику Симону Башинському.

27 січня 1769 року під час нападу татар на Бахмут, хутір і млиницю на річці Ступці зруйнували і спалили.

Покровська церква знаходилась в місті Бахмуті, надійно була захищена фортечними стінами і гарнізоном солдат, і тому продовжувала діяти.

18 серпня 1787 року вийшли з церкви після ранкової служби священник Юхим Уманський і ктитор Павло Лобас. А тим часом церква загорілась. Пожежу не вдалось погасити. Церква (вона була дерев'яна) згоріла.

В 1794 році прихожани вирішили побудувати нову церкву. Їх прохання підтримало Бахмутське духовне правління, котре оповідало в Катеринославську духовну консисторію:

„Міста Бахмута згорілої Покровської церкви прихожани приписали, що минулого 1787 приходська церква згоріла, а як вона стояла на течії річки Бахмутки з правої сторони, то вони, що живуть, залишились без церкви, в службі церковній терплять велику нужду, а паче під час розливу вод в Бахмутці, якийсь час зовсім немає переходу через річку Бахмут”.

В Покровському приході налічувалось сто дворів, з них чоловіків 259, а жінок 269. Катеринославська консисторія дозволила будувати нову церкву в Бахмуті.

20 травня 1795 року бахмутський протоієрей Петро Ровенський поклав закладку в спорудженні нової церкви.

В 1796 році Покровська церква була побудована і стала діяти. Вона знов була дерев'яна.

В 1913 році до неї приписали 218 дворів, в яких проживало 473 чоловіків й 902 жінки. Обслуговував церкву протоієрей Никитон Шумов.

Ця церква збереглась в Артемівську до нашого часу. Це вже цінна із пам'яток архітектури XVIII століття.

Миколаївська церква

10-го березня 1796 року Катеринославська консисторія дозволила побудувати в місті Бахмуті Свято-Миколаївську церкву. 9-го травня того ж року протоієрей Степан Ревуцький освятив місце під церкву.

Завезли необхідні матеріали й почали будувати.

21-го грудня 1797 року церква вже була готова, її освятив священник Петро Расевський.

Стояла ця церква на форштадті міста. Мала головний приділ. В 1861 році в цій церкві був утворений приділ в ім'я святого пророка Іоана Предтечі.

Миколаївська церква обслуговувала жителів Бахмута. Крім того до неї були приписані населенні пункти:

1) селище Харламовського руднику, в якому було 54 двори, нараховувало 218 чоловіків та 232 жінки;

- село Никифоровка, яке мало 18 дворів, нараховувало 72 чоловіки й 76 жінок;

- село Парасковіївка, яке налічувало 41 двір, мало 165 чоловіків та 156 жінок;

- село Кузьминівка, яке мало 30 дворів, налічувало 173 чоловіків та 100 жінок;

- Підгородня дача, де було 43 двори, налічувалось 173 чоловіків та 142 жінки;

- селище Благодатне, яке мало 12 дворів, налічувало 51 чоловіків та 49 жінок;

- хуторець Пугачов Яр, який мав 6 дворів, було 26 чоловіків та 26 жінок;

- хутір Золотий Яр, який мав 5 дворів, налічував 21 чоловіків та 25 жінок;

- хутір Кленовий, який мав 15 дворів, а також нараховував 61 чоловіків та 70 жінок.

Обслуговував церкву священник Григорій Кирилов.

В Миколаївській церкві було два псаломщика. Одного з них називали Аронія Миронін, другого - Михайло Коростимов.

Слід зауважити, що М. Коростимов був церковним старостою, пізніше його висвятили на місце псаломщика.

В церкві був і позаштатний дяк Іаков Бережний.

Георгіївська церква

Ця церква безприходна. Була вона побудована в 1880 році при Бахмутському духовному училищі, зробили її з цегли.

Священником церкви в 1913 році був Петро Васильович Кирилов.

Таким чином, до Жовтневого перевороту в Петербурзі 1917 року в Бахмуті було 5 церков та один собор. За роки Радянської влади майже всі церкви були знищені. Лише Покровська церква уціліла, працює і тепер.

Бахмутська чудотворна ікона

В Бахмутському соборі виділялась ікона Казанської Божої матері. Вона розміщувалась в позолоченій рамі під склом і знаходилась біля царських воріт в соборі з лівої сторони. В рамі цієї ікони було біля пуду срібла.

„Святий лик (ікони - примітка наша) великого розміру, але темний, живопис грецький.

Подібна всім чудотворним і явленим іконам, вона зберігалась непошкодженою ні в фарбах, ні в живопису, на голові її вінець, в якому діадема із стразів, верхня частина її і Предвечного Младенця бархатні, пронизані перлами і невеликими брильянтовими каменями і на ній аметистова нитка і золотий ланцюжок”.

Як бачимо, ікона мала велику художню цінність, була пам'яткою мистецтва.

Досить цікава її історія. Напевно під час татаро-монгольської навали татари захопили ікону в одному з храмів Києва.

В січні 1769 року кримський хан Керим-Гірей з великим загonom в 70000 чоловік перейшов російський кордон і вторгся на Україну, розділившись її на дві частини.

Один загін татар пішов спустошувати Єлисаветградську

провінцію, а другий - Бахмутську провінцію. Загін татар підійшов до самого міста Бахмута і спустошив околиці.

Містечко на річці Бахмутці являло собою фортецю. Грішні нависились гармати на укріплених стінах, а в фортеці знаходився численний гарнізон солдатів і козаків. Татари не наважились штурмувати місто Бахмут.

А незабаром з фортечних воріт Бахмута вийшов полк донських козаків на чолі з отаманом Юхимом Дмитровичем Кутейніковим.

Козаки з шаблями на своїх конях врзались в ряди татар. Татари не витримали жорстокого бою, в паніці втекли, покинувши свій обоз. В татарському обозі знаходилась ікона Казанської Божої матері. Кутейніков, забравши з татарського обозу ікону, віддав її в Бахмутський собор. Там ікону і помістили на огляд прихожан.

Кутейнікова за цей подвиг цариця Катерина II щедро нагородила — шпагою, оздобленою дорогоцінними каменями і землею в розмірі кілька тисяч десятин.

А про ікону Казанської Божої матері, що знаходилась в Бахмуті, в соборі, пішли легендарні чутки. З вуст в уста передавали богомольні люди переказ про те, як ікона Казанської Божої матері врятувала місто Бахмут від „морової язви”, тобто від чуми, в 1771 році.

Найближчі до Бахмута села і містечка вмиралі від зловісної хвороби. По багатьом містам Росії був оголошений карантин. Життя в містах завмерло. Здавалося, немає такої сили, щоб врятуватися від чорної смерті, від чуми.

8 липня 1771 року в Бахмутському Троїцькому Соборі урочисто залунали дзвони. Тисячі прихожан поспішили до церкви. І от з іконою Казанської Божої матері мешканці міста здійснили хресний хід навколо міста Бахмута на чолі з священником.

Люди попрямували до річки Ступки, що впадає в Бахмутку, священники освятили святою водою фортечні стіни, ворота Бахмута.

І здійснилось чудо. Чума не посміла зайти в старовинне

місто Бахмут. В Бахмуті не було жодного випадку смерті від чуми. Тисячі бахмутчан з полегшенням зітхнули.

В пам'ять такого чуда в Бахмутському соборі щорічно 8 липня включно до 1820 року читався акафіст перед літургією іконою Казанської Божої матері, а з 1832 року введена була Похвала Пресвятій Богородиці після літургії.

Також щорічно в Бахмуті здійснювався хресний хід з іконою Казанської божої матері.

В 1812 році бахмутський градоначальник Я.І.Гриневич під час війни з французами переправлявся через річку Березину вплавав. На середині річки він став тонути. Я.І.Гриневич закликав на допомогу Царицю небесну, тобто Казанську Божу матір, образ якої знаходився в Бахмутському соборі. І здійснилось нове чудо. Гриневич врятувався від загибелі. Він надолужив усі свої сили і благополучно переправився через річку.

В 1845 році нова біда нахлинула на Бахмутщину: епідемія холери. Вона безжалісно знищувала людей. Смерть мешканців міста від холери стала реальною.

Знову прихожани Бахмутського собору - жителі міста Бахмута і навколишніх сіл Іллінівки, Оріхової і Берхівки звернулись за допомогою до ікони Казанської Божої матері.

З Бахмутського Троїцького Собору священники з іконою Казанської божої матері з юрбою людей здійснили хресний хід навколо міста Бахмута. Холера в місто Бахмут не зайшла.

Під час ремонту Бахмутського собору в 1866 - 1872 роках церковний староста Матвій Романович Стрелін відчув багато неурядиць: стіна була дощата і впала, облупились стіни, ламалась трапезна.

Церковному старості ледве не кожний бахмутчанин говорив: „Молились в цій церкві наші діди і батьки, молились би і ми, а то зовсім залишимося без храму”.

Стрелін закликав ікону Казанської Божої матері на допомогу, найняв ще більше робітників і собор відремонтували. Церква стала красивіша, просторніша, світліша і зберегла вигляд давнини.

Ми не будемо торкатись цілющих властивостей ікони.

Можливо обставини складались так, що саме ікона Казанської Божої матері надихала жителів Бахмута на боротьбу з тяжкими недугами людства - чумою і холерою, підіймала дух бахмутчан в боротьбі з ворогами, допомагала вийти кінцем кінцем переможцем в жорстокому двобої.

В одному з документів ми читаємо: „Покровительницею і захисницею нашого міста (тобто Бахмуту - примітка наша) і всіх його околиць повинна вважатись Цариця небесна - Казанська Божа матір, образ якої знаходиться в Бахмутському соборі”.

Там же говориться: „Бог дарував допомогу особі Кутейнікова, врятуватися Бахмуту і всім навколишнім селам від полону татар, вона врятувала місто в 1771 році від чуми, в 1812 році зберегла від загибелі градоначальника Гриневича, в 1845 році врятувала місто від холери і в теперішній час багато свідчить про її чудодійну силу”.

Таким чином ікона Казанської Божої матері в Бахмутському соборі вважалась покровительницею міста Бахмута. Її цінували і ретельно зберігали.

Багато богомольців приходило до Бахмута, щоб побувати в соборі, побачити чудотворну ікону, поклонитися їй.

В 1929 році, напередодні жовтневих свят колишнього Радянського Союзу, рішенням партійних і радянських органів міста Артемівська, Бахмутський собор був закритий під виглядом боротьби з релігією і частково зруйнований.

Багато цінних речей собору знищили, зникла і ікона Казанської божої матері - цікава пам'ятка мистецтва.

Самарська чудотворна ікона Божої матері в Бахмуті

Стояв червень 1916 року. Йшла перша світова війна. Росія приймала в ній активну участь. Російські війська воювали проти військ кайзерівської Німеччини та її союзника Австро-Угорщини.

Влітку 1916 року війська Південно-Західного фронту під

керівництвом О.О.Брусилова здійснили успішний наступ в південній Україні проти військ Австро-Угорщини.

Багато російських солдат, поранених в запеклих боях, знаходились в лазареті на лікуванні в місті Бахмуті.

Саме в червні 1916 року і був влаштований хресний хід Самарської чудотворної ікони Божої матері. Її привезли з міста Катеринослава в Бахмут для підняття патріотизму серед бахмутських жителів та російських солдат.

Газета „Катеринославські єпархіальні відомості” за 1916 рік розповідала: „В місті Бахмуті для зустрічі з іконою біля Богородищенської церквою була влаштована палатка, де відбувся хресний хід. Був здійснений молебень.

Місіонер В.А.Федосеев висловив патріотичну промову, заклавши здравницею за государя-імператора, за воїнство весь російський народ. Бахмутчани відповіли дружним „Ура!”, а оркестр тричі виконав гімн „Боже, царя храни”.

Потім хресний хід попрямував до Бахмутського Собору. Сотні жителів міста зібрались тут. Біля Соборної церкви патріотичну промову висловив ієромонах Іоанн.

Потім ікону занесли в собор. Там розпочалось служіння рясного всенощного бденія з читанням акафісту Богоматері. Багато людей заповнили церкву і молились перед чудотворною іконою.

Чотири дні перебувала свята ікона в Бахмуті. Один з корреспондентів писав: „Відвідала святиня і всі лазарети, де наші герої-воїни, поранені в боях, виказували перед нею всі горесті й мольби свої.”

Перебування Самарської чудотворної ікони Божої Матері влітку 1916 року в місті Бахмуті - це теж цікава сторінка в історії донецького міста Артемівська, колишнього Бахмута.

Тургенівська стипендія в Бахмуті

Більше ста двадцяти років тому, 3 вересня 1883 року, у Франції в містечку Буженвіль поблизу Парижа помер великий російський письменник Іван Сергійович Тургенев.

Смерть письменника-гуманіста була тяжкою втратою для російської літератури другої половини XIX століття.

9 жовтня 1883 року тіло Тургенева було перевезено в Франції в Росію, в Петербург. На Волковському кладовищі в Петербурзі відбулись грандіозні похорони.

Проводжати письменника в останню путь, не дивлячись на переслідування царських властей, зібрався численний люд. Один з сучасників розповідав: „Звернувши особливу увагу на численну більшість простого трудового люду, я вирішив визначити ступінь його свідомого відношення до здійсненої події. З цією метою звернувся до одного з робітників: „Скажіть, будь-ласка, шановний, кого це ховають?”

-Так ти пане, з похмілля чи що, невже не знаєш, кого це ховають?

-Вибачте, шановний, - заперечив я йому, - я людина приїжджа і не дивно, якщо я не знаю.

-Так в газетах все написано, якщо не чули? Тургенева ховають. - От кого! Із письменників буде!”

В цих словах робітника висловлена неаби яка любов простих трудівників Росії до майстра російської літератури.

Похорони Тургенева викликали широкий резонанс в Росії, в багатьох містах влаштовувались траурні маніфестації. Звістка про смерть Тургенева швидко дійшла і до нас, на Україну, на Донеччину, до міста Бахмута.

11 вересня 1883 року в Бахмуті в церкві духовного училища була відслужена панахида і літургія по Івану Сергійовичу Тургеневу.

От як писала про це газета „Екатеринославский листок” від 13 листопада 1883 року : „ 11 вересня в домовій церкві тутешнього духовного училища була відслужена літургія і панахида по Івану Сергійовичу Тургеневу і тут же було запропоновано влаштувати пам’ять одного з найгуманніших і великих письменників нашої Батьківщини стипендією при прогімназії.

А от інший документ, лист в редакцію тієї ж газети „Екатеринославский листок”, опублікований 18 січня 1884 року.

Бахмут. В ті самі тургенівські дні, коли вся інтелігентна Росія сумує по втраті одного з благородних своїх представників, в Бахмуті 11 вересня 1883 року були відслужені по Тургеневу заупокійна літургія і панахида, на яку зібрались представники установ і відомств Бахмута і маса публіки.

Виникла тоді думка про те, щоб влаштувати пам’ять про Тургенева якоюсь корисною справою, була властива багатьом тому немає нічого дивного, що присутні при літургії і панахиді побажали установити стипендію Тургенева при місцевій прогімназії для одного з найбільш необхідних учнів її”.

Громадськість міста Бахмута тепло відгукнулася на влаштування Тургеневської стипендії.

Переді мною список осіб, які пожертвували гроші в фонд стипендії І.С.Тургенева тут же в училищі. ... слідує особі пожертвували: М.А.Ковальський, Є.А.Ковальський і Т.А.Турчанинов - по 10 рублів, О.Л.Шкляревський, Є.А.Шершова, І.С.Шершов, В.І.Першин, І.П.Ковальський, М.М.Владимиров - по 5 рублів, С.Д.Штукарев, Д.А.Близнюков, А.А.Силіт - по 3 рублі, І.З.Роменський, В.І.Кашин, З.О.Шкляревський - по 1 рублю.”

Всього в цьому списку 34 чоловіка. Всі вони жителі Бахмута. Нам удалось установити за фахом деяких з них. Переважна більшість в цьому списку - службовці Бахмутського земства. А.Ковальський, Є.Ковальський і Турчанинов - працівники земства, О.Л.Шкляревський - лікар духовного училища, І.З.Роменський - вчитель прогімназії, С.Д.Штукарев - лікар Бахмутського земства. Було зібрано 92 рубля 40 копійок.

Про намір заснувати в місті Бахмуті стипендію І.С.Тургенева дізнались службовці цукрового заводу і економії Борових в Дружковці.”

Вони також приєднались до бахмутчан. От список службовців Дружковки, котрі пожертвували гроші на стипендію І.С.Тургенева в Бахмуті: Л.Герст — 15 рублів; Л.Л.Ахмет і М.А.Лозовський віддали по 5 рублів кожний; П.І.Хваленський, І.І.Бризуков, Завальдт, Мюллер, Шмідт віддали по три

рублі кожний; І.Г.Гіллер - 50 копійок.

Отже в Дружковці було зібрано 40 рублів 50 копійок в фонд стипендії І.С.Тургенєва. Таким чином, в кінці жовтня 1883 року фонд стипендії І.С.Тургенєва в Бахмуті нараховував 132 рублі 90 копійок.

Велике значення для поповнення стипендії імені Тургенєва мали вокальні музикальні вечори в Бахмуті, котрі проводило бахмутське товариство для допомоги учням.

6 листопада 1883 року в Бахмуті відбувся вокальний музично-літературний вечір. Розпорядник вечора М.Владимиров повідомляв: „Бахмутська публіка дуже співчутливо віднеслася до названого вечора, так що валовий прихід виразився в сумі 155 рублів 45 копійок”.

Учасники вечора відрахували в фонд стипендії І.С.Тургенєва 20% збору. Були підраховані витрати на оренду приміщення, афіші, білети, музику для танців, освітлення, переноску та настройку піаніно. На все це було витрачено 26 рублів 20 копійок. Чистий прибуток склав 129 рублів 16 копійок.

З цієї суми відраховано на стипендію І.С.Тургенєва 20%, тобто 25 рублів 83 копійки, а останні 103 рублі 33 копійки поступили в фонд вокального музичного товариства для допомоги учням.

27 грудня 1883 року в Бахмуті відбувся новий вокальний музично-драматичний вечір. Цей вечір мав великий успіх. Влаштували його члени бахмутського товариства для допомоги учням.

„Ніколи ще в м. Бахмуті подібні вечори не приваблювали до себе масу публіки, - повідомляла газета „Екатеринославський листок” від 4 січня 1884 року, - яким з'явився вечір 27 грудня. Валовий збір дав 231 рублів 5 копійок. Розпорядник вечора М.Владимиров з гордістю заявив про цей збір.

В цьому вечорі приймали участь артистка з міста Катеринослава (тепер м. Дніпропетровськ) В.А.Попова, „симпатичне сопрано котрої справило на публіку дуже приємне враження і виразилось в бурхливих оплесках і „бісах”.

Тепер витрати на музику для танців, афіші, білети, осві-

тлення, настройку і перенос рояля, оренду приміщення тощо склали 36 рублів 65 копійок. Чистий прибуток склав 194 рублі 40 копійок. З цієї суми в фонд стипендії І.С.Тургенєва відраховано 20%, тобто 38 рублів 80 копійок. А останні 80% відсотків, тобто 155 рублів 20 копійок поступили в касу товариства допомоги учням.

Отже, за два проведених літературно-музичних вечори фонд стипендії Тургенєва в Бахмуті збільшився на 64 рублі 63 копійки і на початок січня 1884 року становив 197 рублів 53 копійки.

В березні 1884 року на так зване релігійне свято - масляну місцеве товариство для допомоги учням влаштувало в Бахмуті базар, збір з якого „розподілений слідуочим чином: 80% призначено на користь товариства, а 20% - на стипендію Тургенєва при Бахмутській прогімназії”.

Результати базара виявились досить задовільні: збір склав 1000 рублів. На стипендію Тургенєва в Бахмуті поступило біля 200 рублів.

Таким чином, весною 1884 року фонд стипендії І.С.Тургенєва становив біля 400 рублів. З цього фонду 30 рублів щорічно поступали в плату за навчання одного з найбільш і найбільш учнів в місцевій прогімназії”.

Громадськість міста Бахмута гідно вшанувала пам'ять великого російського письменника Івана Сергійовича Тургенєва, встановивши в його честь стипендію для плати за навчання в місцевій прогімназії для найбільш учня.

Пізніше ця прогімназія була перейменована в чоловічу гімназію міста Бахмута.

Народний дім в Бахмуті

Велику роль в культурному житті міста Бахмута на початку ХХ століття відігравав „Народний дом”, або в перекладі на українську мову „Народний будинок”. Але ми будемо користуватись тим терміном, який надали йому місцеві жителі.

„Народний дом” - це великий кам'яний будинок, котрий стояв на тому місці, де нині знаходиться міський Центр культу-

ри і досуга Артемівська. Його стали будувати в 1901 році, а наступному 1902 році закінчили.

Катеринославська газета „Вестник юга” від 7 листопада 1902 року повідомляла: „Шостого жовтня поточного року в місті Бахмуті відкрито народний дім, котрий обійшов місцевому комітету в 30000 рублів”.

„Він представляє собою, - продовжувала та ж газета, красиву архітектурну споруду з великим залом на 500 місць з особливим приміщенням для народної бібліотеки-читальні і народною чайною в другому кінці.”

Для народної бібліотеки-читальні відвели в цьому будинку дві великі світлі теплі кімнати. В одній кімнаті зберігались книги, а в другій - був влаштований читальний зал.

Окрему кімнату відвели для чайної. Читач міг тут добре поїсти, випити склянку гарячого чаю.

Народна бібліотека-читальня, як вказувала газета „Вестник юга” від 7 листопада 1902 року, існує в Бахмуті п'ять років. Таким чином відкрилась вона в 1897 році. Книжний фонд досягав біля 20000 примірників.

Бібліотека виписувала 9 художніх і 8 спеціальних журналів. Працювала вона в будні з 9 години ранку до 2 години дня. Абонемент працював влітку з 5 годин до 9 годин вечора.

В 1901 році в Бахмутську народну бібліотеку-читальню записалось 407 читачів, з них 274 чоловіка і 133 жінки. Їм було видано 18721 книгу, що складало 46 книг на одну людину.

В центрі уваги читачів були зарубіжні письменники. Найбільшою популярністю серед бахмутських читачів користувався англійський письменник Майн Рід. По популярності Майн Рід йшов на першому місці. Його прочитали за рік 1278 читачів.

На другому місці був французький письменник Жюль Верн, котрого прочитали 1118 чоловік, на третьому місці стояв російський письменник Микола Васильович Гоголь, його прочитали 924 чоловіка, четвертим був англійський письменник

Гальтер Скотт. Твори його прочитали за рік 732 чоловіка.

Читальний зал на протязі року відвідали 10793 чоловіка. Існувало в Бахмуті музично-драматичне товариство, котре в 1902 році дало в Народному Домі 3 концерти.

В Народному домі в Бахмуті виступали видатні артисти Росії, зокрема відомий оперний співак Ф.І.Шаляпін, соліст російського імператорського театру Д.Х.Южин, відома російська артистка М.Каріїнська, художник І.Г.Мясоедов та багато інших. На сцені Народного Дому виступала і хорова капела Агрєнівої-Слов'янської.

Про Народний дім в Бахмуті газета „Бахмутская копейка” від 17 вересня 1913 року повідомляла:

Чист, обмыт, обтерт со входа

Наш театр (народный дом).

А взгляни с другого входа -

Боже, что там за Содом.

В 1926 році на місці Народного Дому в Бахмуті - Артемівську побудували перший в Донбасі Палац культури і пам'ятник Леніну. Саме тут відбулось урочисте засідання Артемівської міської і Артемівської окружної ради народних депутатів.

Пушкінська бібліотека в Бахмуті

В Артемівську по вулиці Артема поруч з заводом „Перемога праці” стоїть триповерховий кам'яний будинок, зроблений з червоної цегли, в котрому нині розмістився технікум залізничного транспорту.

В 1898 році цей будинок був побудований за гроші Бахмутського повітового земства і до 1917 року в ньому знаходилась Бахмутська земська управа, а також одна з найкращих бібліотек Бахмута - Пушкінська земська бібліотека.

Пізніше її перевели в Народний дім, котрий стояв на тому місці, де нині знаходиться міський культурний центр.

В довіднику „Путеводитель по Екатеринославской губернии и Донецкому бассейну на 1914 год” говориться, що в

Бахмуті є дві бібліотеки: бібліотека імені О.С.Пушкіна, котра знаходиться в Народному домі, і бібліотека імені М.В.Гоголя, яка знаходиться в будинку купця Розенберга.

Історія створення в Бахмуті бібліотеки імені О.С.Пушкіна така. В 1899 році по всій Росії, в тому числі і на Україні, широко відзначалось сторіччя з дня народження великого російського поета О.С.Пушкіна.

Бахмутське земство і жителі міста Бахмута вирішили гідно вшанувати пам'ять геніального поета. Вирішили на честь знаменної дати в 1899 році відкрити в Бахмуті бібліотеку імені О.С.Пушкіна.

Катеринославське губернське земство для потреб бібліотеки виділило сто рублів, виділило гроші і Бахмутське повітове земство. На ці гроші закупили книги для бібліотеки, оформило передплату на газети і журнали. В 1899 році бібліотека стала діяти і одержала назву „Пушкінська”.

„Пушкінська бібліотека” була призначена для учителів земських шкіл Бахмутського повіту.

До 1905 року Бахмутське земство щорічно виділяло для бібліотеки 500 рублів. Ці гроші йшли для передплати на педагогічні журнали, газети, на придбання необхідної літератури. Бібліотека передплачувала журнали „Вестник знания”, „Нива” - додаток до журналу - багатотомне зібрання творів російських письменників-класиків, а також газети „Утро”, „Екатеринославская земская газета”, „Народная газета Бахмутского земства”, котра стала виходити з 1906 року.

В 1911 році на сесії Бахмутського повітового земства завідувачий шкільним відділом Філь запропонував перейменувати Пушкінську учительську бібліотеку в „Пушкінську бібліотеку службовців Бахмутського земства”. З завідувачим Філем погодились. З тих пір бібліотека і мала цю назву до 1917 року. Та жителі Бахмута називали її більш просто „Пушкінська”.

На перше січня 1912 року в бібліотеці нараховувалось 828 томів художньої літератури і 1003 томи періодичних видань.

значна кількість журналів і книг стали ветхими, прийшли в негідність.

За розпорядженням Бахмутської земської управи 1998 томів вилучили з бібліотеки, списали і передали по пуду на макулатуру. Залишилось в бібліотеці 823 томи, з них 150 томів періодичних видань.

В 1912 році Бахмутське повітове земство виділило для бібліотеки 100 рублів, а Катеринославське губернське земство з того року виділяло 300 рублів щорічно для купівлі книг для Бахмутської Пушкінської бібліотеки. За три роки земська бібліотека в Бахмуті значно поповнилась різноманітною літературою.

Перед нами звіт завідувачого бібліотекою Г.І.Філя за 1915 рік, в якому вказувалось, що на „1 січня 1915 року в бібліотеці нараховувалось 19 томів по богослов'ю, 555 томів по логіці, філософії, педагогіці, методиці, дидактиці, народної повісти, 113 томів - по історії і географії, 88 томів - біографії, 38 томів по економічним, юридичним і суспільним наукам, 169 томів по природознавству, 1295 томів белетристики, 164 томи по історії літератури, критики і публіцистики, 83 томи по сільському господарству, 40 томів по медицині, 71 том - довідники та енциклопедії, 599 томів педагогічних видань, 102 томи підручників для народних шкіл, 117 томів дитячих книг, 5 томів в відділі „Смесь”. На 1 січня 1915 тому в бібліотеці нараховувалось 3494 томи при 3150 назвах.”

На протязі 1913 - 1914 років в бібліотеці нараховувалось 170 читачів, переважно то були службовці. Цією бібліотекою хочоче користувались учителі земських народних училищ.

Для широкого кола читачів Бахмута, в котрому нараховувалось 28256 жителів, Пушкінська бібліотека була закрита.

Бахмутська Пушкінська бібліотека земських службовців вважалась найкращою в місті Бахмуті і внесла значний вклад в культурне життя міста. На жаль в суворі роки громадянської війни в 1918 - 1920 роках ця бібліотека не збереглась.

І все ж хочеться відзначити, що жителі старовинного міста

Бахмута (тепер Артемівська) гідно вшанували пам'ять геніального російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна, назвавши в честь його одну з кращих бібліотек міста.

Мені не раз доводилось пройтись по центральним вулицям Артемівська, але так і не знайшов бібліотеку міста, котра мала назву „Бібліотека імені О.С.Пушкіна, заснована в 1899 році”.

Бахмутська міська бібліотека імені М.В.Гоголя

В 1897 році в місті Бахмуті існувала народна бібліотека-читальня, котра принесла поживлення в культурне життя городян. Та проте вона не мала статусу міської публічної бібліотеки. А потреба в такій бібліотеці була дуже велика.

Адже інші міста Східної України, наприклад Харків, Катеринослав, Одеса вже мали власні бібліотеки, а місто Бахмут в цьому відношенні відставало.

Пушкінська земська бібліотека для жителів Бахмута була недоступна, бо обслуговувала тільки працівників Бахмутського земства.

В 1909 році в Росії відзначалось сторіччя з дня народження великого російського письменника Миколи Васильовича Гоголя. На Україні, зокрема в місті Бахмуті теж широко відзначали цю дату.

На сторінках газети „Народная газета Бахмутского земства” 6 і 13 квітня 1909 року були розміщені матеріали про життя і діяльність М.В.Гоголя.

„Гоголь - це письменник наших думок і почуттів”, - відзначала „Народная газета Бахмутского земства” від 6 квітня 1909 року. А ще раніше, 20 лютого 1909 року відбулось засідання Бахмутської міської думи, на якому розглядалось питання про вшанування пам'яті М.В.Гоголя в місті Бахмуті.

На засіданні говорилось: „Міська управа в своїй доповіді висловила упевненість, що Бахмутське міське управління стане вважати своїм моральним обов'язком гідно вшанувати пам'ять

творця кращих творів вітчизняної літератури.

Вказавши, що Гоголь мав і довго буде мати широке суспільне значення, управа вважає, що пам'ять геніального письменника повинна бути вшанована в такій формі, яка б найшла в собі виховно-просвітительську ідею, мала б громадський характер, зробилась досягненням всіх верств населення і завжди б нагадувала про велику людину”.

Там же вказувалось: „На думку управи таким пам'ятником М.В.Гоголю була б бібліотека, яку так потребує 24-тисячне населення Бахмута і відсутність якої - прогалина в духовному житті городян”.

Міська дума одностайно постановила:

1) на честь сторіччя з дня народження М.В.Гоголя відкрити в Бахмуті на прибутки міста бібліотеку з безплатним приписним кабінетом для читання, присвоївши їй назву Бахмутській міській імені М.В.Гоголя;

2) для відкриття і утримання її в цьому році позичити з міського запасного капіталу 3000 рублів;

3) доручити управі виробити статут бібліотеки й умови користування нею;

4) майбутня бібліотека відкриває свої двері перед читаючим міським населенням в травні або червні 1909 року.

Всю весну 1909 року йшла підготовка до відкриття міської бібліотеки. Незабаром десь на Олексіївській вулиці (нині вулиця Леніна) в купця Розенберга придбали будинок. Саме там і розмістилась Бахмутська міська публічна бібліотека імені М.В.Гоголя.

На жаль нам нічого не відомо про самого Розенберга. В довіднику „Путеводитель по Екатеринославской губернии и Донецькому бассейну на 1914 год” лише вказується, що бібліотека імені М.В.Гоголя в Бахмуті розмістилась в будинку Розенберга.

В червні 1909 року Бахмутська міська публічна бібліотека імені М.В.Гоголя і почала обслуговувати читачів. За діяльністю і утриманням бібліотеки стежив спеціальний бібліо-

течний комітет. В члени комітету міської бібліотеки обрали Ф.П.Єрцнохова, М.Ф.Вараксіна, Г.С.Лобасова, М.А.Петрова, а кандидатами в члени В.В.Шабашева, А.М.Бабанова, В.Липчая, Д.Д.Рев'якіна. Головою бібліотечного комітету обрали Новгородцева Миколу Івановича.

Читання книг і журналів в Бахмутській міській бібліотеці було платним. Плата за читання книг по 1-ому розряду, тобто за читання 4-ох книг, складала 8 рублів за рік, або 1 рубль в місяць.

По 2-ому розряду читачі платили за користування 3-ома книгами 6 рублів за рік, або 60 копійок в місяць.

По 3-ому розряду читачі платили за користування 2-ма книгами 4 рублі за рік, або 40 копійок в місяць.

По 4-ому розряду читачі платили за користування однією книгою 2 рублі за рік, або 20 копійок в місяць.

Учням середніх учбових закладів читання книг в Бахмутській міській публічній бібліотеці імені М.В.Гоголя не дозволялось.

Велику допомогу міській бібліотеці імені М.В.Гоголя надавало Бахмутське земство. На своєму засіданні від 3 жовтня 1912 року земство виділило бібліотеці 100 рублів.

11 жовтня 1912 року відбулось чергове засідання комітету Бахмутської Гоголівської бібліотеки, на якому обговорювалось питання про дозвіл читання учням в міській бібліотеці.

Члени комітету погодились з тим, щоб учні середніх учбових закладів Бахмута читали книги в Гоголівській бібліотеці, але під наглядом начальства цих закладів.

Але керівники учбових закладів відмовились від того, щоб учням було дозволено читати книги в міській бібліотеці.

Бахмутська бібліотека імені М.В. Гоголя існувала до 1917 року й носила скромну назву „Гоголівська бібліотека”.

Нині в колишньому Бахмуті є міська бібліотека, але вона чомусь немає назви. Варто б повернути їй назву „Артемівська міська бібліотека імені М.В.Гоголя”. На нашу думку країнські традиції минулого треба відродити.

Хорова капела

Агрєнева-Слов'янського

Важливою подією в культурному житті донецького міста Бахмута був приїзд хорової капели Агрєнева-Слов'янського. Що ж такий Агрєнев-Слов'янський? - виникає в Вас запитання. Широким колам читачів ім'я цього митця майже невідомо, його знають лише фахівці.

„Агрєнев-Слов'янський Дмитро Олександрович, - повідомляє Велика Радянська Енциклопедія, - російський співак, хоровий диригент, збирач народних пісень”.

Народився він в 1834 році, „виходець з старовинних південно-західних князів Вагрєнових.”

На все життя Дмитро Олександрович полюбив народну пісню. Початкову музичну освіту одержав у своєї матері, потім досконалював вокальну освіту в Італії.”

Спочатку сам виконує багато народних російських пісень, а в 1868 році в Празі організовує чоловічий вокальний оркестр, куди ввійшло сім чехів і Агрєнев, потім хор з 25 чоловік, в складі якого були чоловіки і жінки.

Незабаром хор Агрєнева-Слов'янського зріс до 60 чоловік, став широко пропагувати російську народну пісню, а також пісні слов'янських народів. Він завоював велику популярність за кордоном і в себе на батьківщині, в Росії.

Видатний французький композитор Шарль Гуно якийсь в Парижі був присутній на концерті Агрєнева-Слов'янського. На нього справили сильне враження співаки цієї хорової капели майстерним виконанням російських пісень, зокрема пісні „Эй, ухнем”.

Гуно сказав: „Якщо б мене заставили кожний день слухати турецьку пісню „Эй, ухнем” і продовжувалось це стільки часу, скільки потрібно для того, щоб мені випити всю Волгу, то й тоді б не надоїла мені ця чудова мелодія.”

Після смерті Агрєнева-Слов'янського в 1908 році його хором керувала дочка Маргарита Дмитрівна Агрєнева-Слов'янська.

26 березня 1913 року хорова капела Агренева-Слов'янського прибула в Донбас і дала свій перший концерт в селищі станції Микитівна (тепер місто Горлівка).

Газета „Бахмутская копейка” від 27 березня 1913 року відзначала: „Всі номери програми вечора, складені з різних пісень, виконані з великою майстерністю.

Особливо гучний успіх мав оркестр балалаечників і, зокрема, виконання „Камаринской”.

Глядачі Микитівни щиро дякували артистам за концерт.

28 й 29 березня 1913 року в Бахмуті в Народному домі відбулись концерти хорової капели Агренева-Слов'янського під керівництвом Маргарити Дмитрівни Агренової-Слов'янської. Хорова капела в складі 45 чоловік розмістилась в затишних номерах готеля „Бристоль”.

Ввечері 28 березня 1913 року просторий Народний дім в Бахмуті був заповнений повністю. На сцену вийшла спочатку Маргарита Дмитрівна і розповіла про свій хор. Потім відбувся концерт. Успіх був незвичайний.

Один із сучасників розповідав: „Вчора в Народному домі відбувся перший концерт капели М.Д.Слов'янської-Агренової. Можна з впевненістю сказати, що батько „Віщий Боян” не помилився в своєму виборі, доручивши своїй дочці продовження справи збереження і відродження російської народної пісні.

Маргарита Дмитрівна, крім любові до своєї справи, володіє умінням організувати і вести її.”

Той же сучасник продовжував: “Цей хор підібраний і оспіваний майстерно і володіє такими голосами, як наприклад, октава басів, що багато із опер могли б позаздрити. Із номерів особливо подобались публіці „Ах, ты ноченька”, „Ночные стражи”, проспівані двічі на біс, „Чеська полька”, „Ах, ты доля моя, доля” і бурлацька пісня „Эх, ухнем”.

Заслужений успіх балалаечників і відмінне виконане соло „Камаринской”.

29 березня 1913 року в Народному домі ввечері відбувся другий концерт хорової капели під керівництвом М.Д.Агрено-

вої-Слов'янської. „Концерт пройшов, - відзначала газета „Бахмутская копейка” від 30 1913 року, - з видатним художнім успіхом. Артистичне виконання номерів викликало великі оплески.”

30 березня 1913 року хорова капела дала концерт в будинку реального училища для учнів.

Таким чином, гастролі хорової капели під керівництвом Агренової-Слов'янської мали велике значення для естетичного виховання мешканців Бахмута.

Ф.І.Шаляпін співав у Бахмуті

27 грудня 1919 року частини 11 кавалерійської дивізії Першої кінної армії під командуванням С.М.Будьонного визволили місто Бахмут від денікієвських військ. В старовинному козацькому місті встановилася Радянська влада.

Та громадянська війна тривала. В Криму засів чорний барон Врангел, а з Заходу наступала панська Польща.

В Бахмуті був розміщений військовий шпиталь, в якому лікувалися поранені червоноармійці.

30 липня 1920 року відбулось урочисте відкриття червоноармійського саду.

Газета „Красная правда”, яка видавалась в Бахмуті, повідомляла: „30 липня цього року відбулось відкриття червоноармійського саду, де раніше збирались комерсанти Бахмута; відпочиваючи в ньому, влаштувалися п'янки. Тепер в цьому саду господарюють червоноармієць і робітник.”

Народний будинок в Бахмуті був перейменований в клуб імені Леніна.

3 жовтня 1920 року в місті Бахмуті відбулася знаменна подія: в місто над річкою Бахмуткою приїхав великий російський оперний співак Федір Іванович Шаляпін. Він приймав участь в мітингу-концерті для червоноармійців.

Газета „Красная Правда” (видавалась в Бахмуті) від 13 жовтня 1920 року писала:

„В неділю 3 жовтня культпросвітом 174 армійського ева-

копункту і 776 шпиталю був організований в клубі імені Леніна мітинг-концерт. З промовами на тему „Поточний момент” виступали товариші Дудикін і Цнаймер. В концерті приймали участь т.т. Райнова, Шаляпін, Полутанова та інші. Мітинг-концерт пройшов з успіхом.”

Отже, не виникає сумніву, що Федір Іванович Шаляпін виступав в приміщенні клубу імені Леніна з виконанням російських народних пісень.

Після закінчення мітингу-концерту була прийнята така резолюція: „Ми, поранені і хворі червоноармійці і військовослужбовці 174 армійського евакопункту й 776 польового запасного шпиталю, заслухавши доповідь командирів про поточний момент, про становище на червоних фронтах захисту першої трудової Республіки світу - Радянської Росії, вирішили стійко й непохитно боротися до остаточного розгрому всіх наявних і таємних ворогів Червоної Соціалістичної держави.”

Наступного дня Ф.І.Шаляпін і інші учасники концерту виїхали з Бахмуту. Таким чином перебування в місті Бахмут Ф.І.Шаляпіна - це цікава сторінка в культурному житті міста.

Іван Паторжинський і Бахмут

В Артемівську, по вулиці Куйбишева, стоїть великий кам'яний будинок, в якому знаходилась до недавнього часу швейна фабрика імені 8 березня. В цьому будинку знаходилось Бахмутське духовне училище, зі стін якого вийшли видатні діячі української культури - український поет Микола Федорович Чернявський та співак, народний артист колишнього Радянського Союзу Іван Сергійович Паторжинський.

Виникає таке питання: чому б на фасаді цього будинку не встановити меморіальну дошку з барельєфом на честь славного співака й артиста І.С.Паторжинського?

І.С. Паторжинський народився 3 березня 1896 року в селі Свистуново-Петровське Олександрівського повіту Катеринославської губернії (нині Запорізька область). Батько його, Сергій

Артемович, був дяком при церкві села, мав прекрасний голос. Комер ще молодим, в 48-річному віці. Ваня Паторжинський навчався в місцевій сільській школі, після закінчення якої батьки віддають його вчитися в Бахмутське духовне училище. Це сталося в серпні 1905 року. Мати з сином Ванею приїжджають в Бахмут, де вона віддає документи керівництву училища. А 16 серпня 1905 року почались іспити в Бахмутському духовному училищі, котрі тривали до 30 серпня. Хлопчик успішно склав їх, і з 1 вересня 1905 року став учнем цього закладу.

Про навчання в духовному училищі І.Паторжинський згадує: „Після початкової школи мене віддали в бахмутську бурсу. Хто не знає тих років бурси, так яскраво описаної Помяловським? При мені ще жили „прелести” цього закладу, в ходу були тілесні покарання, наприклад, провинного в будь-якій справі кріпниці ставили колінами на горох, залишали без обіду...”

Але Бахмутська бурса славилась не тільки консервативними методами виховання, а й прекрасним церковним хором, який складався з вихованців. Бахмутське училище начально старанно піклувалося про цей хор. Якось при випробуванні голосів головний регент училища виявив, що вихованець Ваня Паторжинський володіє прекрасним, дзвінким, чистим альтом і включив його до складу хору.

І Паторжинський у Бахмуті відчував високу насолоду, коли співав у міському училищному хорі. Новачок звернув на себе увагу керівників хору не тільки якістю голосу, але й видатними музичними здібностями. Ваня легко засвоїв музичну грамоту, бездоганно сольфеджував, володів виключною музичною пам'яттю і незабаром гордо стояв попереду альтової групи хору, як її визначний ватажок. Через деякий час хлопцю стали доручати сольні партії в духовних „концертах”.

Але одного разу регент доручив соло іншому учневі і, як згадує І.Паторжинський, „я смертельно образився. Вирішив у хорі більше не співати. І так спритно імітував хри-

поту, що регент повірив і вирішив, що в мене наступив мутаційний період. До речі, це було вірно. Через деякий час, я став „петушить”, а через рік-півтора, прокинувшись якось вранці, заговорив вже „дорослим голосом”. У мене виявився бас, правда, обмеженого діапазону. Це був рідкісний випадок: раніше я співав альтом, а, як відомо, альти звичайно переходять у тенори, володарі дисканту ставали басами.”

Нам вдалося знайти розрядні списки Бахмутського духовного училища за 1907 - 1910 роки.

У 1908 році помер батько Івана Сергійовича. Це вплинуло на його навчання. Саме в 1907 - 1908 навчальному році Ваня Паторжинський мав після літніх канікул перекладення з латинської мови та арифметики. Він успішно склав ці іспити і був переведений у наступний - третій клас.

На канікулах Ваня Паторжинський жив у своєї сестри Олександри Сергіївни, яка мешкала в селі Єлизаветинка неподалік від Голубовського рудника. Саме туди сестра перевезла матір, двох братів і сестру.

В 1909 році Іван Сергійович Паторжинський був переведений до четвертого класу Бахмутського училища. Протягом цього навчального року він успішно вчився, в числі 16 вихованців закінчив училище і був переведений до першого класу Катеринославської духовної семінарії.

Леопольд Семенович Ауер

(1845 - 1930)

Серед майстрів музичного мистецтва в літературно-мистецькій біографії Донеччини почесне місце займає Ауер Леопольд Семенович.

Сучасному читачеві ім'я цього митця невідоме, а проте свій час він користувався заслуженою славою. Велика Радянська Енциклопедія приділила йому декілька строчок

Ауер Леопольд Семенович, - говориться в вище зазначеній енциклопедії, - скрипач і диригент. Навчався в Пештській і Шапеській консерваторіях.

У 1868 році був запрошений у Петербурзьку консерваторію, де до 1917 року керував класами скрипки, кларнету і камерного ансамблю.

З педагогічною діяльністю Ауера пов'язані розквіт російської скрипкової школи, ствердження її світового значення і впливу. Слід доповнити, що Ауер був солістом російського імператорського театру, головним професором Санкт-Петербурзької консерваторії.

І от цей скрипач, професор Л.С.Ауер завітав в Донбас, в місто Маріуполь. 7 грудня 1911 року в Маріуполі в театрі Уварова відбувся великий концерт.

Вийшовши на сцену, митець зачарував маріупольців своєю вродливою грою на скрипці. До слухачів були донесені класичні твори Шопена, Чайковського, концерт Мендельсона.

Газета „Маріупольская жизнь” від 9 грудня 1911 року відзначала: „Смичок і скрипка не носять на собі відбиток літ концертанта і служать в його руках послухним зряддям”.

Та ж газета підкреслювала: „Кожна нотка, народжена під смичком Л.С.Ауера, зачудована, кристально чиста, в тон зберегла співучість поединку з відчужденністю найменшого відхилення в сторону ефектів”.

„Слухаючи Л.С.Ауера, - продовжував розповідати один з учасників концерту, - ви відчуваєте, що перед Вами стоїть один з останніх могиканів інструментальної музики і один з носіїв кращих музичних традицій”.

Переповнений зал. Публіка влаштувала після кожного номера бурхливі оплески, котрі переходили в овацію. Після закінчення концерту маріупольці на честь талановитого скрипача влаштували вечерю, де відбулась тепла, дружня розмова.

Леопольд Семенович Ауер сказав, що він зворушений тим теплим прийомом, який влаштували йому в Маріуполі і що музика зрозуміла широким народним масам.

8 грудня 1911 року він виїхав з Маріуполя до Петербурга.

Наступна зустріч Л.С.Ауера з Донбасом відбулась через два роки. 26 жовтня 1913 року Леопольд Семенович Ауер приїхав в місто Бахмут, щоб дати концерт. Приїзд високого гостя викликав зацікавлення жителів Бахмута.

Бахмутські хлопчачки часто бігали до готелю „Бристоль“ де жив знаменитий скрипач, намагаючись взяти в нього автограф.

Газета „Бахмутская копейка“ повідомляла бахмутчан „...професор Ауер представляє для всякої інтелігентної людини великий інтерес, тим більше, що ім'я маститого артиста відоме високому світові (особливо в Німеччині, Франції, Англії).

В Лондоні на протязі одного місяця професор Ауер дав 10 концертів. Від англійського короля він одержав в подарунок дорогу скрипку, яка оцінюється в 50 тисяч рублів”.

І от з цією скрипкою прибув в Бахмут Леопольд Ауер.

В неділю 27 жовтня 1913 року центральний зал для спектаклів в Бахмутському Народному Будинку був заповнений вщерть. Аншлаги. Квитки всі були продані. Біля будинку стояли запізнілі перехожі, марно намагаючись дістати квитка.

О 9 годині вечора розпочався концерт визначного російського скрипаля. На сцену залу вийшов середнього зросту з дещо посивілим волоссям маестро зі своєю дорогою скрипкою.

І полилися звуки чарівної музики. Були виконані твори Моцарта, Танєєва, Бетховена, Чайковського.

Глядачі, затамувавши подих, слухали музиканта. Враження незвичайні.

На другий день після концерту бахмутський журналіст Евентак розповідав: „Вчора ... цей чарівник-віртуоз ввів нас своєю прекрасною грою в світ казок і прекрасних мрій. Було також в програмі маститого художника ще дещо-таке, що довго не забудеться. Я говорю про „Крейцерову сонату“ Бетховена. У виконанні цього музичного шедевра не було нічого химерного, ефектизованого, а віяло простотою і природністю виконання”.

Той же журналіст додав: „Мені здається, що Ауера моє

розуміти навіть той, котрий зовсім ніякого поняття про музику не має”.

Ауер побував в Бахмуті один раз і дав один концерт. 28 жовтня 1913 року він відбув до Петербургу.

Перебування визначного російського скрипаля Леопольда Семеновича Ауера на Донеччині - це теж яскрава сторінка в літературно-мистецькій біографії міст Маріуполя і Бахмуту та і всього Донбасу.

Перша подорож хорової капели „Думка” по Донбасу

Одним з широко відомих хорових колективів України є, безумовно, „Думка”.

Про неї в Українській Радянській Енциклопедії (я маю на увазі її перше видання) сказано: „Думка” (Державна заслужена академічна капела Української РСР) - створена в Києві на початку 1920 року на основі хору консерваторії і досвідчених співаків Києва та інших міст України під назвою Державна українська мандрівна капела (скорочено „Думка”).

Ця капела завоювала велику популярність своєю високою майстерністю виконання пісень в музичному оформленні в нашій країні і, зокрема в Донбасі.

В її репертуарі були українські народні пісні, пісні народів СРСР, російські народні пісні, твори українських, російських і зарубіжних композиторів.

Хорова капела „Думка” протягом перших чотирьох років існування побувала в багатьох містах країни, зокрема, в Харкові, в Москві, та в багатьох куточках України, але в Донбасі ще не була. 21 травня 1924 року вона прибула до тодішнього центру Донбасу - міста Бахмут. На той час це місто було центром великої Донецької губернії.

Саме в Бахмуті в той день вона і дала в Донбасі свій перший концерт. Під керівництвом Нестора Городовенка співаки виконали ряд революційних і народних пісень в прекрасному музичному оформленні.

Успіх був незвичайний. Газета „Вісті ВУЦВК” від 1 черв-

ня 1924 року писала: „1 травня 1924 року „Думка” прибула до Бахмута. ... Громадськість на першому концерті після першого відділу настільки була вражена, що не знала, як йому реагувати на „Думку” - могутність звуку, надзвичайна паніровка, бездоганна дисципліна, нечувано прекрасні пісні, все це вірніше здивувало аудиторію, ніж художньо вразило, і лише на другому і третьому концерті громадськість ввійшла в роль публіки, без кінця вимагаючи повторення пісень”.

В Бахмуті капела „Думка” дала чотири концерти з 21 по 24 травня 1924 року. Глядачів було дуже багато. Так, наприклад, якщо на першому концерті в Бахмуті було 600 чоловік, то на другому - 1000 чоловік.

Газета „Кочегарка”, яка видавалась в Бахмуті, від 15 червня 1924 року зазначала: „Всюди вона користується заслуженим успіхом, і щоденно поступають в правління „Думки” маса прохань і запрошень від робітників, так що „Думка” розгубилась в виборі місця концерту”.

25 травня 1924 року на запрошення трудящих соляної шахти імені Карла Лібкнехта капела „Думка” виїхала до міста соляників Карло-Лібкнехтовська (нині місто Соледар, підпорядковане Артемівській міській раді народних депутатів).

Від Бахмута до Карло-Лібкнехтовська п'ятнадцять кілометрів. Капела в складі п'ятдесят чоловік приїхала сюди надвечір. Соляники в цей день урочисто відкривали в міському саду літній клуб. Зібралось близько 2-х тисяч робітників.

„Думка” співала на веранді. Робітники розмістились на сходовій площі. Перед початком концерту керівник капели Гордовенко сказав про радянське культурне будівництво взагалі і окреслив завдання і цілі, які переслідує „Думка”.

Концерт справив сильне враження. Робітники довго не розходились і щиро дякували виконавцям. Між соляниками і учасниками концерту тривала довга і дружня бесіда.

Було вже далеко за північ. Час повертатись до Бахмута. Але робітники умовили співаків залишитись в селищі і порадили вранці спуститись в соляну шахту імені Карла Лібкнехта, де обіцяли показати їм багато цікавого.

26 травня 1924 року артисти познайомились з процесом видобутку солі, а потім дали для працюючих в шахті робітників концерт.

„На глибині 109 сажнів під землею в соляній величезній залі співала концерт для обох робочих змін „Думка”. Важко передати те хвилювання, яке охопило „Думку” і робітників, коли в величезній залі - коридорі на 14 сажнів угору і на 50 сажнів в довжину, з блискучими соляними стінами й стелею, залунав робітничий гімн”, - писав кореспондент газети „Вісті ВУЦВК”.

Співаки виконали „Інтернаціонал” Ежена Потье в передачі на українську Миколи Вороного і ряд українських народних пісень.

„Звуковий ефект був настільки сильним, що капела повинна була зробити маленьку перерву, щоб заспокоїтись і поділитись враженнями. Робітники з маленькими ліхтариками оточили капелу і на їх обличчях проглядало почуття гордості, що все навкруги зроблено ними, що тут, у цій залі, вони хазяї”, - відзначав сучасник. - Гірники тепло вітали артистів і довго не хотіли їх відпускати”.

Тільки під вечір капела „Думка” піднялась на-гора. Голова шахткому і секретар партійної організації від імені трудящих рудника подякували співакам і записали подяку в книгу відгуків капели „Думка”: „Від імені робітників Лібкнехтовського рудника ми приносимо щиро подяку за все те, що нам дала „Думка” в безплатному, але дуже дорогому для нас концерті”.

Пізно ввечері „Думка” на гарбах з сіном в супроводі молоді виїхала з Карло-Лібкнехтовська до Бахмута.

Наступні три концерти капела „Думка” дала в Горлівці на шахтах №1 „Кочегарка”, №5 імені Леніна, №8 імені Воровського (тепер шахта №8 імені Гайового). Там теж виступ капели „Думка” пройшов з великим успіхом.

От як відгукнулись шахтарі Горлівки на концерт Державної української хорової капели під керівництвом Нестора

Городовенка гірники шахти імені Леніна: „Робітники і службовці рудника імені Леніна №5 слухали 29.V ц.р. (тобто 1924 року - примітка наша) Ваш концерт, який дав нам надзвичайно величезне задоволення. Виражаємо Вам, дорогі товариші, товариську подяку. Ми, робітники і службовці пишаємося тим, що виходці з вашого середовища, такі ж робітники і селяни, зуміли створити таке величне досягнення на фронті культури, освіти і мистецтва.”

А от цінний відгук шахтарів шахти №8 імені Воровського м. Горлівки: „Правління робітничого клубу імені Воровського дає теперішній відгук 1-й Робітничо-селянській капелі „Думка” в тому, що від концерту, даного капелою на шахті №8 30 травня ц.р. залишився глибокий слід культури і мистецтва. Капела справила хороше враження, а робітники „Думки” залишилась дорогими друзями, що віддають свої сили для робітничого класу”.

Хорова капела „Думка” за перші 25 днів дала 22 концерти на соляних і вугільних шахтах Донбасу, об’їхавши Бахмутський, Єнакіївський, Луганський райони, а потім Сталінський і Маріупольський.

З великим успіхом дала концерт капела „Думка” і в місті Луганську. Там концерти пройшли 8 і 10 червня 1924 року.

Цікавий відгук про виступи артистів дали робітники паровозобудівного (тепер тепловозобудівного) заводу імені Жовтневої революції в Луганську: „Ввечері 10 червня 1924 року перша робітничо-селянська капела „Думка” під керівництвом Н.Городовенка співала концерт в саду імені Леніна для робітників заводу. ... В концерті ми слухали в прекрасному виконанні пісні робітників і селян. Талановитий диригент, прекрасний відбір голосів, пролетарське чуття, з яким співала капела - от її головні досягнення.

Нашій робітничо-селянській капелі приносимо велике пролетарське спасибі за концерт і шлемо дорогому тов. Чубарю привіт за те, що він не забуває нас у всіх галузях нашого могутнього пролетарського будівництва, посылаючи на те, що близько робітничому серцю”.

Київська газета „Більшовик” від 22 липня 1924 року відзначала: „Подорож „Думки” по Донбасу була справжньою змичкою робітників мистецтва з робітниками „Всесоюзної кочегарки. „Думка” в Донбасі залишила величезний культурний слід”.

Таким чином перша подорож української заслуженої Академічної хорової капели „Думка” по Донбасу в травні - червні 1924 року - це теж яскрава і немеркнуча сторінка в літературно-мистецькій біографії шахтарського краю.

Медицина в Бахмуті

Бахмутська земська лікарня

В 1908 році Бахмутські земські збори прийняли рішення побудувати в місті Бахмуті земську лікарню і звернулись до міського правління з відповідним проханням. Бахмутська міська управа виділила під лікарню ділянку землі на розі Великої Харківської і Вокзальної вулиць міста з площею в півтори десятини.

Незабаром сюди привезли цеглу, необхідні будівельні матеріали. На початку січня 1909 року Бахмутська земська лікарня була побудована і урочисто відкрита.

„Народная газета Бахмутского земства” за 1909 рік розповідала: „Лікарня...складається...з чоловічого корпусу лікарні амбулаторією, аптекою і хірургічним відділенням. У дворі є приміщення для інфекційних хворих, кухня, пральня. Крім того є корпус для квартир медичного персоналу і другого лікаря лікарні. При лікарні є сад. Лікарня розрахована на 120 ліжок. В лікарні працюють досвідчені спеціалісти — лікарі В.М.Стебельський, В.А.Бервольф, дільничний лікар А.В.Філіпов.

Особливо відзначався Володимир Максиміліанович Стебельський. В 1885 році він приїхав на Бахмутщину, працював лікарем на Микитівському Ртутному руднику, потім в селі Ізлізному (нині Новгородське Донецької області)”.

В 1895 році Володимир Максиміліанович Стебельський

приїхав працювати в Бахмут. А після закінчення будівництва Бахмутської земської лікарні перейшов працювати туди. Саме його призначили завідувачем.

Будинок Бахмутської земської лікарні зберігся і там знаходиться Центральна районна лікарня.

В Бахмутській земській лікарні кілька тижнів лікувався в 1909 році український письменник Степан Васильович Васильченко.

На мою думку слід вшанувати пам'ять українського письменника.

Бахмутський санаторій

На території Донбасу довгий час не було спеціальних лікувальних закладів - санаторіїв, хоч потреба у них була дуже велика. Бахмутське земство вирішило в 1911 році вибрати місце і побудувати санаторій для лікування і відпочинку мешканців Бахмутського повіту.

Незабаром вибрали місце в сосновому лісі на березі річки Сіверський Донець недалеко від слободи Кремінна Куп'янського повіту Харківської губернії (тепер це Луганська область).

В 1912 році цей санаторій був побудований і обладнаний.

Розмістився він, як ми вже говорили, на лівому березі річки Сіверський Донець в межах Куп'янського повіту.

Як повідомляла „Народна газета Бахмутського земства” від 23 серпня 1913 року, санаторію було відведено до десяти тисяч десятин землі. Від станції Кремінна до санаторію 5 верст, а слобода Кремінна знаходилась від санаторію в 5 верстах.

В травні 1913 року санаторій прийняв своїх перших хворих. Приміщення санаторію складалося з одного житлового корпусу в два поверхи. Будинок був дерев'яний.

Квартири для лікарів розміщались в окремому двохповерховому флігелі. Окремо були побудовані кухня і пральня.

Палати для хворих знаходились на першому і другому поверсі. На верхньому поверсі знаходилось чоловіче відділен-

ня, а внизу - жіноче. Вздовж всіх палат з північної сторони були влаштовані веранди. У всьому будинку було багато світла і повітря.

Зал в висоту дорівнював двом поверхам. Прямо з зали вшли двері в їдальню. Санаторій мав центральне опалення і газове освітлення. При ньому знаходилось два лікаря. Санаторій всіляко підтримувало Бахмутське земство.

Так, 22 жовтня 1913 року, в селі Скотовате був поставлений спектакль „Борці за мир”. Збір грошей за цей спектакль був перерахований на користь Бахмутського санаторію.

Таким чином, перший санаторій в Донбасі був побудований Бахмутським земством в 1912 році поблизу станції Кремінна і прийняв перших відпочиваючих в травні 1913 року.

Книговидавнича строка в Бахмуті Перша художня книга Донбасу

Переді мною невелика книжка в червоній обкладинці, оформлена гарним українським орнаментом. Вгорі стоїть напис „М.Чернявський”. Потім нижче йде заголовок „Донецькі сонети”.

Ще нижче розміщений епіграф з славнозвісної поеми „Слово о полку Ігоревім” про річку Донець. А внизу надруковано „Бахмут. Друкарня М.М.Крамарева. 1898 р.”

Це збірка поезій українського поета Миколи Чернявського „Донецькі сонети”. Вона складалась з 28 віршів, обсяг її всього 31 сторінка, коштувала вона 10 копійок.

Це по суті перша художня книга Донбасу, котра була видана в Бахмуті більше ста років тому.

Відкривається книжечка поезією „3 дороги”.

Я бачу знов вас, рідні гори!

Внизу Донець, в лісах блакить.

В своїм одвічному уборі

Байдак під кручею шумить.

В даному вірші поет яскравими фарбами змальовує річку Донець, котра тихо і спокійно несе свої води серед розлогих

донецьких степів до річки Дон, що в Росії. Саме Донець нагадує поету про минулі події, про ті часи, коли втікав з полонського полону князь Ігор.

В збірці „Донецькі сонети” знайшли відображення картини природи рідного краю, праця і побут селянина. Так у поезії „Селяни” М. Чернявський з любов'ю про сільських трудівників пише:

А ви степів і гір привільних діти,
Щасливі тут і душі в них ясні,
І чисті в них і думи, і пісні.

А от цікава поезія „Череда”.

Біжить з гори до водопою
Скотина. Довго не пила.
Біжить і хмари за собою
Кури густої підняла.

Цікаво зазначити, що на другій сторінці обкладинки книги „Донецькі сонети” вказано:

М. Чернявський

1. Пісні кохання. Харків - 1895 р. Ціна 65 коп.
2. Донецькі сонети. Бахмут - 1898 р. Ціна 10 коп.

Виписувати книжки можна від їх видавця Миколи Федоровича Чернявського в м. Бахмут Катеринославської губ. Гроші за книжки можна висилати кругло рублями, а здача буде повернена марками. Книгарням скидка по соглашенію. Ціна 10 коп.

Отже, Микола Федорович Чернявський, живучи в місті Бахмуті, видав дві свої книжки „Пісні кохання” та „Донецькі сонети”. Щоправда, першу в Харкові, а другу в місті Бахмуті, котрі можна було купити в нього, надсилаючи гроші в Бахмут на ім'я автора.

На мою думку, слід було відзначити видання першої художньої книги Донбасу, як своєрідне свято, потрібно перевидавати „Донецькі сюжети” в такому вигляді, в якому вона була надрукована більше ста років тому, випустити на честь видання першої художньої книги Донбасу поштову марку.

Літературні журнали міста Бахмута

До Жовтневого перевороту в Петрограді важливим культурним центром Донбасу було повітове місто Бахмут.

Тут знаходились дві бібліотеки, Народний будинок, в котрому ставились вистави, виходило кілька газет, серед них і „Народная газета Бахмутского земства” (перший номер котрої побачив світ в січні 1906 року і виходила вона щотижня до 1917 року), налічувалось три гімназії, духовне училище.

В Бахмуті друкувались і літературні журнали. Перший літературний журнал під назвою „Сфінкс” вийшов в бахмутській друкарні „Свой труд” в серпні 1912 року. Видавцем журналу була курсистка С.А.Кашникова. На жаль, біографічних відомостей про неї ми не маємо.

Широкоформатний, з красивою палітуркою, журнал мав дві сторінки. На обкладинці в нього був намальований лев, котрий лежав спокійно на п'єдесталі поруч з пірамідою. На першій сторінці журналу надруковано вірш з присвятою жінцям Є.К.

Невідомий автор з почуттям смутку писав:

Если в жизни по родным дорогам
Нам с тобою идти суждено,
Что ж, с тобою схожусь я во многом
И тебя оценил я давно.

Розміщені в бахмутському журналі ще кілька віршів, але всі вони сповнені песимізму, пронизані мотивами занепадництва. От зразок ще одного такого вірша.

Я сплету тебе цепи из жгучих лобзаний,
Знойных мест и таинственных грез,
Безграничных, бездумных желаний
И из перлов сверкающих слез.

Друкувались в журналі релігійні статті толстовців. Подано фотопортрет артистки Юлії Павлівни Саратовської, яка гастролювала в Бахмуті, а також рецепти ліків проти скарлатини і коклюшу.

Найбільш цікаві сторінки журналу - це різні небилиці, в

яких коротко і влучно характеризувались окремі риси людського характеру. От наприклад.

«Самовідданий вчинок.

- Ну, ти вже будь спокійна, що я не розлучусь з тобою.
- Це ж чому?
- Щоб ти не зробила іншого нещасливим».

Цікавими були і сторінки, де подавались магичні фігури і завдання для читача розставити букви так, щоб можна було прочитати російську приказку. Переможцям конкурсу відгадок магичних фігур пропонували премії: збільшення фотографії портрета з карточки; книга російських поетів; альбом для відкриток.

Передплатникам журналу „Сфінкс” видавався спеціальний талон, без якого розгадки таємничих магичних фігур не приймалися.

На протязі 1912 року вийшло чотири номери журналу. Останній четвертий номер журналу „Сфінкс” вийшов 16 вересня 1912 року.

Тут також, як і в попередньому номері, на першій сторінці поміщений вірш, сповнений декадентських настроїв. Автор закликає у вірші відірватись від земного життя, полинути на небеса.

Не на земле ищи ты вдохновенья,
Не в этой жизни бедной, мелочной,
Но чаще ты в часы уединенья
Гляди на небо с мыслью благой.

Таку поезію, яка відвертає увагу трудящих від класової боротьби, рішуче засудили російські і українські критики.

В українській літературі Павло Грабовський закликав поета бути „поводирем громадянства”, оповісником людських ідеалів, вірним слугою народу.

В журналі „Сфінкс надруковане релігійне оповідання Л.М.Толстого „Вірте собі” та анекдоти. От, наприклад, один із них. Він і вона.

Я...обожествляю Вас ... мое почуття - це море... Я захли-

наюсь в ньому без відповідного кохання. Я потопаю.

- Ну, не топіться, а просто сідайте на міліну.

На восьмій сторінці журналу надруковане рішення магичної фігури і список осіб, які вірно рішили фігуру, поміщену в першому номері „Сфінкса”, оголошено премії переможцям.

Проіснував журнал „Сфінкс” недовго, у вересні 1912 року він припинив своє існування.

В жовтні 1916 року в Бахмуті почав видаватись журнал „Проблиски”. Видавався він під редакцією викладача Бахмутського реального училища Олександра Лукича Кобалевського. Редакція зазначала, що журнал буде виходити не рідше одного разу на місяць і в ньому зазначені слідуєчі відділи:

- белетристика (оригінальна і перекладна), бажано з шкільного життя;
- звіти про видатні події шкільного життя;
- наука;
- літературно-культурний відділ;
- спорт;
- шаради;
- театр і музика;
- опис дійсних великих таємних явищ;
- листування;
- мішанина;
- оголошення.

Редакція зазначала, що „журнал має на увазі усестороннє освіщати шкільне життя, збуджувати в учнів, розвивати в них інтерес до самостійної творчої роботи.”

У відділі белетристики був опублікований вірш учня В.Соснова «До великої війни».

Да здравствует великая Россия
И славная победа над врагом.
Теперь узнала Пруссия
Как хвастается железным кулаком.

Вірш написаний під впливом переможного наступу російських військ влітку 1916 року під час першої світової війни

проти військ Австро-Угорщини та кайзерівської Німеччини. Під віршем стояв підпис «В.Соснов, учень».

Можливо це вірш українського поета Володимира Михайловича Сосюри, який навчався на Бахмутщині, а саме в Кам'янській сільськогосподарській школі на станції Яма (тапер м. Сіверськ Артемівського району).

В оповіданні „Хоробрий хлопчик” учень 4-го класу реального училища (прізвища свого не назвав) розповідає, як хлопчик помітив на рейках величезну каменюку, не міг її підняти і викинути з дороги. Поїзду загрожувала аварія. Хлопець ліг на рейки. Машиніст, котрий вів поїзд, помітив хлопчиська, зупинив потяг. Завдяки хлопчику аварії поїзда не сталось.

Цікавий відділ, в якому розповідалось про екскурсію учнів Бахмута до Катеринослава в травні 1916 року.

«Дорога була спочатку знайома і не являла собою нічого цікавого. Після станції Ступки, коли поїзд розвинув значну швидкість, картина з'явилась нова, невідома дорога значно стала красивішою. Рейки загубились серед степу, трава підступала до самого поїзда, ніби намагалась не пропустити через своє царство.

Під'їжджаємо до станції Часів Яр - продовжував автор. «Невелика станція, яка потонула в зелені, в зелені ж і все селище його імені.»

8 травня 1916 року бахмутські учні приїхали в місто Катеринославі. От як описується в звіті екскурсантів цей приїзд: „На горизонті Дніпро зливається з небом, і не розбереш, де кінчається вода і починається небо. Минули міст. Ще дві-три хвилини і ми в Катеринославі. Приїхали. Вісім годин ранку.»

В наступному відділі журналу - у відділі критики - поміщено етюд про творчість російського поета Сергія Городецького. Про нього говорилось: „З глибокої старовини, з часів Одиссея і Перуна прийшов в нашу літературу С.М.Городецький. Він приніс з собою свіжість і дикість первісної культури і відразу полонив всю читаючу публіку.»

Закінчується журнал відділами шарад і ребусів. Викликає в учнів великий інтерес „Загадка №1”. Юним читачам про-

понували „взяти один склад, що складається з трьох букв і доповнити до нього згідно однієї букви, щоб одержати ... вічні муки, ... жити в злагоді, ... схований скарб, ... забезпечена душа грошей.»

Всього в журналі „Проблиски” нараховувалось 20 сторінок.

Слід відзначити, що вихід першого номера учнівського журналу в м. Бахмуті став помітним явищем в культурному житті Донецького краю. Появу цього журналу палко вітали колишні вихованці Бахмутського реального училища.

Так, Микола Малашенко надіслав з Катеринослава в Бахмут на адресу редакції вітальну телеграму: „Гаряче вітаю появу учнівського журналу „Проблиски” і від усієї душі бажаю успіху”.

Всього вийшло в Бахмуті три номери учнівського журналу „Проблиски”. В грудні 1916 року вийшов останній третій номер. У відділі белетристики цього номеру привабливе віршечко вчениці 8 класу Першої жіночої гімназії Шубіной.

Молодость! Молодость!

Где твоя песня веселая, страстная,

Где ты цветы свои сыпешь беспечные,

Юные, нежные, недолговечные.

Тут також розміщені переклади поезії німецького поета Гейне і знаменитого англійського драматурга Вільяма Шекспіра. Ці переклади були здійснені учнями Бахмутського реального училища. Учень 7 класу Бахмутської чоловічої гімназії ділиться своїми враженнями подорожі по Дніпру через пороги. Розповідається в журналі і про становище російських письменників в Англії.

В розділі „Театр і музика” розміщені в журналі фортепіанні твори відомого російського композитора Рахманінова Сергія Васильовича.

В 1918 році в Бахмуті вийшов ще один учнівський журнал „Шільна думка”. На жаль, відомостей про нього не маємо. Відомо лише, що талановитий український поет Володимир

Миколайович Сосюра помістив в цьому журналі перший свій вірш українською мовою „Чи вже не пора”.

Володимир Миколайович згадував: „1918 року, коли німці захопили Україну, я учився в сільськогосподарській школі при ст. Яма Північно-Донецької залізниці. В Бахмуті почав виходити журнал учневої молоді „Вільна думка”, де й помістили мого першого вірша „Чи вже не пора”.

Таким чином, в місті Бахмуті до 1918 року виходили літературні журнали, які мали велике значення для культурного життя Донбасу.

Пантелеймон Олександрович Куліш і Бахмут

Про нього Михайло Михайлович Коцюбинський в 1911 році писав так: „Могучий майстер української мови і творець українського правопису, благородний поет „Досвіток”, перекладач Шекспіра і Байронових творів, а також „Біблії”, автор „Записок о Южной Руси”, „Чорної ради” і сили інших цінних праць має право на нашу повагу і вдячність”.

І от ім'я цього видатного українського письменника-мислителя тривалий час в українській літературі було викреслене, призабуте, твори його майже півстоліття не видавалися. На роман „Чорна рада” було накладене табу, як на твір архіреакційніший. Самого П.О.Куліша згадували в радянському літературознавстві як запеклого буржуазного націоналіста ворога Т.Г.Шевченка, хоча він ніколи ним не був.

Більше того П.О.Куліш підтримував тісні творчі взаємини з поетом. Тарас Григорович був боярином на весіллі Куліша.

Тільки тепер, в час перебудови суспільства, ім'я Пантелеймона Олександровича Куліша повернено широким колам читачів, а його твори стали видаватися великими тиражами.

Приємно відзначити, що ім'я славетного українського письменника було пов'язане з нашим шахтарським Донецьким краєм. У 1900 році в Бахмуті в друкарні М.М.Крамарева була надрукована книга П.О.Куліша „Оповідання” обся-

гом 159 сторінок. До неї увійшли „Дівоче серце”, „Ориця”, „Гордовита пара”, „Січові гості”, „Сіра кобила”, „Пів-північ”, „Циган”, а також цикл статей „Листи з хутора”. В цих творах автор опоетизував старосвітський патріархальний побут, гармонійні стосунки людини з природою, любовну і родинну злагоду.

Особливо цінним нам видається оповідання „Дівоче серце”, в якому майстер художнього слова зображає шлюб селянської дівчини Олени та заможного, інтелектуально розвиненого козака Павла Піддубця.

Серед статей, поміщених у книзі, слід, мабуть, згадати таку: „Мого вартий Шевченко як поет народний”. В ній дається висока оцінка творчості Тараса Григоровича Шевченка. Зокрема є там такі рядки: „Шевченко наш поет і перший історик. Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє — стало видно по всій Україні, куди із нас кожен мусить протирати”. Пантелеймон Олександрович підкреслив: „Шевченко воздвиг із упадку голосну мову українську, назначив широкі границі нашому духу народному”. І далі: „Його (тобто Шевченка - примітка наша) вустами весь наш народ співав про свою долю, там його слово голосною луною розлилось усюди, де лилась наша кров, де лежать наші кості, — усяке серце од його співу стрепенулось”.

Ще раніше, у 1899 році, тут же, в Бахмуті в друкарні М.М.Крамарева була видана книжка, присвячена пам'яті письменника. Називалася вона „Щирі сльози над могилою П.О.Куліша”. До речі, ця книжка видавалася лише один раз на Україні, в Бахмуті і більше ніколи не перевидавалася.

А ще раніше, в Швейцарії, в Женеві, в українській друкарні була видана вона в 1897 році. Правда мала тільки 25 сторінок. В Бахмуті вона вийшла в більш повному обсязі. Нині книга „Щирі сльози над могилою П.О.Куліша” стала бібліографічною рідкістю.

Видання книги було пов'язане з тим, що 2 лютого 1897 року на хуторі Мотронівка побіля села Оленівки на Чернігі-

вчині помер Пантелеймон Олександрович Куліш. Звістка про смерть письменника швидко рознеслась по всій Україні та її межами.

Безумовно, це була тяжка втрата для української літератури та і всієї української культури. Звідусіль до дружини покійника Ганни Барвінок, української письменниці, посилають листи і вірші з глибоким співчуттям її горю. Вони й стали змістом книги.

Дівчинка Леся з Полтавської губернії писала 10 квітня 1897 року „Голосіння по П.О.Кулішу”: „Прийми, мій Дядечку, мій Батечку, цю степову квітку у твій віночок, що звели тобі твої діти-українці”.

Небога Надія Б. озвалась на смерть П.Куліша віршем „Плач українки”. Вона писала:

„На святій твоїй могилі незабутній
Щовесни хрещений барвінок садити.
А в головах посадимо червону калину.
Будуть пташки прилітати,
калиноньку їсти,
Будуть тобі приносити
з України вісті”.

Особливо привертає увагу вірш учителя Прокопа Безродного «На похоронах П.О.Куліша», написаний 3 лютого 1897 року в годину похорону письменника.

В Оленівці в обох церквах
В дзвони задзвонили.
«Умер Куліш, умер Куліш» —
Всі заговорили.

Говорили і збиралися
Куліша ховати.
Осталася Україна
Як без діти мати.

Оце тобі Україна,
Безталанна мати,
Що не вмієш дітей своїх
Добре шанувати.

За життя письменника співвітчизники не балували його пошаною, пошаною до його титанічної праці. Далі автор висловлює в вірші глибоке співчуття дружині П.О.Куліша:

Лежить Куліш в домовині
На постелі білій
Як то тяжко тут стояти
Його пані милій.

Лежить Куліш в домовині
В синьому жупані
Як голубка до голуба
Припадає пані.

Лежить Куліш в домовині
Накритий парчею.
І не тільки пані плаче,
А всі люди з нею.

Провідний мотив поезії - туга людей за померлим письменником:

Як крикнули усі разом
Співать „Со святими”.
Облилися усі люди
Сльозами дрібними.

Інший прихильник творчості П.Куліша Прокіп Безлюдний присвятив пам'яті письменника вірші „Кулішева могила”, „Квітка й Соловейко”, „На смерть П.О.Куліша”. Тут також провідним мотивом є біль і туга за втратою відомого українського письменника.

Щиро оспівав П.Куліша і вчитель І.І.Трощинський:

Ой що то за чорна стежина?
Чи то воно поїзд такий?

Неначе пливе по дорозі
І пишний і дуже сумний.

Попереду хрест дерев'яний,
Дві свічки слідом в ліхтарях.
Покрите віко парчею
За ними несуть на плечах.

А далі дві пари волів.
На їх нові ярма в різьбі.
Поверх чорним кременем пошиті;
І тихо - нога за ногою
Воли круторогі ідуть
Їх гарно в руках за налігач
Погоничі збоку ведуть.

Цікавий також і вірш І.І.Трошинського „Спомин про не забутнього сусіда”.

Присвятив свої твори П.О.Кулішеві і наш земляк, український поет Микола Чернявський. В одному з віршів він пише

Що спить він кріпко і не встане
Побитий лихом чоловік.
Що і сліду його не стане,
А думи житимуть повік.

Інший вірш „На могилі П.Куліша” Чернявський присвячує пам'яті письменника, вічний сон якого оберігають широкі роколисті клени і червонобокі липи.

Вихід творів П.О.Куліша в Бахмуті та збірки, присвяченого його пам'яті, мав велике значення в культурному житті донбасівців. Ще тоді, на початку ХХ століття, читачі нашого краю одержали змогу широко ознайомитись з художньою спадщиною видатного українського письменника Пантелеймона Куліша та його життєвим і творчим шляхом.

Бахмутська книга про Тараса Шевченка

Якось в журналі „Просвещение Донбасса” за 1922 рік я прочитав повідомлення про видання в Бахмуті книги про Тараса Шевченка. Мене зацікавила ця звістка.

Отож почались пошуки цієї книжки. Я навідався в Донецьк, зайшов в обласну державну бібліотеку імені П.К.Крупської і став шукати там цю книжку. Але там її не знайшов. Звернувся в Харківську державну бібліотеку імені П.Г.Короленка. І там цієї книги не було.

Тоді написав замовлення знайти потрібну книгу в Росію, в Державну Публічну бібліотеку імені Салтикова-Щедріна в Ленінград (нині Санкт-Петербург), а потім в Москву, в бібліотеку імені Леніна, але й там такої книги не виявили.

В одну з відпусток, коли я працював ще вчителем в Горлівці, поїхав в Київ. Зайшов в Центральну Наукову бібліотеку Академії Наук України і став розшукувати по каталогах бахмутську книгу про Тараса Шевченка. Після довгих пошуків я знайшов в каталогах цю книжку і замовив. Через кілька хвилин мені принесли її. Я з хвилюванням її переглядав. На обкладинці, було зазначено: *Украинская Социалистическая Советская Республика*. Трохи нижче надруковано: „*Пролетарии всех стран, соединяйтесь!*” Посередині йшов заголовок:

„Тарас Григорьевич Шевченко
(26 февраля 1861 - 26 февраля 1920).

*Издание Бахмутского районного отдела
народного образования 1920 год”.*

Перегортаю цю книжечку. Невелика, обсягом 10 сторінок. На першій сторінці надруковано вірша українського поета Олександра Кониського „На смерть Тараса Шевченка”.

Вийшов місяць на могилі
З неба подивитись.
Округ глянув світлим оком,
Став чогось журитись.

...Спи, Тарасе, тихо-тихо:
Поки Бог розбудить.
Твого слова в Україні
Повік не забудуть.

1861 рік.

Потім на восьми сторінках йшов виклад біографії Тараса Григоровича Шевченка. В ній зазначалось: „То був великий поет-борець народний, що з великої любові до рідного краю, до рідного народу душу свою ладен був погубити. Таких великих дум, як у Шевченка не дуже багато на світі і не часто доводиться зазнавати такої долі важкої, якої зазнав Шевченко”.

Упорядник книги підкреслює, що Тарас Шевченко „не тільки національний український поет, народний геній - він вселюдський, всесвітній борець за краще життя трудового народу, і через те, що в Шевченкові ми придбали - увесь світ придбав.” От за що ми його згадуємо „незлим тихим словом”.

На сторінці 9 був поміщений вірш „Заповіт” Т. Шевченка:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі.
Серед степу широкого
На Вкраїні милій.

Мені приємно було знати, що книга про Тараса Шевченка вийшла в Бахмуті в 1920 році. Це вже їй минуло 88 років. Тираж цієї книжки 1000 примірників і стала вона бібліографічною рідкістю.

На мою думку, слід перевидати бахмутську книгу про Тараса Шевченка і вона б зайняла гідне місце в „Шевченкіані”, тобто літературі про Тараса Шевченка.

Книга про Бахмутщину

Довгий час книг про бахмутський край не існувало, хоч потреба в них була велика. Та от з 1 січня 1906 року і майже до кінця 1917 року стала виходити в місті Бахмуті „Народная газета Бахмутского земства”. Там друкувались матеріали

жителів Бахмутського повіту, давались цікаві матеріали з сільського господарства, повідомлялося про роботу Бахмутського земства, а також матеріали з історії і географії Бахмутщини.

В тому ж 1906 році, десь восени, історичні матеріали про Бахмутщину були видані окремою книгою. Саме дякуючи цій цій книжці побачила світ. От як вона називалась:

„Краткое
историко-географическое описание
Бахмутского уезда”
Составил Л.Гаевой

Бахмут. Типография М.М.Крамарева, 1906 год

На титульній сторінці цієї книжки зазначені слова: „Что мы слышали и узнали и отцы наши рассказали нам, не скроем от детей своих, ... чтоб знал грядущий род, дети которых родятся и чтобы они в свое время взвешали своим детям”.

(Из псалма LXXVIII).

Потім іде другий епіграф:

„Да ведают потомки православных
Земли родной минушую судьбу”

Ця книга невелика, всього 65 сторінок, але своєї цінності не втратила до цих пір. Автор книги - Леонід Миколайович Гайовий - вчитель історії і географії. Жив і працював він в селі Луганському Бахмутського повіту (зараз це село Луганського Артемівського району) в другому чоловічому училищі.

Як писав згодом автор, „думка скласти хоча б короткий історико-географічний опис Бахмутського повіту виникла у мене на загальноосвітніх курсах, влаштованих для вчителів вчительок Катеринославської губернії в 1903 році в місті Катеринославі”.

Нелегко було молодому вчителю працювати над цією книгою. Не вистачало матеріалів. Купити необхідні книги було важко за що, бо заробітна плата сільського вчителя невелика. І саме ж, переборюючи всі труднощі, Л.М.Гайовий написав цю книгу.

Велику допомогу йому надала Пушкінська земська бібліотека, котра існувала в місті Бахмуті.

Пізніше, вже в перші роки радянської влади Л.Гайовий співпрацює в журналі „Просвещение Донбасса”, котрий виходив в місті Бахмуті в 1922-1925 роках. Там були надруковані статті Л.Гайового про українські звичаї в Донбасі, про українське весілля в Донбасі, матеріали з фольклору.

На жаль, журнал „Просвещение Донбасса” в 1925 році був закритий. Як склалася доля Л.Гайового в наступні роки, нам не відомо.

Починається книжка з першого розділу під назвою „Кордони Бахмутського повіту”. Автор зазначає, що кордонами Бахмутського повіту служать на півночі річки Самара, Грушка і Казенний Торець, потім йде полями річки Бахмутки до впадіння її в Сіверський Донець.

По Сіверському Дінцю Бахмутський повіт межує з повітами Харківської губернії - з Ізюмським, Куп'янським і Старобільським. На півдні кордоном Бахмутського повіту служать річка Кальміус до впадіння в неї річки Берестової і ріка Вовча до села Олексіївки.

Східний кордон йде по річці Сіверський Дінець на південь до річки Булавін. От річки Вовчої до з'єднання її з річкою Самарою йде західний кордон, який межує з Павлоградським повітом.

Потім йде нарис історичний. Автор детально розповідає, як заселявся Бахмутський край, вказує, що першими постійними жителями були запорізькі козаки. Тут, на Бахмутщині розміщались Самарська і Кальміуська паланки.

В 1775 році Запорізька Січ була ліквідована царським урядом Росії. Імператриця Катерина II щедро роздавала землі запорожців своїм придворним.

Площа Бахмутського повіту складає 7 987 квадратних верст. Автор говорить, що переважним населенням повіту є „малороси”, тобто українці. З-за кордону прийшли на Бахмутщину серби, волохи, болгары, угорці та інші народи, але вони змішались

з „малоросами”, засвоїли їх мову, одягу, звичаї.

Найбільш цікавий розділ „Села та інші населені пункти Бахмутського повіту”. Бахмутський повіт поділявся на 20 волостей, 9 дільниць земських начальників.

В кожному дільницю входило дві або три волості.

На території Бахмутського повіту було лише одне місто - Бахмут. В місті знаходилось п'ять церковів, казначейство, поштово-телеграфна контора, відділення Азовсько-Донського Комерційного банку, Земська управа, Міська управа, повітова земська лікарня, залізнична станція.

З учбових закладів тут були чоловіча і дві жіночі гімназії, міське трикласне училище, духовне училище, ремісниче училище, Володимирське училище, Єврейське жіноче училище і ряд інших.

В місті знаходився соляний завод і горілчаний склад, на якому виготовляють казенну горілку, декілька цегляних і черепичних заводів.

В околицях міста знаходилась соляна шахта „Петро Великий”, біля якої знаходилась станція Ступки.

Цікавий також і нарис „Григорівська волость”. Ось що в ньому записано: „Село Григор'ївка невелике, але досить жваве село; в ньому знаходиться церква, земська і церковно-приходська школи, земська лікарня, машинобудівний, чавуноливарний завод. Жителі крім землеробства, займаються возінням каменю-вапняку на Юзівській завод, а багато з них служать на заводах і рудниках.

Село Авдот'їно (Мандрикіно) - жваве село, в ньому знаходиться церква, земська школа, винокурний завод, пальцевий млин; біля села - залізнична станція й торгове селище.

Жителі крім землеробства, займаються візничим промислом, возять вапняний камінь на Юзівській завод, вугілля в різні місця. В селі знаходиться горілчаний казенний склад.

Селище Юзівка, в 71 версті від Бахмута, одне із самих жвавих і торгових пунктів Бахмутського повіту. В Юзівці знаходиться великий чавуноливарний і рейкопрокатний завод,

котрий належить Новоросійському Товариству.

Завдяки своїм різноманітним металевим виробам Юзівку можна назвати російським Бірмінгемом. Крім чавуноливарного заводу в Юзівці знаходиться завод по виготовленню погнетривкої цегли, декілька вугільних шахт і коксових печей.

По своєму благоустрою й торгівлі селище може посперечатися злюбим російським повітовим містом. В Юзівці знаходиться дві церкви, відділення Державного банку, поштово-телеграфна контора, сад для громадського гуляння, два базари й декілька хороших торгових магазинів і складів тодішніх приладів.

Село Олександрівна №1 (Щеглово) - церква, земська школа. В Григорівській волості знаходиться декілька кам'яноугільних рудників, з яких найбільш відомі рудники при залізничних вітках, котрі йдуть з Юзівки на станцію Юзово, Смоленівські копальні, Рутченківські копальні, рудники Французької Компанії при ст. Рудничній, Лідіївські копальні, котрі належать Південно-Російському Дніпровському металургійному товариству і інші.

Станція Юзово - одна із самих живих станцій Катерининської залізниці і при ній торгове селище”.

Закінчується книга такими словами: „Будьмо ж любимо наш край, нашу Батьківщину, Бахмутський повіт, котрий щогодував нас своїм хлібом і напоїв своїми водами, і разом з поетом Козловим скажемо:

«О, будь всегда, будь сердцу мил
Мой край родной».

В цьому році виповнюється сто років з виходу першої історично-краєзнавчої книжки про Бахмутщину. Це знаменна дата. Нам здається, книжку Л.Гайового про Бахмутський повіт треба негайно перевидати.

Журнал „Забой”

В кінці вересня 1923 року в книгарнях міста Бахмута з'явився в продажі тоненький журнал в розовій оправі, котрий

мав лише шістнадцять сторінок. На його титульній сторінці віднівся добре оформлений малюнок „Сім'я німецького робітника”, а трохи нижче інший малюнок, що відображає шахтаря, добуваючого вугілля в шахтному забої, і чітко виведені літери „Забой”. Це був перший літературний журнал Донбасу - знаменитий „Забой”. Вихід його в світ відіграв значну роль в збиранні і вихованні літературних сил Донецького краю.

Знаменним було те, що журнал вийшов в старовинному донецькому місті Бахмуті. В першому номері „Забой” були поміщені три розділи із повісті Миколи Нікітіна, оповідання Михайла Зощенка „Агітатор”, вірші Миколи Чуковського. Як бачимо, в журналі значне місце посідають твори ленинградських письменників, адже М.Нікітін, М.Зощенко, М.Чуковський - ленинградці.

Донецька література представлена оповіданням П.Трейдуба „Месь” та віршами К.Квасова, робітника Торецького заводу з міста Дружківка.

Газета „Кочегарка” від 2 жовтня 1923 року з цього приводу означала: „З сьогоднішнім номером „Кочегарки” ми розсилаємо нашим передплатникам ілюстрований додаток „Забой”. Багатьох товаришів він не задовольнить і редакція визначає необхідним пояснити, чому „первый блин комом” вийшов.

Перш за все в літературній частині. Найбільший недолік в ній - відсутність відображення життя донецького пролетарія. Чому так вийшло? Та тому, що оповідання написані столичними письменниками, які мало знайомі з місцевим життям. Значить, цей недолік легко виправити. Потрібно, щоб в наступних номерах „Забой” на першому місці були твори донецьких письменників з робітників.”

Перші редактори журналу „Забой” - В.Валь, він же редактор газети „Кочегарка”, і ленинградський письменник М.Слозімський.

Портрет Валя цікаво подає журналіст С.Савельєв, які в ті роки працював в редакції газети „Кочегарка”. „В кінці ро-

бочого дня кожний із нас викладавав в папку і передавав секретарю редакції підготовлену для подачі в набір купу матеріалів. Ввечері, перед відправленням в друкарню, вони йшли на перегляд В.В.Валю - високому, сухопарому, одягненому в довгу товстовку, людині з каштановими вусами і клиноподібною борідкою, що робила його дуже схожим на Дон Кіхота, якби не довга трубка, що завжди знаходилась у роті Валя."

В.Валь - людина високої культури, добре обізнаний з літературою. Михайло Леонідович Слонімський згадує: „В.Валь, Простий і розумний, він відмінно розбирався в літературних справах і працювали ми з ним душа в душу."

В журналі „Забой" В.Валь опублікував свою статтю „Демьян с приятным выговором", в якій подано характеристику творчості видатного російського поета Дем'яна Бедного.

„Поезія дійсно ніколи в такій мірі не була частиною боротьби, частиною революції, частиною нестримних намагань до свободи, якою її зробив Дем'ян з приємною вимовою", писав Валь.

В одному з листів Колонтай писала Д. Бедному „...тов. Дем'ян, ти напиши, ми зрозуміємо, тому що в тебе вимова приємна". Тобто творчість поета зрозуміла широким масам трудящих. Саме слова Колонтай і стали назвою статті Валя.

Другим редактором журналу, як ми вже відзначали, був російський письменник Михайло Леонідович Слонімський, автор таких творів, як „Лаврови", „Повість про Левіна", „Прикордонники", „Інженери".

Цікава історія його приїзду в Донбас, зокрема в Артемівськ. В селищі Карло-Лібкнехтівськ (нині місто Соледар) недалеко від Артемівська жили батьки Євгенія Шварца. Освітаний жив у Ленінграді.

Весною 1923 року Євген Шварц вирішив поїхати до батьків і запросив з собою М.Л.Слонімського.

Влітку 1923 року Євген Шварц і Михайло Слонімський приїхали із Ленінграда в Донбас, в селище Карло-Лібкнехтівськ. Незабаром вони завітали в місто Бахмут в редакцію газети „Кочегарка".

Редактор газети Моїсеев запропонував М.Слонімському редагувати щойно організований журнал. Через деякий час Моїсеева відкликали до Москви на іншу роботу. Редактором „Кочегарки" став В.Валь.

„Тов. Валь і я редактори організованого журналу, потім вже було вирішено назвати його „Клеть", але не сподобалось. Назвали „Забой", - писав через сім років М.А.Слонімський.

В склад редакції журналу входив також і Євген Львович Шварц. Згодом Михайло Леонідович розповідав: „Секретарем нового журналу став Євгеній Шварц. Справи тоді робилися швидко, і ми з ентузіазмом взяли за збір матеріалу. Їздили по рудниках і заводах в пошуках робітничих авторів, співпрацювали в „Кочегарці", списувались з московськими і ленінградськими письменниками. В результаті сумісних зусиль народився новий журнал, що одержав назву „Забой". Поступово випуск журналу налагодився.

До лав письменників Донбасу прийшли нові літературні сили: В. Харчевніков, Г. Шипов, О. Селівановський, Б. Горбатов, П. Трейдуб, П. Безпощадний, А. Заходяченко, Д. Семенов, М. Діманштейн.

В грудні 1923 року Слонімський виїхав в Ленінград, але співробітництво в „Забой" мало велике значення для нього.

„Для мене „Забой", - писав пізніше М.Л.Слонімський, - став великою життєвою і літературною школою".

Після від'їзду М.Слонімського „Забой" став редагувати В.Валь. На протязі десяти років журнал „Забой" видавався в Артемівську. В різний час журнал редагували видатні майстри художнього слова, як О. Селівановський, Б.Л. Горбатов, М. С. Тардов, Іван Ле, Г. Баглок, І. Микитенко.

На сторінках часопису друкувались твори багатьох донецьких прозаїків, поетів, критиків.

Постійними співробітниками журналу були такі письменники, як Павло Безпощадний, Юрій Чорний-Віденко, Кость Герасименко, Дем'ян Семенів, Микола Олейников, Борис

Павлівський, Володимир Торін, Валентин Харчевников, Юрій Черкаський, Георгій Шишов, Георгій Марягін.

На сторінках „Забою” виступали і такі поети, як М. Матусовський, В. Краматорський. Саме в журналі „Забой” друкується роман Івана Ле „Роман міжгір'я”.

Велику турботу до журналу виявляла газета „Кочегарка”. Адже „Забой” був організований при цій газеті.

„Газета піклувалась про своє дитя, - писав М. Л. Слонімовський, - новоорганізований журнал, дуже жарко, в температурі своєї назви.”

Правда, існування журналу „Забой” було кілька разів під загрозою. В 1925 році в зв'язку з ліквідацією Донецької губернії і поділу Донбасу на округи журнал „Забой” мали закрити.

Але окружні донецькі газети „Кочегарка”, „Луганська правда”, „Диктатура труда” прийшли на допомогу. Вони виділили матеріальні ресурси. „Забой” продовжував існувати.

Особливо критичне становище сталося в редагуванні журналу в кінці 1928 року. В цей час редактор „Забою” Борис Горбатов був викликаний до Москви. ЦК ВЛКСМ послав його працювати в Держлітвидав. В Харків переїхав працювати член редакції „Забою” Михайло Тардов.

В 1929 році журнал тривалий час не видавався.

Один з „забойців” - В. Краматорський написав листи І. К. Микитенку, в якому повідомляв про припинення видання донецького журналу „Забой”. Іван Кіндратович дав таку відповідь: „Лист справив на мене тяжке враження. Я не знаю, що тов. Горбатов залишив „Забой”. Однак, як би що там не було, «забойці» не повинні вдаватися в розпуку. За всяку ціну треба зберегти організацію. Треба скликати пленум організації, на якому обрати новий секретаріат, виділити робітника до редакції журналу і продовжувати працю.”

На допомогу донецьким письменникам в тому ж 1929 році приїхав Іван Ле, який і почав редагувати журнал.

У вересні 1929 року „Забой” почав виходити, а в 1930 році

редактором журналу „Забой” став Григорій Баглюк. Видання „Забою” налагодилось.

В січні 1932 року журнал „Забой” перейменовано в „Літературний Донбас”. Він видавався українською мовою, продовжував виходити в місті Артемівську. В склад редакції журналу, крім Григорія Баглюка, ввійшли Іван Ле, Іван Микитенко, Д. Семенов, Ю. Черкаський, Ю. Западинський.

На сторінках продовжували друкуватися твори донецьких письменників.

Постійними співробітниками журналу „Забой” були також Василь Гайворонський, Юліан Западинський, Ф. Ковалевський, Кость Герасименко.

У вересні 1933 року „Літературний Донбас” в останній раз вийшов в Артемівську під редакцією Григорія Баглюка.

На сторінках журналу були надруковані оповідання М. Ляшка „Мазанка у терикона”, вірш Я. Смелякова „Іюнь. 1933 г.”, вірш Юрія Черкаського „Письмо в ячейку”, нарис А. Фарбаря „Командир полка”, роман М. Ковшика „З берегів”. З критичним оглядом творчості донецьких письменників виступили А. Гапко й Ю. Макаренко.

Та видання журналу „Літературний Донбас” українською мовою викликало занепокоєння в шовіністичних колах колишнього Союзу РСР. Як згадує Василь Гайворонський, „кружляли чутки, що Москва проектує формальне приєднання Донбасу до Росії, а тому можна сподіватись репресій проти всього українського”.

В кінці вересня 1933 року мав вийти черговий номер журналу „Літературний Донбас” в Артемівську. Та проти редакції донецького журналу послались репресії, його оголосили націоналістичним. Самого редактора Григорія Баглюка назвали троцькістом.

Знову ми посилаємось на спогади В. Гайворонського. „Одного дня ГПУ, - писав Гайворонський, - закрило полотнощами машини, на яких друкувався „Літературний Донбас”, поставило біля машин озброєну варту, а вже вночі почались

арешти. Арештовано лише кілька душ, в тому числі Баглюка і. А решту письменників узяли під догляд. Звичайно, хто мав можливість, повтікали.”

Григорія Баглюка арештували, заслали у Воркуту і там розстріляли в березні 1938 року.

В.Гайворонський сидів у в'язниці, потім вийшов, але довелося йому змінювати адресу проживання.

Під час Великої Вітчизняної війни він емігрував за кордон, там і помер 13 листопада 1972 року.

Видання журналу захопили російські письменники, котрі жили в Донбасі: П.Безпощадний, П.Северов, П.Чебалін. Журнал став виходити російською мовою під назвою „Литературный Донбасс”.

Починаючи з жовтня 1933 року „Литературный Донбасс” став виходити в місті Донецьку (тодішньому Сталіно), який став обласним центром Донбасу.

При нагоді мені б хотілось висловити декілька думок. Чому б в Артемівську на вулиці Артема не встановити меморіальну дошку, що саме тут вийшов у світ донецький журнал „Забой” - нинішній журнал „Донбас”. Встановлення такої дошки виховувало б в молоді почуття патріотизму, гордості за наші здобутки на культурній ниві Донбасу.

Перша книга пролетарських письменників Донбасу

В кооперативному видавництві „Рабочий Донбасса” в Артемівську в 1925 році вийшла книга „Забой”. Тираж її 2000 примірників, обсяг 103 сторінки. Це був по суті перший збірник оповідань і поезій молодих пролетарських письменників Донбасу.

Відкривається вона передмовою Олексія Селівановського. „Збірником „Забой” пролетарські письменники Донбасу вперше виходять на широку дорогу літератури. Спілка пролетарських письменників і поетів Донбасу, організована в жовтні 1924 року, виросла на основі молодого робкорівсько-

го руху. Про її характер скажуть твори, представлені 18 учасниками.”

Отже в книзі були надані твори 18 молодих літераторів Донбасу. З них 10 робітників, 1 селянин і 7 службовців.

„Широкого донбасівського полотна в збірнику немає”, - підкреслював Селівановський. - Але перший шматок показаний. Письменники Донбасу піднялись тільки на першу сходинку”.

Після передмови Селівановського в книзі подане оповідання Арсенія Заходяченко „Ешелон”. В оповіданні розповідається про один з епізодів громадянської війни.

Загін червоногвардійців прибув на Дон. З ешелону вони виходять вночі і штурмом беруть місто, звільнивши його. Яскраво змальований матрос з крейсера „Варяг”, який приймав участь в бою. Потім загін червоногвардійців погрузився в ешелон й вирушив в степ.

Наступний твір - уривок з твору Порфирія Трейдуба „Из камышей”, теж присвячений громадянській війні. Герой оповідання вступив в село. Він дізнався, що в його батька поселились п'ять гайдамаків, в сусідніх хатах також були вороги.

Потім він пішов до партизанів, котрі знаходились в комишах. Загін партизанів під керівництвом матроса Беляєва називався „Червоний партизанський загін більшовиків.” Партизани вступили вночі в село, звільнили його від гайдамаків.

За цим твором йде поема Євгена Кузьміна „Три Івана”. Той простежує долю селянина-бідняка Івана. Автор говорить:

Весной и летом босоногий,
И на руках его мозоль,
Иван наш был один из многих,
Которым имя дали - ноль.

В роки Першої світової війни Іван відправляється на фронт. Потім настає революція, Іван демобілізується, повертається додому, де його чекає жінка Акуліна.

И дни густою, красной пеной
Вздымались, яростно бурля.

Услышал где-то имя «Ленин»

И слово нежное «земля»

Іван вступає в червоногвардійській загін, приймає участь в громадянській війні, потім демобілізується і повертається в рідний Донбас, йде працювати на шахту. Після смерті Леніна вступає в партію більшовиків.

Закінчується поема рядками:

Донбасс гудит, ... поет, он - первый!

Он авангардом впереди,

В Донбассе все - стальные нервы

И сердце твердое в груди.

Наступним йде Леонід Юдкевич з оповіданням „Перелом“. Тут розповідається про долю комуніста.

Робітник Федір говорить: „От, Тимофеев, комуніст, жінкою і батькові ще тягне мануфактуру, муку, продукти.“

На роботі, в цеху заводу побачив комуніста Обухова, чесного, правдивого. Відбувається між ними цікава розмова.

Федір запитує: „Я хотів би дізнатися, можна, щоб комуніст злодієм був.“

Розкрив рот, чекає. Обухов посміхнувся, але уважно відповів: „Ніяка людина не повинна бути злодієм, комуніст і подавно“.

Незабаром Тимофеева за систематичні кражки продуктів виганяють з партії і притягають до суду.

Цікаві вірші Івана Смирнова «Степь», «Конница», «Путь». В вірші „Степь“ поет подає картину донецького степу.

Острее чувствуешь дорожную печаль,

Когда случится ехать по Донбассу.

Вокруг степная ширь, вокруг степная даль.

И по дороге лес не осветит не разу.

Цікаве за змістом оповідання Георгія Шивова „Маленькая история одного шефства“. Герой оповідання Костя Славін, комсомолец з селища Червоно-Жовтневої копальні. За дорученням осередку комсомолу їде в село Берестове розповсюджувати літературу.

Там він поселився в однієї жінки, вдови Самойлихи, котра жила з племінницею Ольгою. Костя зустрічається з дівчиною, котра називає себе Оленою. Він закохався в цю дівчину, пише їй вірші, посилає листи, коли виїжджає в відрядження.

Лети, лети письмо

Прямо к шефу на крыльцо.

Если шефу неприятно,

То лети ко мне обратно.

А если приятно,

То лети ответ обратно.

Рука моя писала,

Не знаю для чего,

А сердце подсказало,

Для шефа моего.

Дівчина відповіла Кості взаємністю. Про відношення Кості з дівчиною стало відомо комсомольському осередку шахти №1. Костю Славина суворо засудили за кохання до дівчини.

Кінчається оповідання такими словами: „Славину через протокол дали сувору догану з попередженням.“

Цікавими є вірші Михайла Диманштейна з циклу „Из стихов о море“, котрі проникнуті ідеєю пролетарського інтернаціоналізму.

Костянтин Треплев в оповіданні „В степной глуши“ розповідає про криваву розправу білогвардійців над мирними жителями села.

Микола Тайожний пише вірші „Осень“, „Солнце“, „Степ“.

Потім йде забоець Іго з оповіданням „Хромокуртка“. Автор розповідає про пригоди шкіряної куртки.

Поет Василь Дорофеев представлений в збірнику віршем „Поэтам Донбасса“.

Пусть говорят о донбасских поэтах

„Грубые, корявые, чугунные“.

Наша песнь в чугун одета

С музыкой доменно-шумной.

Представлені в книзі вірші Бориса Горбатова «Наш паровоз», «Комсомолец», «Приказ ячейки», «Веселое комсомольское», в котрих автор оспівує комсомольців.

От, наприклад, вірш „Наш паровоз”.

Наш паровоз не знает остановок!

А рельсы - дни пред ним, дрожь, бегут.

Блистая сталью рельс, он к жизни новой

Бежит, сжимая безграничное в дугу.

Григорій Баглюк представлений віршами „Дорожка”, „Очередь часов”, котрі проникнуті ліризмом, душевними переживаннями.

В книзі поміщені вірші горлівчан Валентина Харчевникова й Павла Безпощадного.

Привертає увагу тонким ліризмом, особистим переживанням вірш Валентина Харчевников „Думи коногона”. В одній із строф поет писав:

Эх, кабы на губах не уголь,

Эх, кабы не ломили кости.

Я прижал бы Груню к груди туго,

Целовал бы Груню в губы остро.

Цікавий вірш Харчевников „Шахтерская смерть”. Автор розповідає про трагічну смерть молодого шахтаря, котрому сповнилось 18 років.

В збірнику Павло Безпощадний представлений віршем „Обкатница Оля”, де подає привабливий образ трудівниці шахти Олі.

Вокруг нее шахтеров круг,

Звенит простая песня.

В кругу шахтеров и подруг

Затейницей известна.

Кричали Оле «Браво!», «Бис!»

Веселые шахтеры,

Когда спускались клетки вниз

В угрюмой шахты норы.

В книзі подано і вірш Фоми Єрьоміна „Гостя седая”, в якому автор подає привабливий образ зими.

Василь Гайворонський в книзі представлений оповіданням „Земля поповская”, присвяченим громадянській війні.

Кінчається збірка „Забой” оповіданням Володимира Соболева „Комендант склепа”. В оповіданні розповідається про безпритульного дванадцятирічного хлопчика Єрку. Він поелився на кладовищі, ввечері забирається в склеп і ночує там разом з іншими безпритульними. Старший з них солдат Мефодій.

„Восени разом з слякоттю забирались в склеп. Пробили отвір в стіні, щоб повітря заходило, закривали іноді ганчіркою.

На кладовище приходили білогвардійці й розстрілювали червоноармійців. Вони вбили і солдата Мефодія. Хлопчик Єрка становиться комендантом склепу.

Таким чином, збірка творів пролетарських письменників Донбасу „Забой” мала пізнавальне і виховне значення.

Сільськогосподарський календар на 1913 рік

В 70-х роках ХХ століття, коли працював учителем в вечірній (змінній) школі №4 міста Горлівки, котра знаходилась в селищі Октябрське, під час літніх канікул я часто їздив в Росію, в Ленінград (нині місто Санкт-Петербург), влаштувався жити в студентському гуртожитку або в гуртожитку інституту підвищення кваліфікації вчителів, а потім поспішав працювати в Публічну бібліотеку СРСР імені Салтикова-Щедрина, любив розшукувати матеріали з історії рідного Донецького краю, зокрема міста Артемівська (колишнього Бахмуту).

З хвилюванням переглядав газети „Народная газета Бахмутского земства”, „Бахмутская жизнь”, „Бахмутская копейка”, „Бахмутский курьер”, „Донецкое слово”, „Донецкая мысль”, „Трудовой союз”. Скільки цікавого я там знаходив про минуле рідного краю.

Одного разу мені довелося переглянути досить солідну книжечку, обсягом 154 сторінки. Красиво оформлена. На титульній сторінці було зазначено:

„Сельскохозяйственный календарь на 1913 год”

Бесплатное приложение

к «Народной газете Бахмутского земства»

Бахмут

Типография А.И.Дерковского

1913 г.

З хвилюванням переглядав її. Адже ця книжка була видана в місті Бахмуті майже сто років тому.

На першій сторінці йде церковний календар, а також вказані, де будуть проходити ярмарки, подано російські мірні ваги. Потім подані портрети останнього царя Росії Миколи II та його дружини Олександри Федорівни, а також спадкоємця великого князя Олексія Миколайовича, сина царя.

Подано також свідчення про Російський імператорський дом, про пошту й телеграф в Бахмуті, а також свідчення про склад Бахмутської земської управи.

Головою Бахмутської земської управи був призначений гірничий інженер Рутченко Микола Володимирович.

Також дано цікавий нарис „Короткий огляд становлення народної освіти в Бахмутському повіті”. Подане фото „Бахмутське реальне училище”. Відомо, що це училище було відкрите в Бахмуті в 1910 році.

На сторінці 53 поміщене фото „Бахмутська земська лікарня”. Відомо, що ця лікарня була відкрита в 1908 році. Саме в цій лікарні після виходу з тюрми перебував український письменник Степан Васильченко. Він захворів на тиф і кілька тижнів пролежав в цій лікарні.

Велике місце займає „Сільськогосподарський відділ”. Це сторінки 104 - 143.

Цікава також стаття „Що робить Бахмутське земство для покращення сільського господарства”.

В книзі також поміщено „Домашній лікувальник”, подано

но поради при яких хворобах треба використовувати лікарські рослини.

Вихід „Сільськогосподарського календаря на 1913 рік” має велике значення для мешканців Бахмутського повіту.

Цікаво, що календар розповсюджували безкоштовно серед передплатників газети „Народная газета Бахмутского земства”.

Вперше в Бахмуті

Перший пам'ятник на Донеччині

До багатьох культурних цінностей минулого після встановлення Радянської влади в нас ставлення було негативне, недбале. Багато пам'ятників було знищено тільки тому, що вони пов'язані з іменами колишніх царів Російської держави або царських генералів.

Не обминула лиха доля й перший пам'ятник в нас на Донеччині, в Бахмуті, котрий встановили імператору Росії Олександру II. Його знищили після встановлення Радянської влади десь у 1918 році.

Та проте звернемось до історії.

19 лютого 1861 року імператор Росії Олександр II підписав маніфест про реформу, який обнародували 5 березня 1861 року. Цим маніфестом й законодавчими актами проголошувалось скасування кріпосного права, надання селянам і дворовим людям права „вільних сільських жителів і як особистих, так і майнових.

Селянам дозволялось набувати у власність нерухоме майно, вести торгівлю, відкривати і бути власниками фабрик і різних промислових, торгових і ремісничих закладів, продавати свої вироби як в селах, так і в містах, вступати в шлюб без дозволу поміщика і вирішувати самостійно свої сімейні справи.

Цей законодавчий акт Олександра II надовго залишився в пам'яті селян Російської імперії, в тому числі й на Україні.

В 1911 році на території Російської держави широко

відзначалось 50-річчя визволення селян від кріпосницької залежності. На Бахмутщині селяни вирішили цю знаменну дату відзначити встановленням пам'ятника імператору Росії Олександру II в місті Бахмуті.

Селяни Бахмутської волості Бахмутського повіту Катеринославської губернії стали збирати гроші на спорудження цього пам'ятника.

Через чотири роки вони зібрали 8000 рублів. Саме на ці гроші і стали будувати пам'ятник імператору Росії Олександру II. Запросили спеціалістів з Петербургу, завезли необхідні матеріали. На початку травня 1915 року пам'ятник був вже готовий. І от в травні 1915 року відбулось його відкриття. Встановили його в Бахмуті біля будинку Бахмутського волосного правління.

О 13 годині того ж дня урочисто задзвонили дзвони в Бахмутському Троїцькому Соборі. Стали збиратись люди. До будинку волосного правління стрункою колоною направились учні учбових закладів Бахмута - чоловічої та жіночої гімназії, реального училища, Володимирського й Гоголівського училищ, Олександрівського жіночого училища. Прийшли сюди і селяни з сіл Покровського, Кодема, Зайцева, Луганського та інших міст.

На початку другої години дня, як відзначав сучасник, показались хоругви, котрі направлялись з Миколаївської церкви. Прибули до волосного правління протоієрей Антон Курилов і духовенство всіх церков міста, численні прихожани.

Почалось богослужіння. Тисячі глядачів дивились на пам'ятник, який був покритий білим саваном.

Після закінчення богослужіння предводитель бахмутського дворянства К.І.Карпов й земський начальник М.І.Леонов зняли з пам'ятника покривало. І перед глядачами він постав у всій красі.

П'єдестал пам'ятника був зроблений з сірого Олександрівського граніту й мав два аршини висоти, тобто 1,5 метра. На п'єдесталі постала фігура Олександра II в увесь зріст,

висотою в 3 аршини й 2 вершки з маніфестом в руках.

На лицевій стороні пам'ятника було написано: „Царю-визволителю вдячні селяни Бахмутської волості” й останні слова маніфесту: „Осени себе хресним знаменем православний народ й призови з нами Боже благословення на твій вільний труд - запоруку свого домашнього добробуту й блага громадянського”.

Потім проголосили тут свої промови земський начальник М.І.Леонов та представник від селян Костоглодов. До пам'ятника були покладені вінки від селян Бахмутської, Сантуринської волостей, від Бахмутського міського самоуправління, Бахмутського повітового земства, євреїв міста Бахмута й від усіх міських середніх учбових закладів.

На площі відбувся парад, в якому узяли участь учні чоловічої гімназії та реального училища.

Один з глядачів висловив захоплення пам'ятником так: „Я глянув на пам'ятник. Перед моїми очима в усій красі постала статуя царя-визволителя. Мармур п'єдесталу заіскрився на сонці.”

Отже, перший пам'ятник в місті Бахмуті був відкритий 6 травня 1915 року. Напевно, це був перший пам'ятник у нас, на Донеччині.

На жаль, він не зберігся.

Перший літак

До Великої Вітчизняної війни та і в післявоєнні роки десь до 50-х - 60-х років ХХ століття в Артемівську існував аеродром. Мені не раз доводилось літаком з Артемівська добиратись до Донецька. Через 20 хвилин я був вже в Донецьку, тоді як автобусом треба було добиратись три години.

Та був час, коли на польоті льотчика на аероплані дивились як на незвичайне явище.

В жовтні 1913 року в одній з бахмутських газет повідомлялось, що в Донбас, в Бахмут приїздить відомий авіатор Я.І.Седов, який здійснить кілька польотів на спеціально

влаштованому для цієї мети аеродромі, місце для якого відіне дене міською управою безплатно.

Звістка про прибуття авіатора Седова швидко облетіла все місто. З нетерпінням чекали жителі міста зустрічі з льотчиком та його дивовижною машиною.

Яків Іванович Седов - російський льотчик. Спочатку захоплювався велосипедом, потім став механіком.

Пізніше поступив учитись до авіатора М.Н.Єфімова. Саме в цього льотчика навчився літати на аероплані.

В Москві він здійснив недовгий польот на аероплані Дукло. В 1910 році Я.І.Седов вивчав авіаційну справу у Франції. Разом з льотчиком М.Н.Єфімовим брав участь в змаганнях в Реймсі, Будапешті, Парижі. В 1911 році Яків Іванович повернувся в Росію.

В цей час редакція газети „Новая жизнь” вирішила влаштувати кілька польотів на аероплані по містах Далекого Сходу і Сибіру. Вона запропонувала авіатору Я.І.Седову здійснити такі польоти. Купили у льотчика М.Н.Єфімова аероплан системи „Фарман” з мотором потужністю в 60 кінських сил.

Яків Іванович здійснив польоти на цьому аероплані у Владивостоці, Благовіщенську, Іркутську, Томську, Омську.

У Владивостоці Яків Іванович літав над бухтою „Золотий ріг”. Пізніше він згадував про свій політ: „Сонце спускалось все нижче і нижче. Я вивів свій аероплан з ангара і вилетів на аеродром. Як мені потім розповідали, поява аероплана над бухтою при повному її затишші, біля невеликого скверу з гуляючою публікою над пам'ятником адміралу Невельському, справила на публіку сильне враження.

Я бачив, як десь там внизу мені махали хустками. Я пролітав над військовими суднами Тихоокеанської флотилії. Я бачив, як на суднах матроси вітали мене.”

Сам губернатор Приморської області вручив Якову Івановичу цінний подарунок - золотий годинник на пам'ять про перебування його у Владивостоці.

В Іркутську Яків Іванович Седов, здійснив шість польотів

на аероплані, став власником машини. Це сталося в червні 1913 року.

В спогадах Яків Іванович вказував: „Тут (тобто в Іркутську примітка наша) став власником аероплана, купивши його у газети „Новая жизнь” за 5000 рублів”.

Приїхавши в Томськ, льотчик Седов вирішив переробити аероплан „Фарман” на тип військового.

Три дні він удосконалював машину. Після переробки аероплан легко відривався від землі і йшов рівно.

В 1912 році Яків Іванович приймав участь в першій Балканській війні, керував загonom льотчиків, літав над обложеною Адріаноподем.

В 1913 році він повертається в Росію.

Дев'ятого жовтня 1913 року Яків Іванович з Харкова приїхав в місто Бахмут, щоб показати жителям польоти на аероплані.

В газеті „Бахмутская копейка” від 11 жовтня 1913 року було надруковане оголошення: „В неділю 13 жовтня цього року о 3 годині дня відбудуться польоти авіатора Якова Івановича Седова, прибулого з Балкан на міській території поруч з ремісничим училищем. Польоти будуть виконуватись на аероплані системи „Фарман” новітньої конструкції”.

Багато бахмутчан з нетерпінням чекали польотів авіатора. Настало 13 жовтня 1913 року. Публіка зібралась поблизу ремісничого училища і з цікавістю оглядала аероплан.

Незабаром до машин підійшов авіатор Яків Іванович Седов. Він сів у кабінку, плавно піднявся, пролетів невелику віддадь і спустився на землю.

Погода стояла несприятлива. День холодний, пронизуючий вітер. Авіатор змушений був посадити машину. Він пояснив публіці: „Через не настрій бахмутського повітря нести ввечері аероплан „Фарман”, польот повториться завтра”.

14 жовтня 1913 року о п'ятій годині вечора зібрались численні глядачі за вокзалом станції Бахмут Північно-Донецької залізниці, в степу, щоб подивитись, як буде літати авіатор Я.І.Седов на своєму аероплані.

Газета „Бахмутская копейка” від 15 жовтня 1913 року скупо повідомляла: „В п'ять годин вечора в присутності сотні дорослих людей, учнів і цілої орави хлопчиків Седов піднявся на своєму аероплані. Авіатор, відділившись від землі, вилетів напрям протилежний місту і, захопивши простір не дальше тюрми, спустився на те місце, звідки піднявся.

На прохання прибувчих учнів ремісничого училища авіатор піднявся в повітря ще раз.

Польоти продовжувались не більше, як 7 хвилин”.

Безумовно, польоти авіатора Якова Івановича Седова зацікавили жителів Бахмута. Адже вони вперше побачили аероплан, штурмуючий небесні простори. Бахмутчани гаряче дискутували льотчику Якову Івановичу Седову.

Перша вечірня газета Донеччини

У нас, на Донеччині, вечірні газети виходять в Донецьку, Макіївці, Горлівці. А чи замислювались ви, де і коли вперше вийшла вечірня газета в Донецькому краї?

Я довго замислювався над цим питанням, переглянув багато донецьких газет різних років видання. Довелося побувати в великих бібліотеках Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Харкова. Мені вдалося установити, що така газета вперше з'явилася в Бахмуті. 15 квітня 1912 року вийшов „Бахмутский листок”.

Під заголовком стояв такий надпис „Ежедневная вечерняя газета”. Це був перший номер вечірньої газети у нас, на Донеччині.

Редакція газети розміщувалась в місті Бахмуті на торговій площі в будинку купця Клещєєва. Напевно, його іменем названа залізнична станція Клещєєва Донецької залізниці поблизу Артемівська.

Редактором газети був Міклашевський. На першій сторінці були опубліковані „Арабески”:

С газетой, господа бахмутчане.

С небольшой, правда,

С маленькой даже.

Ибо всякое начинается с трудом.

Газета друкувала різні новини з життя міста Бахмута і користувалась успіхом у читачів. Про неї говорили: „Да, это у нас, в Бахмуте, начала выходит новая газета и говорит нечего. Одно только плохо, что ругает сильно. ... Не будь этой газеты, все было бы по-семейному, по-домашнему, а теперь объяснят каждому”.

Ми вже говорили, що бахмутська вечірня газета поміщала різні новини з життя міста. Так, в №3 „Бахмутский листок” повідомляв: „Затверждена концесія міста з фірмою Феттер і Гінкель, затверджений договір й місто за 6000 рублів за рік одержить сто чотири дугових ліхтаря в різних кінцях міста. З першого листопада цього року наше місто освітить електрикою.”

Поміщала газета і невеликі віршовані строчки.

Осколки

Бахмут наш дорогой, безсомненно,

Об этом гласные твердят.

Нам суд окружный непременно

В Петербурге разрешат.

(«Бахмутский листок» №3 за 17 квітня 1912 року)

А от ще один цікавий чотирьохрядковий вірш, написаний невідомим бахмутчанином.

Возможно, вы, друзья, и правы.

Бахмут, возможно, обновлен.

Исчезли ямы и канавы,

Он светом ярким освещен.

(«Бахмутский листок» №8 за 23 квітня 1912 року)

Газета „Бахмутский листок” видавалася в місті Бахмуті протягом всього квітня 1912 року. Потім її видання припинилось.

Таким чином, перша вечірня газета в Донбасі виходила в місті Бахмуті в 1912 році.

Перший дитячий будинок в Донбасі

В довідниках Росії до 1917 року зустрічається назва „Приют”, тобто притулок для захисту дітей-сиріт. У нас, на Донбасі, перший такий притулок був відкритий 17 березня 1901 року в місті Бахмуті. По суті - це був дитячий будинок. Спеціально для нього побудували двоповерховий кам'яний будинок. Прийом дітей почався в 1903 році.

В Бахмутський притулок приймали дітей-сиріт віком від 6 до 14 років. Всі вони були переважно уродженці Бахмутського повіту Катеринославської губернії.

Дівчатка вчилися шити, вишивати, готувати їжу, а хлопчики оволодівали майстерністю працювати молотком, вчилися столярній справі, а також іншим робочим професіям.

Бахмутський приют був порівняно невеликим. На 1 січня 1909 року в ньому нараховувалось 48 дітей, а на 1 січня 1910 року тут вже було 52 дитини.

Прошли роки. Нині цього дитячого будинку в Артемівську немає. Але в свій час Бахмутський приют відіграв велику роль в вихованні дітей-сиріт.

Слід відзначити, що Бахмутський приют був першим дитячим будинком в Донбасі.

Донецька губерньська партійна школа

В Артемівську по вулиці Куйбишева, 8 стоїть високий кам'яний будинок, в котрому знаходилась швейна фабрика імені 8-го березня. Цей будинок був побудований в 1880 році і в ньому знаходилось Бахмутське духовне училище.

В цьому училищі з 1878 по 1883 рік навчався Микола Федорович Чернявський - відомий український поет, а з 1889 по 1900 рік він працював тут вчителем церковних співів і музики. З 1905 по 1910 рік тут навчався відомий український співак, народний артист СРСР Іван Сергійович Патонжінський.

Після встановлення Радянської влади в Артемівську духовне училище закрили.

З осені 1920 року Бахмут став центром Донецької губернії. Саме тоді й вирішили губерньські партійні органи відкрити в Бахмуті партійну школу. Її урочисто відкрили в приміщенні духовного училища в день святкування 50-річчя Паризької комуні.

Називалась ця школа Донецька губерньська школа імені Паризької комуні. Школа була розрахована на 300 чоловік курсантів. На навчання прибуло 200 чоловік, але після спеціальної співбесіди залишили 127 чоловік, останніх відправили додому.

От цифри: чоловіків - 95; жінок - 32.

Навчання продовжувалося шість місяців. Цікаво, що на навчання в цю школу прибув і молодий тоді партійний діяч Микита Сергійович Хрущов.

М.С.Хрущов вчився в Донецькій партійній школі в 1921 - 1922 роках. Саме тут він познайомився з викладачем Ніною Петрівною Кухарчук, з котрою і одружився.

Електрика в Бахмуті

Без електрики не можна уявити життя сучасного міста чи села. Вона міцно ввійшла в побут жителів Донецького краю, в тому числі й міста Артемівська.

Про появу електрики в місті Бахмуті ми маємо надзвичайно стислі відомості.

Мені доводилось зустрічатись з директором Артемівського історико-краєзнавчого музею Вінок Ніною Вікторівною. Привітна, ввічлива, вона охоче розповідала про минуле Бахмута, зокрема говорила, що в місті була побудована електростанція десь в 1909 році по нинішній вулиці Леніна, колишня Олексіївська, на місці, де колись була міська лазня.

Газета „Народная газета Бахмутского земства” від 4 лютого 1911 року повідомляла: „Міська електрична станція відкрила свої дії 4 лютого 1910 року”.

Саме тоді освітлювались кілька великих будинків в центрі Бахмута. На все місто електроенергії не вистачало.

Проїшли три роки. Бахмутська міська електростанція стала більш потужною.

„Народная газета Бахмутского земства” від 4 червня 1911 року писала: „20 травня 1913 року побудована електрична станція дає енергію приватним абонентам, а з 1 червня 1913 року все місто освітлене електрикою”. Таким чином в 1913 році в усіх будинках міста Бахмута з’явилось електричне світло.

Футбол в Бахмуті

На початку ХХ століття великої популярності в нас, на Донеччині, зокрема в місті Бахмуті набув футбол. Цей вид спорту все більше приваблював численних глядачів.

Навесні 1912 року викладач Бахмутської чоловічої гімназії імені імператора Миколи II Олександр Григорович Роменський побудував на дачі в чотирьох кілометрах від Бахмута площадку для гри в футбол для гімназистів. Разом з учнями він ретельно взявся за справу. Площадка була розрівняна, поставили ворота, купили м’яч.

Газета „Бахмутський листок” від 24 квітня 1912 року відзначала: „На чолі цієї справи для гімназистів стоїть „Сокол” Роменський. Гаряче прийнявся він за футбол й треба побажати, щоб благотворно це відзначалось на розвитку учнів”.

Отже, на футбольній площадці учні чоловічої гімназії під керівництвом О. Роменського вчилися грати в футбол.

В 1912 році в Бахмуті була організована команда футболістів. Називалась вона „Спортінг” („Бахмутський клуб любителів спорту”). Бахмутські футболісти зарекомендували себе з найкращої сторони своєю прекрасною грою.

22 липня 1912 року Бахмутська футбольна команда „Спортінг” приїхала в місто Слов’янськ, де провела матч командою Слов’янського курортного гуртка футболістів. Матч тривав не 90, а 110 хвилин й пройшов при повній перевазі бахмутчан.

Газета „Донецкое слово” від 25 липня 1912 року повідомляла: „Дружний і стрімкий напад Бахмутських форвардів і хавбеків весь час тримав м’яч на стороні слов’янців”. Та ж газета підкреслювала: „Із команди „Спортінг” слід відзначити хорошу й красиву гру центр-хавбека Ціпельзона, котрий не переставав нападати всі 110 хвилин”.

Матч закінчився з рахунком 3 : 1 на користь команди Бахмута. В бахмутчан голи забили: Михайлов - 1; Петренко - 2. В слов’янців гол забив крайній форвард Михайленко.

В Слов’янську бахмутська футбольна команда виступала в такому складі: Сергеев, Пашенко, Мещеников, Харківський, Ціпельзон, Кобзанов, Жданов, Садовський, Петренко, Михайлов й Васильченко.

Суддею був Трахтенберг з Харкова.

30 липня 1912 року на площадці Бахмутського клубу любителів спорту в Бахмуті відбувся повторний матч між командами „Спортінг” й Слов’янського гуртка любителів спорту. Гра тривала 90 хвилин, проходила при повній перевазі бахмутських спортсменів. Але блискуче грав воротар слов’янців Кауфман. Він не раз рятував свою команду від вірного гола.

Газета „Донецкое слово” від 2 серпня 1912 року відзначала: „Слов’янський голкіпер Кауфман заслужив похвали”. Матч закінчився внічию з рахунком 0:0.

15 серпня 1913 року в місті Бахмуті відбувся матч між командами міста Бахмута й Микитівського „Северного рудника”. Цей матч закінчився рахунком 9:1 на користь команди Бахмута.

Таким чином футбол в Бахмуті - Артемівську існує вже 95 років.

Футболісти Австрії в Артемівську

Однією з пам’ятних сторінок спортивного життя міста Артемівська став приїзд футболістів Австрії в 1929 році.

5 вересня 1929 року о 10 годині ранку поїздом з Харкова в

Артемівськ прибула робітнича футбольна команда Австрії в складі 18 чоловік. Серед них були 12 металістів, 2 залізничника, 3 текстильника, 1 деревообробник.

Гості з вокзалу станції Артемівськ II попрямували в центр міста. Вони побували на площі Свободи, оглянули величній пам'ятник Артему, відвідали історичний музей, слухали симфонію Бетховена у виконанні артемівських музикантів.

Керівник делегації Купгар заявив при зустрічі з громадськістю Артемівська: „Наші спортивні зустрічі служать справі фізичного зміцнення для боротьби з світовою буржуазією для перемоги і протесту революційного червоного прапора.”

А на другий день, тобто 6 вересня 1929 року, на стадіоні в Артемівську о 6 годині вечора відбувся матч між збірною футболістів Нижньої Австрії та збірною Артемівського округу. Трибуни стадіону були заповнені вщерть.

По свистку судді на зеленому полі розпочалась гра. Відразу відчувалась перевага артемівців. На 5 хвилині артемівські футболісти забивають перший гол в ворота гостей.

Австрійські футболісти підтягнулись, кинулись в атаку і через 10 хвилин забили м'яч в сітку воріт наших футболістів.

Але і після цього перевага артемівців знову стала відчутна. Не раз ворота австрійців були під загрозою. Та блискуче грав воротар, в відчайдушному кидку не раз рятував ворота збірної Австрії від неминучого голу.

На 34 хвилині біля воріт команди Австрії був призначений кутовий. Як розповідав один із очевидців: „Коротка і точна розпасовка головами і м'яч в сітці австрійців. Артемівці забивають другий гол.”

Після перерви артемівські футболісти продовжували атакувати і незабаром забили третій м'яч в ворота австрійців.

На 35 хвилині другого тайму австрійці забивають другий гол в ворота артемівців. Гра закінчилась з рахунком 3:2 на користь збірної футболістів Артемівського округу.

Газета „Кочегарка” від 7 вересня 1929 року відзначала: „Вчора збірна показала зразки футбольної гри, дивну зіграність, точний розрахунок і ретельно створені складні

комбінації.”

Отже, матч по футболу між зірною робітничою командою Австрії та зірною командою Артемівського округу в вересні 1929 року - це цікава сторінка в літопису історії міста Артемівська.

Перший автомобіль в Бахмуті

По вулиці Радянській в Артемівську невпинним потоком снували автомобілі, автобуси, тролейбуси. Я стояв на зупинці поблизу міського Палацу культури й дозвілля і терпляче чекав, коли можна буде перейти на другий бік вулиці.

Повз мене проїжджали „Волги”, „Жигулі”, „Запорожці”, а також автомобілі іноземних марок. До автомобіля, як до зручного виду транспорту, ми настільки звикли, що часом не замислюємось, коли вони з'явилися в світі, зокрема в Артемівську.

Переглядаючи енциклопедичні довідники, я дізнався, що перші автомобілі з'явилися в кінці XIX століття у Франції та США, а в Росії на початку XX століття.

У нас, на Донеччині, зокрема в місті Бахмуті перший автомобіль з'явився навесні 1912 року.

В 1911-1912 роках будувалась Північно-Донецька залізниця, котра йшла від Харкова через Лиман (тепер Красний Лиман), Яму (тепер Сіверськ) на Бахмут (тепер Артемівськ) до станції Микитівна. Навесні 1912 року в місто Бахмут прибули будівельники залізниці. Вони користувались послугами свого автомобіля.

Газета «Бахмутский листок» від 25 квітня 1912 року повідомляла: „По місту мчить автомобіль сірого кольору, котрий належить Північно-Донецькій залізниці. Пасажири, які сидять в ньому, зовсім не звертають увагу на проходячу публіку”.

Поява першого автомобіля на вулицях Бахмута викликала занепокоєння городян. Адже на той час не були розроблені правила руху автомобілів. Автомобіль міг збити пішохода й завдати йому тяжкої травми.

Та ж газета «Бахмутский листок» від 27 квітня 1912 року зауважила: „Безумовно, приємна швидка їзда, її оспівували і в піснях, і в прозі, але не можна допустити, щоб із-за цього задоволення одних страждали інші. А це дійсно можливо при тій швидкості, яку розвивають будівельники Північно-Донецької залізниці на своєму автомобілі. Правда їм є куди поспішати, але ж не повинна публіка ризикувати своїми кістками”.

На одному з засідань Бахмутських повітових земських зборів було підняте питання про правила вуличного руху в Бахмутському повіті і в місті Бахмуті. Але конкретної постанови тоді ще не прийняли. Цікаво, що один з бахмутчан зауважив: „Не мішало б місту виробити ці правила заздалегідь, не чекаючи, коли кістки того чи іншого пішохода постраждають від їзди сірого автомобіля”.

Отже, перший автомобіль в Бахмуті з'явився в квітні 1912 року. Це був автомобіль марки „Руссо-Балт”, випущений в Росії на початку ХХ століття.

Влітку 1913 року міська дума в Бахмуті надала виключне право перевозки пасажирів в омнібусах підприємцям Набарову й Коваленку. Протягом трьох років вони зобов'язувались перевозити пасажирів і платити місту щорічно 100 рублів.

Омнібуси повинні були бути на гумових шинах. Плата за проїзд в один кінець з учнів 3 копійки, а з дорослого населення трохи дорожче. Та незабаром почалась перша світова війна і перевезення пасажирів в омнібусах так і не було введено.

Цікаві сторінки в історії Бахмута

Бахмутська газета про Сталіна

В 1917 році в місті Бахмуті видавалась газета „Донецкая мысль”. На її сторінках я знайшов нарис про Й.В.Сталіна.

Як відомо, в листопаді 1917 року після перемоги збройного повстання в Петрограді до влади в Росії прийшли

більшовики. Був утворений новий уряд Росії - Рада народних комісарів.

Про одного з комісарів була опублікована замітка „Неуловимый комиссар”. От що повідомляла газета: „Комісаром по національним справам стоїть при Леніні якийсь Джугашвілі-Сталін, колишній вільнослухач Петроградського університету. Він одержував допомогу із студентської каси взаємодопомоги і заборгував касі 200 з лишнім рублів.

В липні правління каси дізналось, що Джугашвілі добре заробляє, звернулось до нього з проханням заплатити борг, бо каса залишилась без грошей. Справу передали в суд.

Сталіну намагались вручити повістку на суд в Петрограді. Але квартира знімалась на третю особу. Звичайно, Сталін на суд не з'явився.

Після призначення Сталіна комісаром по національним справам, мировий суддя направив повістку в Смольний інститут, звідки одержав записку від Сталіна: „Коли я одержу першу заробітну плату, то негайно внесу гроші в касу. Джугашвілі-Сталін. 6 листопада 1917 року”.

Все ж мировий суддя вирішив стягти при допомозі судового пристава борг.”

Ця замітка була опублікована в газеті „Донецкая мысль” 16 листопада 1917 року. Правда, нам невідомо, чим же закінчилась ця судова справа.

Уряд Союзу Радянських Соціалістичних республік в Артемівську

Це було вісімдесят два роки тому. Швидкий поїзд направився в кінці лютого 1925 року з Москви до Тбілісі. В ньому їхали члени Уряду Радянського Союзу на сесію ЦВК СРСР.

27 лютого 1925 року поїзд прибув в Донбас, в тодішній обласний центр - місто Артемівськ і зробив коротку зупин-

ку. Задовго до прибуття поїзда вокзал станції Артемівськ II заповнили сотні людей з прапорами, прибув оркестр, вишикувались червоноармійці, прибули члени профспілки, учні шкіл, піонери. Всім хотілось побачити керівників Уряду. 27 лютого 1925 року о 2 годині дня показався поїзд.

Один із сучасників розповідав: „Повільно підходить поїзд до вокзалу станції Артемівськ II. Оркестри грають зустрічний марш. Нарешті поїзд зупинився.

З вагону виходить міністр закордонних справ СРСР тов. Чичерін. Він розмовляє з червоноармійцями, дає відповіді на запитання.

От виходить всесоюзний староста Михайло Іванович Калінін. Проходить по рядах. Дійшов він до піонерів і зупинився. Піонери оточили Калініна тісним кільцем. Кожний з них хотів стояти поближче і побачити Михайла Івановича. Калінін вигукнув: „От так організація!”

Багато з присутніх людей прохають Калініна сказати щонебудь. Калінін говорить: „Виступати не могу, тому що дуже багато людей й мене ніхто не почує. Передайте привіт донецькому пролетаріату. Скажіть, що країна чекає збільшення видобутку й зниження вартості вугілля.”

Виходить з вагону Григорій Іванович Петровський. До нього звернулася делегація Артемівської окружної партійної конференції з проханням зробити доповідь. Петровський відповів: „Не можна відстати від поїзда”.

З іншого вагону виходить Подвойський. Він говорить про те, як повинна виховуватись зміна, юні піонери.

От проходить Риков. Він глибоко засунув руки в кишені пальто й розмовляє з людьми, дає короткі відповіді на запитання.

Виділяється з членів уряду В. Куйбишев. Його теж обступили робітники. Він з ними сердечно розмовляє.

Та от духовий оркестр заграє зустрічний марш. Швидкою похідкою йде М.І.Калінін, за ним інші члени уряду. Калінін йде мимо вишикуваних червоноармійців. Звучить по перону

вокзалу голосне „Ура!”. Колишуться червоні прапори. Члени уряду сідають у вагони і поїзд відправляється в далеку путь.” На прощання члени уряду - М.І.Калінін, Г.І.Петровський й Х.Раковський направили привітання донецьким гірникам через артемівську газету „Кочегарка”.

От що вони писали:

„Привіт донецьким шахтарям. М.Калінін. 27.II - 1925р.”

„Дорогий „Кочегарці”. Бажаю подвигів на шляхах освіти мас. Петровський. 27.II - 1925р.”

„Кочегарці” - сердечний привіт. Раковський”

Прошло багато років. Відбулись великі зміни. Наша Україна стала окремою незалежною державою.

Але пам'ять про перебування видатних людей, в тому числі й членів Уряду СРСР, залишиться в серцях жителів міста Артемівська.

К.Є.Ворошилов в Артемівську

Десь наприкінці 1925 року Донецька губернія була ліквідована. На території цієї губернії утворили округи: Артемівський, Луганський, Сталінський, Маріупольський, Старобільський. Таганрозький і Шахтинський округи відійшли до Росії і ввійшли в склад Ростовської області.

Місто Артемівськ стало центром Артемівського округу, в склад якого входили нинішні міста Красний Лиман, Святотірськ, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівна, Красноармійськ, Держинськ, Горлівка, Єнакієве, Дебальцеве, Лисичанськ, Рубіжне, Попасна.

Артемівський округ відіграв важливу роль в економіці колишнього Радянського Союзу. Саме сюди часто приїздили партійні і державні діячі колишнього Радянського Союзу і України.

27 травня 1927 року в Артемівський округ прибули Голова Реввійськради Союзу РСР Климент Єфремович Ворошилов та командуючий військами України та Криму Іона Еммануїлович Якір.

Спочатку вони відвідали Святогірськ, котрий тоді називався Красногорськ. Там їх зустрічали представники Артемівського окружного партійного і виконавчого комітетів.

Тут, в Святогорську Ворошилов прийняв парад частин Неської дивізії (по суті це була Донбаська дивізія), тепло привітав червоноармійців і командирів. Після закінчення параду до Ворошилова прибула делегація робітників Донбасу, яка відпочивала в будинку відпочинку Святогорська і запросила високих гостей до себе в гості.

Ворошилов погодився. В будинку відпочинку відбувся мітинг. К.Є.Ворошилов зробив доповідь про міжнародне і внутрішнє становище СРСР.

З Святогорська Ворошилов в супроводі Якіра виїхав в Краматорськ. Там теж відбувся мітинг. Шість тисяч краматорських робітників уважно слухали доповідь товариша Ворошилова.

З Краматорська Ворошилов завітав в Дружковку, оглянувши машинобудівний завод. Там теж відбувся мітинг.

Потім відвідав Костянтинівку, де оглянув хімічний і дзеркальний заводи. Там теж відбувся мітинг, на якому виступав Климент Єфремович Ворошилов.

29 травня 1927 року К.Є.Ворошилов і Й.Е.Якір приїхали в Артемівськ. „Артемівські робітники, - як розповідала газета „Кочегарка”, котра видавалась в Артемівську, - радісно зустріли товариша Ворошилова. Довго не втихали шумливі оплески.”

Біля гігантського пам'ятника товаришу Артему відбувся хвилюючий мітинг. На мітинг прибули робітники, службовці Артемівська, а також делегати Артемівського III окружного з'їзду профспілок.

На трибуну пам'ятника Артему вийшов товариш Ворошилов і зробив доповідь про міжнародне і внутрішнє становище Союзу РСР. „В хвилюючій тиші по всій площі чітко роздавався рівний і спокійний голос Ворошилова, - відзначала газета „Кочегарка”, - одного з найкращих синів донбаського пролетаріату.”

Після Ворошилова виступив командуючий військами України і Криму І.Е.Якір, котрий запевнив, що Червона Армія дасть гідну відсіч світовому імперіалізму.

Виступив і секретар Артемівського окружного комітету Комуністичної партії України Міхійєнко, який закликав трудящих Артемівщини до побудови соціалістичної держави.

Після закінчення мітингу К.Є.Ворошилов сфотографувався біля пам'ятника Артему разом з делегатами з'їзду III Артемівської окружної спілки профспілок.

По доповіді К.Є.Ворошилова була прийнята резолюція робітників і трудящих Артемівська. От що говорилось в резолюції: „III окружний з'їзд профспілок Артемівщини разом зі всіма робітниками, трудящими й гарнізоном Артемівська, наслуховавши доповідь Голови Реввійськради СРСР товариша Ворошилова про міжнародне і внутрішнє становище СРСР, з великим задоволенням відмічають ріст і зміцнення СРСР.

...Ми з обуренням констатуємо, що світовий імперіалізм знову затіває інтервенцію проти СРСР.

...Горе шаленим, котрі посміють наважитись на мирну працю робітників і селян, на фабрики і заводи.

...Рішуче протестуємо проти нахабних бандитських виходок англійського імперіалізму, відкрито готуючого нову імперіалістичну бойню проти СРСР.”

Резолюція закінчувалась лозунгами: „Хай живе Союз Радянських Соціалістичних Республік! Хай живе Червона Армія - вірний і непереможний захисник робітників і селян! Хай живе вождь робітничого класу і селянства - комуністична партія! Хай живе син донецького пролетаріату - товариш Ворошилов.”

Після закінчення мітингу Ворошилов надіслав редакції артемівської газети „Кочегарка” таке привітання: „В редакцію «Кочегарки» привет и наилучшие пожелания всем пролетариям Красной Артемовщины”. К.Ворошилов. (Газета „Кочегарка” 29 травня 1927 року)

З Артемівська Ворошилов і Якір направились в Єнакієве.

Там теж відбувся багатолюдний мітинг.

Перебування Климента Єфремовича Ворошилова в Артемівську - це також цікава сторінка в літопису старовинного донецького міста.

Артемівська сторінка в житті М.І.Бухаріна

В одному з довідників говориться про Бухаріна Миколу Івановича, що він працює як член ЦК і Політбюро, як член Президії Комінтерну і як редактор „Правди”, в рівній мірі, як літератор, лектор, партійний агітатор, пропагандист.

Перу Бухаріна належать такі важливі роботи, як „Мировое хозяйство и империализм”, «Политическая экономия рантье (критика теории ценности и прибыли так называемой австрийской школы)», «Экономика переходного периода (понятие экономического анализа основных закономерностей распада капитализма и общественной организации в условиях пролетарской диктатуры».

В свій час одержала широку популярність робота „Азбука коммунизма”, написана Бухаріним в співавторстві з Преображенським.

І от ім'я цієї талановитої людини, державного і партійного діяча колишнього Радянського Союзу було пов'язане з нашим краєм, з Донбасом, зокрема з містом Артемівськом.

29 жовтня 1928 року сріблястий білокрилий двомістний літак вилетів вранці з Чорноморського узбережжя Кавказу, з міста Сочі і взяв курс на Москву. Шлях літака пролягав через Донбас, Харків, Курськ.

Стояла слякотна, дощова погода. Густі сірі хмари облягли небо. Видимість стала поганою. Літак приблизився до Донбасу, до міста Артемівська, і тут льотчик почув по радіо прогноз погоди. „В районі Харкова туман. Летіти небезпечно.”

Отож, повітряний поїзд потрапив в ніякове становище. Ні туди, ні сюди. Хочеш не хочеш, а залишайся в Артемівську. Літак знизився, зробив круг над Артемівськом і сів тут же на аеродромі.

З літака вийшли два чоловіка. Один з них пілот, широкоплечий, з міцними мозолястими руками, а другий з невеличкою борідкою, в сірому костюмі, в шкіряній куртці.

Це і був Микола Іванович Бухарін. На аеродромі його зустріли керівники партійних і радянських органів Артемівського округу і міста Артемівська.

Микола Іванович відразу хотів їхати в Москву поїздом, але його умовили залишитись в Артемівську.

На той час Артемівськ - важливий політичний і культурний центр Донбасу, центр великого Артемівського округу. Бухарін в супроводі громадськості приїхав з аеродрому в центр міста Артемівська.

Бухаріну запропонували поїхати в Горлівку, оглянути завод, який виготовляв перші радянські врубові машини або на соляні шахти поблизу Артемівська. Микола Іванович сердечно подякував за запрошення.

Хтось вирішив, що Бухарін зголоднів. Отож негайно принесли бутерброди і чай. Бухарін попоїв і запитав:

- Яку Ви хочете взяти плату за це?
- Невелику доповідь до десятиріччя комсомолу.
- Якщо так, то я згоден.

Після цього Микола Іванович поїхав на соляний рудник імені Карла Лібкнехта (тепер місто Соледар). Він спустився в шахту, оглянув її, познайомився з процесом виробництва кам'яної солі.

Незабаром в шахті пролунав дзвінок на сніданок. Бухарін сів за один стіл з робітниками, попоїв, випив склянку чаю. Потім виїхав на-гора. В місцевому клубі відбувся летючий мітинг, на якому з промовою виступив М.І.Бухарін.

З привітанням від імені робітників виступив один з шахтарів, підійшов до Бухаріна і передав йому чорнильницю і солонку з зірочкою, зроблені з солі. Бухарін щиро подякував, обняв шахтаря і поцілував.

Для стінної газети соляної шахти імені Карла Лібкнехта „Красний горняк” Бухарін тут же написав замітку і передав

її рідколегії. В замітці говорилось: „Большое спасибо товарищам рабочим за гостеприимство, за чай и сахар, за объяснение об производстве - словом за все.

Горячо желаю всем Вам успеха в работе и в жизни вообще. Сердечный привет. Н.Бухарин”

З Карло-Лібкнехтовська Бухарін повернувся в Артемівську.

Пізно ввечері 30 жовтня 1928 року в Палаці культури імені В.І.Леніна (тепер Міський центр культури і дозвілля) він виступив з промовою на урочистому засіданні Артемівської міської партійної організації, присвяченому одинадцятій річниці Жовтневої революції та десятиріччю існування комсомолу.

В своїй промові він сказав: „Жовтнева революція - це революція соціалістична, багатогранна, багатостороння. ...Ця революція соціалістична, революція пролетаріату розкріпостила виробничі сили людського товариства.”

М.І.Бухарін також відзначив, що Жовтнева революція змінила людські відносини, перетворила людську природу, найважливіше завдання революції - створення нової людини. Комсомольці на думку Бухаріна повинні бути застрільниками боротьби за нових робітників.

Після закінчення промови Бухарін надіслав редакції газети „Кочегарка” свій автограф. „Горячий привет пролетариям Донбасса. Н.Бухарин”

31 жовтня 1928 року Бухарін виїхав в Москву, проїздом відвідав Костянтинівну, де оглянув пляшковий, скляний і металургійний заводи.

Він розповів робітникам про роботу XV з'їзду партії, про боротьбу за єдність партії. Робітники гаряче вітали Бухаріна, запросили його приїхати на відкриття нового Палацу культури. Бухарін пообіцяв приїхати.

З Констянтинівки М.І.Бухарін поїхав в Москву.

Вулиця Петровського в Артемівську

В Артемівську є вулиці, пов'язані з перебуванням в місті

видатних людей. Про одну з них я розповім.

Багатокілометровою стрічкою паралельно вулиці Артема тягнеться вулиця Петровського.

Колись вона називалась вулицею Садовою, напевне тому, що тут були сади бахмутчан - жителів Артемівська.

Влітку 1913 року завітав в місто Бахмут (так називався Артемівськ) член IV Державної думи Росії, згодом державний діяч України Григорій Іванович Петровський. Він зупинився на квартирі в одного з робітників на Садовій вулиці.

Вночі, в теплу літню пору на квартирі в цього бахмутського робітника зібрався актив робітників і службовців міста Бахмута, на якому був присутній і Г.І.Петровський.

Григорій Іванович зробив доповідь про роботу фракції більшовиків в Державній думі Росії. Присутні уважно слухали оратора. В дебатах прийняли участь і деякі бахмутські робітники, котрі вітали роботу Г.І.Петровського.

На зборах була прийнята резолюція: „Збори, заслухавши доповідь тов. Петровського, вітають цей крок зближення робітничого депутата з пролетарськими масами і заявляють, що тільки його одного із всіх членів Державної думи від Катеринославської губернії вони визначають своїм представником”.

Закінчились збори. Настав ранок. Небезпечно було робітничому депутатові йти вдень вулицями Бахмута. Адже за ним стежили власті. Не дай Бог зустрітися з городовим чи іншим представником тодішніх властей: лиха не оберешся.

Тоді Григорій Іванович Петровський пішов на квартиру до єврейського громадського раввіна А.Розенфельда, котрий жив по вулиці Садовій, 139. Там він на єврейському весіллі був присутній, як свідок.

Григорій Іванович тепло вітав молодих, побажав жениху і нареченій міцного здоров'я, щастя, на честь молодого подружжя випив келих вина.

Цілий день Петровський провів на єврейському весіллі, а пізно ввечері пішов на залізничний вокзал. Там він сів у поїзд

Маріуполь - Санкт-Петербург і поїхав до столиці Російської імперії - міста Петербурга.

На честь знаменної події - перебування Г.І.Петровського в Бахмуті десь в 1929 році була перейменована вулиця Садова на вулицю Петровського. На фасаді будинку 139 колишньої Садової була встановлена меморіальна дошка на честь Г.І. Петровського.

На жаль вона не збереглась.

Шахта „Петро Великий”

Поблизу міста Бахмута в районі станції Ступки в 1883 році були знайдені великі поклади кам'яної солі.

Газета „Екатеринославский листок” від 8 липня 1883 року розповідала: „В Бахмутському повіті при бурінні в 3-х верстах від Бахмута на станції Ступки під першим покладом солі в 2,5 сажени зустрічається другий пласт, на якому пройдено буравом 5 саженив. Утворюється компанія по експлуатації.”

Отже, на станції Ступки виявлено два пласти кам'яної солі, один товщиною в 5 метрів, а другий більше 10 метрів.

Незабаром утворилась голландська компанія по розробці кам'яної солі поблизу Бахмута. Вона й побудувала недалеко від станції Ступки шахту, котру назвали в честь імператора Петра I - „Петро Великий”.

В 1903 році на шахті „Петро Великий” працювало 176 чоловік, було видобуто солі на суму 2 мільйони 900 тисяч рублів.

В 1907 році відвідав місто Бахмут журналіст з Москви Сергій Меч. Він познайомився з околицями старовинного донецького міста. Побував і на шахті „Петро Великий”. Про неї написав нарис „Шахта „Петро Великий”.

Сергій Меч приїхав в місто Бахмут влітку 1907 року. Саме в день його приїзду тут пройшов проливний дощ, йти по вулицях міста було важко. Адже тоді тротуарів, заощених вулиць не було.

„На другий день приїзду в Бахмут, - пише журналіст, - проливний дощ перетворив чорноземні вулиці міста в сплошні глибокі калюжі, а так як тротуарів немає, то жителі міста змушені були оголити ноги до колін і в такому вигляді пробираються по вулицям.

Все ж візник, з яким я домовився, під'їхав о сьомій годині ранку до ганку маленького, чистого готелю, де я стояв, і ми відправились до шахти „Петро Великий”.

Візник повіз гостя в повозі, вкритій брезентом. З цікавстю розглядав підприємства Бахмута гість з Москви. Особливо сильне враження на нього справила варниця, котра належала греку Скараманзі з Таганрогу.

Ця варниця знаходилась по праву сторону від вокзалу станції Бахмут (нині станція Артемівськ I).

Сергій Меч пише: „При в'їзді в місто зі станції залізниці Ви побачите її першою. Вона має вигляд довгого кам'яного будинку з рядом труб наверху. Поблизу неї зроблені артезіанські колодязі, з яких парова машина постійно викачує розсіл в 10 величезних дерев'яних казанах.

Казани підігріваються знизу печами, куди чорні й мокрі кочегари то і діло кидають кам'яні вугілля.

Вода в казанах кипить і випаровується, виходять в повітря через дерев'яні труби, а сіль залишається в крупних білих кристалах.

Робітники вичерпують її лопатами і кладуть тут же рядом, в сушильні, які нагріваються тими же печами.”

Щорічно тут добувають 2,5 мільйони пудів солі.

Проїхали версти зі дві і тут показалося невелике сільце Мало-Іллінівка, а праворуч за станцією Ступки великий сад, обгороджений кам'яною огорожею. В саду виднівся красивий будинок. Це була садиба поміщиці Станкевич, на землі якої стояла шахта „Петро Великий”.

Голландська компанія виплачувала їй 25 копійок за кожний видобутий пуд солі. На шахті щорічно добувалось до 4 мільйонів пудів солі.

Сергій Меч в своєму нарисі говорить: „Ми під'їхали до будинку шахти й зупинились біля красивого будинку, над дверима котрого написано „контора”. ...Будинок же шахти представляє собою високу квадратну вежу, побудовану з цегли. По дерев'яній крутій драбині піднялись ми на верхній поверх вежі, звідки спускаються в шахту.”

Адміністрація дозволила приїжджому з Москви спуститись в шахту.

Сергій Меч детально описує своє перебування в шахті: „Ми спустились на 100 сажнів нижче поверхні землі. Газові лампи тускло освічували підземну імлу. На одній із стін висів образ Спасителя і перед ним горіла лампада.

Було сиро, пахло порохом димом, але повітря все-таки було свіже і прохолодне.

Від шахти проведені дві головні галереї в протилежні сторони, кожна досягає 50 сажнів в довжину, в ширину вона має біля двох сажнів.

Вздовж них покладені дві пари рейок. По рейкам робітники котять ручні залізні вагончики, наповнені сіллю. Вони котять до площі кліті.”

Потім автор говорить, як кліть піднімає вагончик з сіллю наверх, а вниз спускаються порожні вагончики.

„Стіни галереї складаються з чистої білої солі, - розповідає С.Меч - злегка вологої, злегка потемнілої від порохомого диму. Сіль виломлюють виключно порохом. В ній буравлять круглі скважини, в котрі вкладається паперова трубка, начинена порохом і постачена фітільом.

Вибухи проводять два рази в день: опівдні і в шість годин вечора. В цей час на підземеллі на глибині сто сажнів роздається 500-600 вибухів.”

В шахті журналіст пробув біля години, потім виїхав наверх, а звідти візник доставив гостя в Бахмут.

Шахта „Петро Великий” існувала десь до 30-х років ХХ століття, потім її закрили.

Таким чином в межах сучасного міста Артемівська існу-

вала соляна шахта „Петро Великий”, котра відіграла значну роль в економіці міста.

Лермонтовська вулиця

Поблизу автовокзалу Артемівська знаходиться сквер або невеликий парк. Різноманітні насадження дерев чітко вписались в краєвид міста.

Приємно пройтись тут влітку, помилуватися природою, а то й просто посидіти на лавочці, почитати газету або журнал.

Розрослись тут стрункі високі берізки. Недалеко від цього парку знаходиться церква. На місці самого парку ще на початку минулого століття було кладовище. А в церкву біля кладовища заносили покійників. Отож, церкву називали Кладовищенською. Піп проводив тут „отпевание” померлих душ. Дорога, яка йде на кладовище, навколишня площа називались кладовищенськими.

В 1818 році кладовище закрили, заборонили міські власті ховати тут покійників. Трохи пізніше біля дороги стали будувати будинки. Утворилась вулиця Кладовищенська. Так вона називалась до 1914 року.

3 жовтня 1914 року по всій Росії, в тому числі і на Україні, широко відзначалась дата - сторіччя з дня народження російського поета Михайла Юрійовича Лермонтова. Не залишились в боргу перед пам'яттю поета і жителі міста Бахмута.

16 вересня 1914 року на засіданні Бахмутської міської думи під керівництвом голови думи В.І.Першина на честь сторіччя з дня народження М. Ю. Лермонтова було вирішено:

- відслужити 3 жовтня в міських школах панахиду по М.Ю.-Лермонтову;
- повісити портрет М.Ю.Лермонтова в міській Гоголівській бібліотеці;
- кладовищенську вулицю і площу перейменувати в Лермонтовську;
- звільнити 3 жовтня учнів в міських початкових школах від занять;

- Просити керівництво навчальних закладів влаштувати в міських школах читання про М.Ю.Лермонтова;

- Роздати учням в міських школах брошури про М.Ю. Лермонтова.

Всі намічені заходи по вшануванню пам'яті М.Ю.Лермонтова були виконані. А в міській газеті „Бахмутская жизнь” напередодні ювілею поета була надрукована стаття „М.Лермонтов”. Автор статті стверджував: „Головний мотив поезії Лермонтова - боротьба сильної особи в навколишнім середовищі”.

„У Лермонтова були одні з кращих якостей - любов і краса у всіх її формах і проявах.”

Отже жителі Бахмута гідно вшанували ювілей великого російського поета Михайла Юрійовича Лермонтова. Колишня Кладовищенська вулиця до нині з честю носить назву Лермонтовська.

Незабутня зустріч

Важливою подією в культурному житті трудящих Донеччини стала поїздка делегації робітників Артемівського округу в січні 1929 року до тодішньої столиці України - Харкова.

Ця екскурсія була організована по ініціативі Артемівської окружної газети „Кочегарка” та редакції харківської робітничої газети „Пролетар” і мала на меті ознайомити трудящих Донбасу з досягненнями української культури. Адже в донбасівців в кінці 20-х років ХХ століття виник великий інтерес до української культури, до української книги, газети, історії.

Так, робітник Козаков з Краматорська розповідав, що в міській бібліотеці на 50 тисяч читачів маємо 2146 українських книг. Одна українська книга на 24 чоловіка.

В Лисичанську в книгарні, - повідомляв один із робітників в харківській газеті „Пролетар” - на прохання порекомендувати сучасного українського пролетарського письменника

Вам відповідають:

- Ось Шевченко, Винниченко, Коцюбинський.

- Та ми просимо наших пролетарських письменників.

- Та тепер усі пролетарські, - спокійно відповідає продавець.

В Артемівському окрузі в п'яти районах стоять прекрасні будинки - Палаці праці. Але в середині в них бруд, безладдя, жодного плакату, жодного гасла українською мовою. Отож, запланована екскурсія в Харків мала велике значення для робітників Донбасу.

В суботу 19 січня 1929 року на станцію Артемівськ II прибули 353 делегати. З усіх кінців Артемівського округу приїхали вони в окружний центр - місто Артемівськ.

Тут були шахтарі Горлівки, Єнакієвого, Щербинівки (тепер Дзержинськ), хіміки Костянтинівни й Лисичанська, металісти Краматорська й Артемівська, залізничники Красноармійська, Слов'янська й Попасної. Збиралися на пероні вокзалу, гомоніли.

За кількістю серед делегатів переважали шахтарі, котрих налічувалось 110 чоловік, на другому місті були металісти - 100 чоловік, 40 чоловік - хіміки, 30 чоловік - будівельники, а 73 працівники інших професій. Кожний екскурсант захопив з собою подушку, ковдру, рушник. Адже спати доводилось в вагонах поїзда.

Незабаром поїзд з восьми вагонів подали на посадку. Делегати заходили в вагони, розміщувались, влаштовували постіль.

19-го січня об 11 годині 30 хвилин вечора потяг з екскурсантами вирушив з Артемівська до Харкова. Паровоз був прикрашений прапорами.

Вночі минули станцію Сіль, потім Красний Лиман. Всю ніч поїзд мчався степовими просторами Харківщини.

20 січня 1929 року о 7 годині 30 хвилин ранку поїзд з Донбасу прибув у Харків на станцію Левада. А на пероні вокзалу цієї станції збирались представники харківських робітничих,

громадських, профспілкових організацій, а також кореспонденти харківських газет, українські письменники Остап Вишня, Микола Куліш, Микола Хвильовий, Петро Панч, Аркадій Любченко, І.Сенченко, В.Чечв'янський, А.Шмигельський, В.Вражливий.

Станція Левада мала урочисти вигляд. Різнокольорові лампочки освітлювали площу, всюди червоні прапори, гасла. Тут же на пероні тепло зустрічали харків'яни гостей з Донбасу.

З вагону виходять 353 делегата. Влаштується летючий мітинг. За трибуну править паровоз, який привіз артемівців.

Голова харківської міської ради, відкриваючи мітинг, сказав: «Ваше прибуття, товариші артемівці, є для нас не тільки велике свято, а й велика політична подія. Ознайомившись з українською культурою, зблизившись з нею, ви будете провідниками великих завдань».

Від редакції газети „Пролетар” виступив Лівшиць. Він заявив: „Ми пишаємося тим, що на нашу долю випала честь разом з газетою „Кочегарка” організувати культпохід робітників Донбасу, ...докладемо всіх зусиль до того, щоб заглиблювати й зміцнювати українську культуру.”

Від імені письменників виступив Аркадій Любченко, котрий сказав: „Не тільки як дорогих гостей ми вас сьогодні зустрічаємо, але й як господарів нашої країни.”

На всі привітання відповідав член делегації, шахтар з Горлівки Голубков: „Пролетаріат Артемівщини палко вітає робітників Харкова. Ми певні, що наш культпохід зміцнить зв'язок робітничого Донбасу з українськими культурними силами й сприятиме зростанню української соціалістичної культури.”

Після мітингу делегатів повели в їдальню, нагодували. Розділившись на групи, делегати Донбасу стали відвідувати музеї, театри Харкова.

Вони побували в музеї імені Г.С.Сковороди, в музеї Революції, в музеї промисловості, оглянули виставку „Вся промисловість України”.

Один з екскурсантів сказав: „Помислово-показова виставка - справжній куток української промисловості. Тут і копальні Донбасу, і заводи Дніпропетровщини, і цукроварні Уманщини, і текстильні фабрики Харкова.”

Велике враження на посланців Донбасу справила виставка „На Слобідській Україні”. Екскурсовод розповідав цікаву лекцію про Слобожанщину.

- Отак колись одягались, жили, - показуючи на одягу, речі домашнього вжитку, казав екскурсовод, - а так ходили вулицями тодішнього невеликого міста Харкова.

Мов зачаровані, слухали донбасівці цікаву розповідь. А ввечері в приміщенні Державного драматичного театру відбулось урочисте засідання, на якому були присутні екскурсанти з Донбасу. Завідуюча культурним відділом всеукраїнської секції профспілок Рабічева виступила з промовою. Вона сказала: „Боронити єдність у наших рядах. Зберігати інтернаціональне та міжнародне виховання. Сьогоднішній приїзд артемівців до Харкова, щоб ознайомитись з культурними досягненнями, щоб поділитись досвідом роботи обох міст - доказ тому, що ви його виконуєте.

... Чому в нас, в українському місті, хоча б у Харкові, не було раніше української літератури? Візьмемо, хоча б артемівців, переважна кількість яких за походженням українці. Ви забули мову, свою мову і цим самим ви можете загубити й основу ленінської національної політики.

У нас 23 мільйони селянства, вони говорять українською мовою, а робітників у нас лише 1 мільйон. Отже, цей мільйон не знатиме мови більшості населення нашої України.

... Нам треба вивчати українську культуру, вивчати мову, книжки українських письменників, щоб справді ми зуміли цю культуру будувати.

Від імені письменників Харкова виступив Іван Юліанович Кулик. „Ми вітаємо вас, як наших читачів і як наших учителів, як тих, хто читає наше писання і знайомиться з нашою творчістю, - казав він. - Особливо тепер нам треба

міцнити з'єднання з пролетаріатом Донбасу.

- За традицією, - продовжував Кулик, - гостям треба б передати ключ від міста, але ми, українські письменники не маємо ключів від Харкова, то ми даємо ключі від нашої творчості. Ми розкриваємо перед Вами сторінки нашої роботи."

Після останніх слів виступаючого зал вибухнув довгими нестихаючими оплесками.

Та от на трибуну вийшов художній керівник театру „Березіль”, народний артист України Лесь Курбас. „До революції український театр, - сказав оратор, - був переважно театром села і сільської інтелігенції. Пролетарська революція поставила перед українським театром завдання стати театром міста. Ми маємо на шляху нового українського театру певні досягнення завдяки допомозі пролетаріату."

Від імені робітників Харкова артемівських робітників вітав Найденов - працівник заводу „Серп і молот”.

Потім від імені робітників Артемівського округу виступали слюсар з Краматорська Мірошніченко й гірник з Лисичанська Свистунов.

Мірошніченко поділився з досвідом роботи робітників Донбасу. А. Свистунов заявив: „Ми повинні одверто Вам сказати, є ще робітники, які не розуміють лєнінської національної політики. Але основна маса донбаського робітництва хоче опанувати українську культуру."

На урочистому засіданні в театрі „Березіль” було виголошено чимало промов. Але не обійшлося і без конфузів.

Виступав голова харківської окрпрофради Соловійов, говорив російською мовою, виступала представник Артемівської окрпрофради Прянішнікова українською мовою; від імені харківських робітників гостей з Донбасу вітав Найденов на російській мові, а донбаські робітники - краматорський слюсар Мірошніченко й лисичанський гірник Свистунов говорили українською мовою.

Це був конфуз для української столиці.

21 січня 1929 року група делегатів - 15 чоловік - з Арте-

мівського округу побувала на прийомі в наркома освіти Скрипника Миколи Олексійовича. Зачепили низку питань з культурного будівництва. Хтось з делегатів зауважив, що Скрипник - донбасівець.

- А як же? - відповідав Микола Олексійович. - Років 30 тому я працював одкатником на Луганському заводі.

Потім Скрипник сказав: «Незрівнянно виросло робітництво Донбасу. Ви тепер цікавитесь і справами шкільного будівництва, і справами мистецтва й літератури, вимагаєте для себе постійних українських театрів. Так не було. Ростемо ж ми значить.

Скрипник М.О. зупинився на процесі українізації в Донбасі. „72 % населення Артемівського округу - українці, але тільки 50% учнів навчається на українській мові. Багато в нас, - зауважив нарком, - і „русотяпів” і „українотяпів”, а більше просто „головотяпів”, котрі недооцінюють значення розвитку української культури."

Нарком погодився з думкою артемівських робітників, що в Донбас треба посилати спеціальні бригади з українських культурних і наукових сил. Робітники-делегати підкреслили, що серед широких мас пролетарського Донбасу помітно зріс великий інтерес до української культури, до українського мистецтва.

Делегат Без з Артемівська сказав: „Ми вже маємо на сьогодні таке явище, як бажання навіть російських робітників Донбасу віддавати своїх дітей до української школи. Робітники кажуть, що вони і їх діти конче повинні бути обізнані з культурою країни, на території якої вони живуть і працюють."

Делегати заслухали звіти про роботу всіх установ Наркомату освіти і про заходи, які будуть вжиті, щоб задовільнити попит робітників.

Потім відбулась тепла зустріч робітників артемівського округу з майстрами українського художнього слова. Український письменник Іван Данилович Дніпровський (справжнє

прізвище Шевченко) прийняв в себе на квартирі групу екскурсантів з Єнакієвого, влаштував урочистий обід, розповів про свої творчі плани.

Письменник І.Ю.Кулик запросив артемівців в Будинок літератури імені В.Блакитного.

21 січня 1929 року тут відбувся літературний вечір.

Іван Юліанович Кулик, відкриваючи вечір, сказав: „Ми просимо не гостей, а господарів подивитися самим, що ми зробили за довгі роки нашої спільної з вами роботи.”

Керівник письменницької організації „Плуг” Сергій Володимирович Пилипенко в своєму привітанні до донбасівців заявив: „Нехай сьогоднішній вечір допоможе нам в нашій роботі і вам в своїй роботі на шахтах, рудниках і заводах.”

Щиро вітав посланців з Донбасу і керівник літературної організації ВУСПП визначний український письменник Іван Кіндратович Микитенко. В своєму виступі він дав коротку оцінку стану розвитку української літератури.

„Не можна думати, - говорив Микитенко, що українська література тематично тепер не може задовільнити робітничого читача. В українській пролетарській літературі є вже цілий ряд досягнень.”

Петро Панч написав велике оповідання, в якому показано процес будівництва одного з косянтинівських заводів. Дніпровський написав поему „Донбас”. Його п'єса „Шахта №7” присвячена актуальній проблемі, в основу її покладено шахтинську справу.

Роман „На-гора” Лесянко, твори Скрипника, Майського, Кулика, Смолича більш чим відповідають запитам робітничого читача. Ви, робітники Донбасу, як вірно сказав тов. Кулик, є господарями всіх культурних цінностей, створених українською літературою.”

Під час зустрічі робітники скаржились на недостатність українських книжок в Донбасі. Робітниця Напцюкіна з шахти імені Карла Маркса міста Єнакієве говорила: „Отже, можу вам відповісти. Нема у нас на рудні українських книжок. Коли

були б, - я б напевне вже сказала, хто з українських письменників мені більш подобається - чи Сосюра, чи Панч, чи хто інший.”

А от Войтов з шахти „Кіндратівка” міста Горлівки розповів: „Те, що книжок українських мало, то ви, товариші, самі, мабуть знаєте. А ось поговоримо про журнали „Вокруг света”, „Следопыт”, „Огонек”. Поскаржитись не можемо. Доходять акуратно. А „Уж” - його ми бачимо в Харкові вперше. А у себе в Горлівці навіть в газетах не читали про нього. Звичайно, тепер знатимемо, і „Літературний ярмарок” почитаємо.”

Отже, Іван Кіндратович Микитенко сказав, що українська література задовольняє численні запити трудівників Донеччини. Життя робітничого класу нашої України, зокрема Донбасу, його натхнення праця, боротьба за соціалістичні перетворення знайшли гідне відображення в українській літературі.

З читанням своїх власних творів виступили М.С.Майський, А.І.Шмигельський, Н.Л.Забіла, І.Ю.Кулик, Остап Вишня, В.М.Сосюра, В.Поліщук.

Так, то була незабутня зустріч. „Доповіди й виступи, - писав один із кореспондентів, - викликали силу записок і запитань. На помості старі й молоді робітники, чоловіки і жінки, засмажені вогнем і димом донбасівці. Всі говорили про все різними мовами, але одні виразні і конкретні думки.

- Ми дуже вдячні за таку зустріч, ми дуже хочемо віддячити й вам також зустріччю, але у нас на заводі, в цеху, в шахтах. Ми запрошуємо вас від імені багатьох тисяч пролетарів відвідати нас.”

Потім відбувся урочистий сніданок в їдальні ХЦРК на вулиці Свердлова, під час якого гості обмінялись думками з письменниками про літературу, про соціалістичне будівництво. Характерну атмосферу зустрічі донбасівців з письменниками за дружнім столом передав один із учасників: „Дзвеніли тарілки. Всі вечеряли. З рук до рук передавали робітники портрети письменників, що вони їх за свої гроші дістали в кіоску.

- Оце Остап Вишня, - пояснив я.

- Да, як живий, - каже робітник, посміхаючись і оглядаючи Павла Михайловича.

- А це Микитенко, Кулик, Сосюра, Панч, Тичина.

- От добре було б, якби ви до нас приїхали хоч на один місяць.

Я з'ясовую, що ніхто з письменників, звичайно, не погодиться приїхати на місяць, та й не тільки не погодиться, а й не зможе. Всі зайняті.

- Ну, то хоч на групи розбийтеся і по черзі, шість-сім днів кожна група побувала б на Донбасі.

Це просто необхідно, - повторювали робітники."

Скільки теплоти, скільки ніжності приховано в запрошенні трудящих Артемівщини до видатних майстрів українського художнього слова.

На честь знаменної зустрічі на прохання робітників підписали книги з своїми автографами І.К.Микитенко, І.Ю.Кулик, П.Й.Панч.

Один із кореспондентів розповідає, що після вечері, частина гостей залишилась в їдальні. „Розійшлись не всі, - розповідав один із журналістів, - біля столу залишились І.К.Микитенко, І.Ю.Кулик, П.Й.Панч та ще дехто з письменників.

Їх обступили робітники, що залишилися, давали їм книжки, що купили звечора, щоб письменники своєю рукою написали їм привітання або присвяту.

- Та залишить уже людей, - кричала на товаришів жінка-робітниця. - І так перевтомилися. А ви їм жити не даєте.

- Нічого. Витримають. Такі зустрічі бувають рідко. Треба ж нам на пам'ять щось залишити."

На третій день перебування в Харкові делегація трудящих з Артемівщини о 9 годині 13 хвилин виїхала на Донбас. Пам'ять про українських письменників залишилась у серцях трудівників моєї рідної Донеччини. На згадку про цю зустріч Іван Микитенко написав і послав через газету „Кочегарка" палке привітання трудящим Донбасу.

Я дозволю собі навести слова письменника. „Через „Ко-

чегарку" пролетарські письменники Радянської України шлють братерські привітання пролетаріям Артемівщини. 21.І.1929 р. Іван Микитенко."

Щиру подяку висловив артемівцям і Іван Кулик. „Відвідини робітників Артемівщини, - писав він, - дали нам, українським пролетарським письменникам незабутні щасливі хвилини. Ми сподіваємось, що спілка пролетаріату Донеччини з українською пролетарською літературою буде надалі поглиблюватись і забезпечить диктатуру пролетаріату на цій ділянці культурного фронту. І.Ю.Кулик. 22.І.1929 р."

„Я встиг обмінятись думками з деякими письменниками, - говорив український поет Валер'ян Поліщук. - Наше враження з приводу зустрічі з артемівцям - якнайкраще."

Приємне враження справила зустріч з артемівцям і на Остапа Вишню. „Ой, страшно! Так казав мені один з гостей - артемівців, виступаючи вперше у дебатах українською мовою, - писав письменник-гуморист. - а потім вийшов і сказав добру промову по-українському.

-Ой, страшно, - думав я й собі, чекаючи артемівців у себе в Харкові. - Як вони поставляться до нашої роботи. Всі ж бо казали, що Донбас не розуміє української мови й літератури. А вийшла саме тобі радість. Ой, буйний врожай буде! Робітник до культури прийшов."

22 січня 1929 року поїзд з екскурсантами-робітниками прибув в Артемівськ. Цікава подорож артемівців в Харків закінчилась.

Хочеться відзначити, що поїздка делегації робітників Артемівського округу до Харкова, теплі радісні зустрічі з майстрами українського художнього слова, з видатними діячами української культури - яскрава, немеркнуча сторінка в літературній біографії Артемівська і всього Донбасу.

Загублені хутори

В п'ятнадцяти кілометрах від Артемівська, праворуч від автомагістралі Харків - Ростов-на-Дону в напрямі Слов'янська, розкинувся невеликий лісовий масив. Ростуть там дуби,

ясени, берези, клени. Зустрічаються липи, бересток, куші шипшини.

Цей ліс старожили села Привілля назвали Пугачовським. Розповідали, що ніби тут переховувався від царської влади керівник найбільшої селянської війни XVIII століття Омельян Іванович Пугачов.

Внизу цього ліска протікає невеличкий струмок. Тут на галявині, можна було відпочити, послухати зозулю.

Відразу за лісом йде так зване тирло. Пастухи приганяли сюди корів на обід, з викопаного колодязя черпали відрами воду й наливали в корито. Корови, телята бігли до корита й жадібно пили ця воду. Жінки поспішали сюди і доїли корів.

А далі на горбку в один ряд вишукувались хатини. Навколо них вишневі садочки, квітники. Пахла запашна м'ята, цвіли тюльпани, бузок.

Хатин було небагато - всього 15 дворів. Вони й утворили хутір Залізнянський. Спочатку він називався Пугачів Яр, по даним 1913 року тут налічувалось 6 дворів, проживало 26 чоловіків та 26 жінок. Хутір цей був приписаний до Миколаївської церкви міста Бахмута.

Першими поселенцями цього хутора були селяни з села Залізного Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Вони купили в пана по декілька десятин землі. Завели своє господарство, побудували хати.

Нам відомі імена деяких перших поселенців. Це були Мальований Захар, Мальцев Григорій, Мостовий Степан.

Хутір назвали Залізнянський.

Земля була тут родюча, були й луки. Отож, кожен селянин завів у своєму господарстві коней, корів, курей, гусей, тримав пасіку. Була й присадибна ділянка землі, де вирощували картоплю, помідори, капусту, огурці, саджали буряки, моркву, перець. Тут були викопані криниці, їх називали „копанки”, черпали там воду і кожного дня ввечері поливали городину.

Поступово сюди приїжджали й інші люди і вже в 30 роки

минулого століття тут жило майже сто чоловік.

Недалеко від цього хутора по балці розкинувся інший хутір Басанівка. Поселенцями тут були селяни з Харківської губернії. Вони, як мені розповідали старі люди, купили землю у пана Басана. Звідти і пішла назва Басанівка. Тут налічувалось десь близько 25 хатин.

В 30 роках XIX століття на базі двох хуторів був утворений колгосп імені Володарського, котрий засівав 900 гектарів землі. В колгоспі була ферма, де тримали корів, коней, була пасіка, свиноферма.

Колгоспну землю обробляли трактори й комбайни Артемівської МТС, котра знаходилась в селищі Мало-Іллінівка.

22 червня 1941 року почалась Велика Вітчизняна війна, а в жовтні ворог наблизився до хуторів Залізнянського і Басанівки. Колгоспне майно встигли евакуювати на схід.

Всю зиму 1941-1942 років недалеко від цих хуторів йшли запеклі й жорстокі бої радянських воїнів з німецькими військами. Влітку 1942 року німецько-фашистські війська захопили всю Донецьку і Луганську області. Фронт відкотився на схід.

В хуторах Басанівка і Залізнянське знаходились німецькі солдати. Влітку 1942 року вони захопили солдата Радянської Армії, знущалися з нього, а потім за школою розстріляли. Поховали його поблизу школи, а вже пізніше, останки його були викопані й поховані поблизу села Парасковіївка, разом з загиблими партизанами Артемівського загону.

Взимку 1943 року після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом фронт наблизився до Артемівського району.

Якось на хутір Басанівка заскочила група радянських розвідників. Німців на хуторі тоді не було і розвідники заночували в Басанівці. А наступного дня сюди наблизились німці, котрі їхали на підводі за продуктами.

Радянські воїни помітили ворогів, зробили засідку. Відбувся жорстокий бій. Всі німецькі солдати разом з командиром

загинули. Розвідники ж пішли до своєї частини.

Незабаром на хутір Басанівку прибула група німецьких карателів. Вони вирішили, що німецьких солдат знищили місцеві жителі. Все чоловіче населення хутору було виведене за Басанівку. Німецькі солдати приготувались розстріляти мирних жителів, а село Басанівку спалити. Чекали команди від командира.

Та тут втрутився в цю справу староста Мальцев Григорій Федорович. Він зумів переконати німецького командира, що жителі Басанівки не винні в загибелі німецьких солдат, що їх знищили регулярні радянські війська.

Командир німецького загону погодився і відмінив наказ. Правда, чоловіків з Басанівки загнали на конюшню, всипали по 10 батогів.

Жителі Басанівки віддали німцям продукти харчування: принесли сала, яець, сметани, картоплі.

Десь в кінці серпня 1943 року все населення хуторів Залізнянського і Басанівки було вигнано з своїх хат. Мешканці хуторів пішли в невеликий лісок, котрий знаходився в яру і називався Макітрою.

Німці хотіли спалити хутори. Але радянські війська швидко наступали, і німці хутко покинули хутори, не встигнувши їх зруйнувати.

У вересні 1943 року став відроджуватись колгосп імені Володарського. Жителі хуторів повернулися в свої домівки.

Юнаків, які свого часу не були призвані до лав Радянської Армії за недостатністю років, мобілізували. Деякі з них загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, захищаючи честь і незалежність нашої держави.

Це Мальцев Микола Григорович, брати Іщенко, Донців Григорій, Несмачний, Поліханенко Антон.

Після закінчення війни повернулись Мальований Василь, Мостовий Микола, Поліханенко Іван, Мальцев Іван, Жаркий Дем'ян, Тимченко, Ковальов Іван, Давиденко Олександр. Майже всі вони були поранені, деякі стали інвалідами.

В післявоєнний час хутори поступово зростали. Жителі цих хуторів теплими словами згадують голову колгоспу Івана Даниловича Котляра. Саме при ньому до хуторів Басанівки і Залізнянського (десь в 1949-1950 роках) була проведена електрика, побудовані школа, клуб, магазин.

Та потім пішов процес об'єднання. Об'єднали колгоспи імені Володарського і „Комінтерн” (хутір Золотий Яр), колгосп імені Будьонного (село Самойлівка) і колгосп „П'ятирічка” (с. Парасковівка).

Вся активна діяльність зосередилась в останніх крупних населених пунктах. На маленькі хутори не звертали уваги, вважали їх неперспективними.

Молодь з цих хуторів пішла працювати в Артемівськ, на соляну шахту імені Володарського, залишились старі колгоспники. Поступово закрили школу, потім клуб.

Ще в 90-х роках минулого століття на хуторі Залізнянському було кілька хат, де жили люди, але й вони померли, хутір Залізнянський перестав існувати.

Трохи довше існував хутір Басанівка. Там ще в 90-х роках жили три жінки, але вони померли, і хутір Басанівка також припинив своє існування.

Тепер ці хутори живуть лише в пам'яті людській і можна їх віднести до розряду загублених.

Був такий хуторок

В 1948 році я закінчував Володарську початкову школу, котра знаходилась на хуторі Залізнянському. На той час ми склали іспити в четвертому класі за курс початкової школи. Екзамени починалися 20 травня. Складати їх нас направили в Золотоярську початкову школу, котра знаходилась від нашої в чотирьох кілометрах. Отож, на 9 годину ранку 20 травня ми прибули до цієї школи. Розташовувалась вона в великому просторому будинку, навколо якого росли квіти, дерева. Головою екзаменаційної комісії був призначений Синицький Іван Абрамович - директор Золотоярської школи.

Після екзамену і відбулось моє перше знайомство з хутором Золотий Яр.

Розкинувся він у долині, в яру. Цікава історія походження назви цього хутора. Як розповідали мені старі люди, жила тут багата панночка. Тут у неї були маєток, розкішний сад. В неї було багато золотих речей. Але час був неспокійний. Революція, потім громадянська війна. Панночка вирішила сховати свої речі в глибокому яру.

Отож, темної ночі вона винесла їх з будинку і зарила в глибокому яру, а сама виїхала геть. Пізніше прийшли сюди люди. Кажуть, що вони довго шукали те золото, але так і не знайшли. Так за хутором залишили назву Золотий Яр.

Десь в 1913 році тут налічувалось 3 двори і 10 душ людей. Хуторок Золотий Яр був приписаний до Миколаївської церкви міста Бахмута. Поступово хуторок зростав. Приходили на поселення інші люди. Адже тут були родюча земля, зелені луки. Напередодні Великої Вітчизняної війни, в жовтні 1941 року, хутір захопили німецько-фашистські війська, але вони постійно тут не квартирувалися, а лише час від часу приїжджали.

Навесні 1942 року неподалік від Золотого Яру німецькими зенітками був підбитий радянський літак. Льотчик встиг врятуватись, вискочив з машини і попрямував до хутора Золотий Яр. На околиці цього хутора жила стара колгоспниця - баба Мадзичиха. Льотчик підійшов до її хатинки, постукав у віконце. Вийшла ця бабуся, завела в хату, наказала зняти військову форму. Переодягнула в цивільну одягу, наказала, щоб льотчик говорив, що він - її син.

На хуторі німців не було. Але потім вони навідались сюди. Стали розшукувати невідомого радянського льотчика. Та жителі Золотого Яру категорично заявили, що вони не бачили льотчика. Незабаром кілька німців завітали до бабусі Мадзичихи. Вона сказала, що ніякого льотчика не бачила.

Запитали про людину, котра лежала в ліжку. Бабуся заявила, що це її син, хворий на тиф. Німці пішли геть. А не-

відомий льотчик кілька днів перебував у бабусі, а потім темної ночі пішов з хутора в напрямку лінії фронту, котра знаходилась в районі Сіверського Дінця, поблизу Святогірська. Він переправився через Донець, знову воював в лавах Радянської Армії. Після закінчення війни льотчик приїжджав на хутір Золотий Яр, щиро дякував бабусі Мадзичисі, привозив подарунки.

Прошло вже багато років. Немає в живих бабусі Мадзичихи. Та й хутір Золотий Яр зник. Старі люди померли, молодь вся пішла жити в місто, або в село Парасковіївку. Але пам'ять про золотоярську колгоспницю - бабу Мадзичиху, котра врятував життя радянському льотчику, жива.

Бахмутська пожежна команда

В лютому 1833 року неподалік від Троїцького собору загорівся дерев'яний будинок. Вогонь швидко охопив солом'яну стріху, падали палаючі дерев'яні крокви. А незабаром вогонь перекинувся на службове приміщення собору.

Задзвонили в соборі дзвони, закликаючи людей подолати біду. Прибули на місце пожежі люди з лопатами, з відрами води. З великими труднощами пожежу вдалось погасити.

Але згоріли важливі документи духовного відомства, весь архів Бахмутського духовного правління та Бахмутської духовної протопопії, датований XVIII сторіччям й до 1811 року. Все згоріло дотла.

Отже, конче назріла потреба в створенні спеціальної пожежної команди.

Шостого серпня 1863 року в місті Бахмуті була створена спеціальна пожежна команда. Вона одержала назву імені великої княгині Марії Павлівни.

Бахмутські пожежники сумлінно виконували свої обов'язки, не раз їм доводилось виїжджати на пожежі й успішно їх гасити.

Шостого серпня 1913 року Бахмутській пожежній команді виповнилось п'ятдесят років. З нагоди ювілею тоді ж в серпні

1913 року велика княгиня Марія Павлівна прислала з Петербурга в Бахмут телеграму: „Искренне благодарю Бахмутскую пожарную команду за выражение чувства и шлю поздравления и пожелание дальнейшего процветания к полувековому юбилею».

В 1913 році Бахмутський пожежний обоз мав 5 машин.

Подяка Сталіна

У моєму архіві зберігається цінна сімейна реліквія - подяка Сталіна Мальцеву Миколі Григоровичу. Мій дядя по матері Мальцев Микола Григорович народився в кінці грудня 1924 року на хуторі Залізнянському Парасковіївській сільській ради Артемівського району в сім'ї колгоспника Мальцева Григорія Федоровича. Вчився в Парасковіївській семирічній школі, котру закінчив у 1938 році. Працював у колгоспі імені Володарського Артемівського району.

Захоплювався літературою. Писав вірші, котрі посилав в київську газету „На зміну”. Під час Великої Вітчизняної війни Микола Григорович жив на хуторі, проводив серед молоді патріотичну роботу, писав листівки, в котрих закликав молодь не коритись фашистам.

У вересні 1943 року, після визволення Донбасу від німецько-фашистських загарбників, був призваний до лав Радянської Армії. Навесні 1944 року його направили вчитися у школу снайперів у місто Київ. 19 березня 1944 року закінчив цю школу і був направлений на фронт у Крим, де відзначився в боях при звільненні Севастополя від фашистів. Микола Григорович знищив зі снайперської гвинтівки чимало німецьких солдат. За це одержав подяку від Верховного Головнокомандуючого Й.В.Сталіна.

Я вирішив навести рядки з цього документу.

„Гвардии рядовому
тов. Мальцеву Николаю Григорьевичу.

Верховный Главнокомандующий Маршал Советского Союза товарищ Сталин в приказе от 10 мая 1944 года за от-

личные действия в боях за освобождение Севастополя объявил вам благодарность”.

На жаль, Микола Григорович не дожив до світлого дня Перемоги. 20 жовтня 1944 року він загинув у боях з фашистами в Східній Пруссії (тепер м. Советськ Калінінградської обл. Росії). Там він і похований в братській могилі. А було йому на ту пору неповних 20 років.

Зміст

Передмова	1
Подорож в далеке минуле Бахмута	
- Місто Бахмут в XVIII - XIX столітті	3
- Петро I і Бахмут	10
- Імператриця Катерина II і Бахмут	14
- Подяка імператора	15
- Імператор Олександр I в Бахмуті	16
- Поминки по імператору Росії Олександрю III в Бахмуті	20
- С.Пугачов в Донбасі	22
- К.А.Булавін і Бахмут	25
Мандрівники в Бахмуті	
- Яків Маркович	28
- Ф.Г.Юнкер	31
- Й.Гільденштедт	34
- Французькі мандрівники в Бахмуті	39
- Никифор Роменський і Олександр Радищев	40
Письменники в Бахмуті	
- Микола Федорович Чернявський	46
- Степан Васильченко	49
- Ігор Сіверянин	53
- Сосюринські місця на Артемівщині	60
Учбові заклади Бахмута	
- Перші школи Бахмутщини	67
- Церковно-приходські школи Бахмута	75
- Бахмутське духовне училище	78
- Училище Єлизавети Бобрішевої	85
- Володимирське училище	86
- Гоголівське училище	87
- Єврейське жіноче училище	88
- Олександрівське жіноче училище	93
- Міське чоловіче училище	93
- Гімназії Бахмута	94
- Народні училища Бахмута	96

- Школи грамоти Бахмутщини	100
- Про учительську семінарію в Бахмуті	101
Культурне і духовне життя Бахмута	
- Бахмутський собор	103
- Церкви міста Бахмута	113
- Бахмутська чудотворна ікона	117
- Самарська чудотворна ікона в Бахмуті	120
- Тургенівська стипендія в Бахмуті	121
- Народний дом в Бахмуті	125
- Пушкінська бібліотека в Бахмуті	127
- Бахмутська міська бібліотека імені М.В.Гоголя	130
- Хорова капела Агрєєва-Слов'янського	133
- Ф.І.Шаляпін співав в Бахмуті	135
- Іван Паторжинський і Бахмут	136
- Леопольд Семенович Ауер	138
- Перша подорож хорової капели „Думка”	141
Медицина в Бахмуті	
- Бахмутська земська лікарня	145
- Бахмутський санаторій	146
Книговидавничча строка в Бахмуті	
- Перша художня книга Донбасу	147
- Літературні журнали Бахмута	149
- П.Куліш і Бахмут	154
- Бахмутська книга про Тараса Шевченка	159
- Книга про Бахмутщину	160
- Журнал „Забой”	164
- Перша книга пролетарських письменників Донбасу.....	170
- Сільськогосподарський календар Бахмутськогосподарствана1913рік	175
Вперше в Бахмуті	
- Перший пам'ятник	177
- Перший літак	179
- Перша вечірня газета Донеччини	182
- Перший дитячий будинок в Донбасі	184

- Донецька губерньська партійна школа184
- Електрика в Бахмуті185
- Футбол в Бахмуті186
- Футболісти Австрії в Артемівську187
- Перші автомобілі в Бахмуті189

Цікаві сторінки в історії Бахмута

- Бахмутська газета про Сталіна190
- Уряд Союзу РСР в Артемівську191
- Ворошилов в Артемівську193
- Артемівська сторінка в житті М.І.Бухаріна196
- Вулиця Петровського в Артемівську198
- Шахта „Петро Великий”200
- Лермонтовська вулиця203
- Незабутня зустріч204
- Загублені хутори.....213
- Був такий хуторок.....217
- Бахмутська пожежна команда219
- Подяка Сталіна220

500

